

Mladen Lazić

DRUŠTVENE PROMENE U STAROM PERUU

Istorijsko istraživanje principa
ekonomskog determinizma
na društvu Inka

1838

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET

Mladen Lazić je sociolog, profesor emeritus Filozofskog fakulteta u Beogradu, član Evropske akademije nauka i umetnosti (Academia Europea). Objavio i priredio 18 knjiga (između ostalih: *U susret zatvorenom društvu*, 1987. o društvenim odnosima u socijalizmu; *Čekajući kapitalizam*, 2011, o postsocijalističkoj transformaciji društva u Srbiji) i više od 150 tekstova u naučnim časopisima i zbornicima (na srpsko-hrvatskom, engleskom, nemačkom, francuskom i ruskom jeziku). Organizovao je i vodio brojna empirijska istraživanja o društvenoj strukturi Srbije i Jugoslavije, političkim i ekonomskim elitama, međunacionalnim odnosima, vrednosnim orijentacijama itd. Bio je glavni urednik časopisa *Sociologija* i *Revija za sociologiju* i član redakcije domaćih i stranih časopisa. Gostujući je profesor na univerzitetima u Beču, Parizu, Londonu, Berlinu, Varšavi itd.

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu | 2025

1838

D

**ruštvene promene
u starom Peruu**

Istorijsko istraživanje principa ekonomskog
determinizma na društvu Inka

Mladen Lazić

Naučna monografija

Mladen Lazić

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

ORCID: 0000-0003-1518-7990

DRUŠTVENE PROMENE U STAROM PERUU

Istorijsko istraživanje principa ekonomskog determinizma na društvu Inka

Prvo izdanje, Beograd 2025.

DOI 10.46793/6427.380.0.ML

Izdavač

Institut za sociološka istraživanja

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet,

Čika Ljubina 18–20, Beograd 11000, Srbija

www.f.bg.ac.rs

Za izdavača

Dr Danijel Sinani,

dekan Filozofskog fakulteta u Beogradu

Recenzenti

Prof. dr Slobodan Antonić

Dr Marjan Ivković

Doc. dr Irena Petrović

Lektura i korektura

Irena Popović

Dizajn korica

Ivana Zoranović

Slika na koricama

Kipu – Muzej Kolčaga, Santa Krus, Čile

Priprema

Dosije studio, Beograd

Štampa

JP Službeni glasnik, Beograd

Tiraž

100

ISBN 978-86-6427-380-0

Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-66/2024-03/ 200163).

Open Content License

Sadržaj

9 | Predgovor, Stefan Janković

23 | Uvod

30 | O rasporedu materijala

| I DEO

35 | 1. *Ayllu*

39 | Dodatak I: Astečki *calpulli*

40 | Dodatak II: *Chucuito hatha*

43 | 2. Specifičan razvoj proizvodnih snaga u Americi

59 | 3. Razvoj društvenih odnosa do dolaska Inka

| II DEO

75 | 4. Promene u klasnim odnosima

86 | Dodatak III: Klasne promene u astečkom društvu

91 | 5. Promene u svojinskim odnosima

99 | 6. Nastanak političkih odnosa

109 | 7. Problem opadanja razmene u Peruu

115 | 8. Zaključna razmatranja

119 | Prilog: Pregled determinističkog reda u promenama društva Inka

121 | Literatura

121 | Navedena literatura koja se posebno odnosi na Ameriku

123 | Ostala literatura

Ova studija predstavlja magistarski rad napisan na postdiplomskim studijama na Interdisciplinarnom smeru antropologije Filozofskog fakulteta u Beogradu 1977. godine. Mentor za ovaj rad bio je prof. dr Dragoljub Živojinović. U tekst su unete samo neophodne tehničke ispravke. Ovom izdanju, osim tehničkih ispravki, dodate su i ilustracije koje dopunjuju analizu društvenih promena u starom Peruu. Fotografije, karte i crteži pažljivo su izabrani kako bi pratili tematsku strukturu rukopisa i osvetlili vizuelne aspekte proizvodnih snaga, infrastrukturnih dostignuća i političke organizacije Inka. Sve slike su korišćene u skladu sa licencama koje ih prate (javnih domena ili otvorene licence za obrazovne svrhe), a izvori su jasno naznačeni ispod svake ilustracije. Autor se zahvaljuje docentu dr Stefanu Jankoviću na inicijativi da se rukopis objavi i na trudu koji je uložio u pripremu teksta za štampanje.

Predgovor

Stefan Janković

Na prvi pogled, reklo bi se da povratak ovom rukopisu ne prevazilazi puku intelektualnu radoznalost ili nameru da se osvetle zanemareni momenti ovdašnje sociološke produkcije. Uostalom, to je formalno uobičajen „školski“ rad, jedna od onih studija koje mladi istraživači pripremaju na početku svoje naučne karijere, bez naznake da će postati deo njihovog intelektualnog nasleđa. Tako su i *Društvene promene u starom Peruu* rezultat rada na magistraturi, pod mentorstvom prof. dr Dragoljuba Živojinovića, na tada novootvorenom interdisciplinarnom programu antropoloških studija na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Ispunivši ovu funkciju 1977. godine, sam rukopis je tek parcijalno stigao do šire akademske publike. Pojedini delovi ovog rada su objavljeni u dva separata u časopisu *Naše teme* 1978. i 1979. godine, pod naslovom „Metodološki problemi istraživanja starih društava“ (Lazić, 1978; 1979). Izvorni rukopis u celini opstao je u malobrojnim, danas već izbledelim i pohabanim primercima, otkucanim na pisačim mašinama koje su davno prestale da se koriste. Primerke je sačuvao isključivo autor, dok iz nepoznatih razloga oni nisu opstali u bibliotečkim zbirkama. Međutim, već na prvim stranicama tih malobrojnih primeraka otkriva se da rukopis nije tek analitička vežba: uz mladalačku ambiciju, strast i polemički ton, Lazić je sa 27 godina oblikovao tekst koji je uveliko nadmašio njegovu formalnu akademsku funkciju.

Zbog toga podsticaj za prvo celovito objavljivanje ovog rukopisa u relativno izvornom obliku i sa minornim tehničkim izmenama, gotovo

pola veka nakon njegovog nastanka, ne proizilazi samo iz akademske radoznalosti – koliko god ona bila vredna i podsticajna – već prevazilazi i ponekad apsurdnu sklonost ka hagiografskom vraćanju na „stare” autoritete, koja u domaćoj sociološkoj zajednici neretko maskira nedostatak intelektualne svežine i kreativnosti. Laziću potonje nije uopšte manjkalo. Izbor tako „egzotičnog” predmeta istraživanja odražava suštinsku ambiciju ove studije: ne samo da slepo primeni metode istorijskog materijalizma već i da ih rigorozno testira na primeru pretkolonijalne Amerike – oblasti uglavnom nepoznate jugoslovenskim sociolozima, koja je, kako i sam autor ističe, inače ostajala van „vidokruga teorijsko-istorijske misli“. Posebnu analitičku smelost ovom radu stoga pridodaje oslobođenost od dogmatskih ograničenja i ideološke „čistote“ u primeni istorijskog materijalizma, koji su u tadašnjem intelektualnom okruženju često smatrani neizostavnim metodološkom normom. Još više, analitičku smelost su pratile i ne-svakidašnja empirijska širina i iscrpnost materijala, kojima se, reklo bi se, mogla pohvaliti malo koja studija u tadašnjoj jugoslovenskoj sociologiji. Najveći deo rada Lazić je napisao tokom višenedelnog boravka u Londonu, gde je, samofinansirajući svoje istraživanje, pristupio izvorima koji su tada bili teško dostupni u Jugoslaviji: od ukupno 73 jedinice literature korišćene u ovom radu, 44 su monografije na engleskom jeziku sa kojima se mahom upoznao tokom te studijske posete. Na taj način, rad funkcioniše istovremeno kao konkretna istorijska analiza i kao teorijski eksperiment, odnosno pokušaj da se marksističke kategorije, često shvatane kruto deterministički, testiraju u okvirima kolektiva koji je, do evropskog osvajanja, razvijao kompleksne forme proizvodnje, razmene, administracije, pa i klasne hijerarhije.

Upravo iz tog metodološkog zahvata proističe i jedno od ključnih pitanja koje Lazić postavlja: kako objasniti društvene promene u okolnostima koji ne slede uobičajene razvojne putanje poznate iz istorije starog sveta? Od prvih stranica rada jasno je da se u njegovom fokusu nalazi preispitivanje domašaja tadašnjih shvatanja ekonomskog determinizma, koji u svojoj strogoj primeni često vodi ka evrocentričnim interpretacijama društvenih promena, oblikovanim prema unapred definisanim istorijskim scenarijima. A sam izbor civilizacije Inka po sebi jeste epistemološka zagonetka s kojom se Lazić rado uhvatio u koštac: nadasve razvijena sociokulturna nadgradnja, a relativno „primitivna“ tehnološka baza. Posebno, dakle, intrigira pitanje kako su drevni Amerikanci, bez tehnologija i resursa koji su omogućili industrijalizaciju u drugim delovima sveta, uspeli da izgrade visokoproduktivne poljoprivredne sisteme, koji su činili osnovu za ekspanziju gradova, razvoj osobenog komunikacijskog sistema (*kipua*),

matematike i astronomije, ali i za stvaranje složenih društvenih hijerarhija? Početna tačka ovog istraživanja otuda jeste svojevrсна distanca koju Lazić postavlja spram pristupa, kako ih naziva „lenjih marksista“, koji su strogo sledili rigidne zakonitosti istorijskog razvoja. Oni su, kazuje mladi Lazić, stvarali pojednostavljenu sliku u kojoj ekonomska baza neizbežno i mehanički oblikuje nadgradnju, zanemarujući složenost istorijskih trajektorija. Ni humanistički marksizam, blizak ovdašnjoj školi *Praxis*, nije ponudio nikakvu posebnu alternativu. Lazić istovrsno skreće pažnju na to da su pokušaji da se u fokus stavi autonomija ljudske akcije i slobode izbora često završavali u analitičkoj površnosti. Iako su težili da ospore mehanički determinizam, humanistički marksisti nisu prikazivali ikakvo dublje razumevanje strukturnih uslova u kojima se društvene promene odvijaju.

Uviđajući ograničenja oba pristupa, Lazić ne samo da je iskoračio iz ontološke dileme koja u tom periodu oblikuje u brojnim sociološkim debatama kao suprotstavljenost strukture i akcije, već, što je još važnije, razvija autentičan model za razmatranje društvenih promena i ispituje domete socioloških instrumenata u analizi istorijskih procesa. Izuzetno je zanimljivo to što je ovo delo nastalo nekoliko godina pre nego što je istorijska sociologija postala šire afirmisana kao zasebno polje istraživanja, naročito u svetlu rasprava o ulozi ljudske agensnosti kao sponi između sociologije i istorije (Abrams, 1982). To je posebno značajno jer Lazić ne samo da ne zaostaje za tim intelektualnim tokovima već njegovo istraživanje, koje AntoniĆ (2025) s pravom svrstava u istorijsku sociologiju, hronološki čak i prethodi nekim izuzetno cenjenim studijama u tom polju (npr. Skocpol, 1979; Tilly, 1981; 1992; Mann, 1984). Premda se Lazić u odnosu na te pretežno uporedno orijentisane studije metodološki fokusira na slučaj drevnog Perua, oslanjajući se na uporedne analize starih američkih društava (posebno meksičkih), njegov pristup nije ostao reduktivan. Štaviše, moglo bi se reći da je strategija koju je preuzeo suštinski *transduktivna* jer se sagledavanje društvenih transformacija neposredno pre španske kolonizacije ne shvata generički, kao puka varijacija univerzalnog modela razvoja, niti kao slučaj *sui generis*. Pre, reč je o *generativnoj* logici, u kojoj najpre nestanak zajedničke svojine, a potom i uvođenje privatnog vlasništva i formiranje klasnih odnosa ishode iz *osobenosti razvoja proizvodnih snaga* u drevnom Peruu.

Verovatno najznačajniji doprinos ove studije jeste njen otklon od rigidnih interpretacija marksističke koncepcije proizvodnih snaga. Naime, Lazić je jasno uočio da princip ekonomskog determinizma može odvesti u analitički ćorsokak time što društveni razvoj svodi na mehanički sled tehnološkog progressa. Suočavajući se upravo sa empirijskim izazovom

tumačenja autohtonih razvojnih trajektorija u pretkolonijalnoj Americi, očigledno je bilo neophodno zauzeti znatno fleksibilniju analitičku poziciju. Ono što se nameće kao ključno pitanje, jeste kako su andska društva, uprkos brojnim ekološkim i geofizičkim ograničenjima, uspela da razviju sofisticirane proizvodne sisteme. Kako Lazić pojašnjava, već na prvi pogled, nepogodnost andskog reljefa deluje kao nepremostiva prepreka za razvoj poljoprivrede: razuđenost planinskih lanaca je otežavala povezivanje naselja i transport dobara, a nedostatak teglećih životinja onemogućio je uspostavljanje klasične transportne infrastrukture. Istovremeno, doline su bile fragmentisane i izolovane, dok su duž pacifičke obale preovladavale pustinje, nepogodne za bilo kakvu agrarnu proizvodnju, te je specifična struktura tla plug učinila gotovo beskorisnim. Razvoj proizvodnih snaga u pretkolonijalnoj Americi je u opštem smislu prikazivao znatne divergencije u odnosu na standardne obrasce poznate iz istorijskih procesa u starom svetu. To je za Lazića bila jasna indikacija da analitički model mora uzeti u obzir tu razliku kao svoju polaznu osnovu, izbegavajući pritom opasnost etnocentričnih tumačenja (od kojih ni Marks nije uspeo potpuno da se distancira) i normativnog shvatanja zapadne tehnologije kao univerzalnog merila razvoja.

U čemu je onda osobenost shvatanja proizvodnih snaga u *Društvenim promenama u starom Peruu*? Najpre, Lazić se direktno suprotstavlja vulgarnoj staljinističkoj interpretaciji, prema kojoj su proizvodne snage svedene na alate i oruđa za proizvodnju. Posredstvom tumačenja Radovana Rihte iz knjige *Civilizacija na raskršću*, ta kritika Lazića unekoliko vraća ka izvornom marksističkom shvatanju, u kojem su ključni aspekti društvenog razvoja ne samo sredstva za rad nego prevashodno procesi transformacije prirode i razmene organske materije (upor. Marks, 1978, tom I; Marx & Engels [1845], 1998). Međutim, revitalizacija fundamenata materijalizma ne označava slepo povinovanje Marksu. Ključnu teorijsku inovaciju Lazić pravi time što razvoj proizvodnih snaga sagledava *relaciono*, kao ishod osobenih metaboličkih uvezivanja, to jest odnosa između društvenih formacija i neposrednih materijalnosti u kojima deluju. Ljudska aktivnost tako nije izolovan činilac – a reklo bi se, ni primarni, jer je u samoj analizi primetno da biofizički i geološki resursi nisu sporedni elementi društvene proizvodnje već konstitutivni delovi proizvodnih odnosa. Lazić u tom pogledu naglašava da su zemlja, prirodni materijali, prirodna energija i ljudska tela upravo one „prirodne proizvodne snage”, kako ih na jednom mestu naziva, čiji je značaj za proizvodnju društvenog života gotovo istovetno relevantan kao uobičajeno shvatana „sredstva za proizvodnju”, poput alata i tehnologije.

Upravo na tragu takvog shvatanja, Lazić je ustanovio niz specifičnosti tog, uslovno govoreći, „američkog načina proizvodnje” u odnosu na logiku razvoja u starom svetu. Dok su u starom svetu podela rada, tehnološke inovacije i komunikacione mreže bile pokretači društvenih transformacija, u Andima su to bili odnosi sa zemljištem, raspored i dostupnost resursa te kolektivna radna snaga. Koliko su rabljenje energije biosfere, a zatim i umešnost „pretumbavanja” geološkog pejzaža bili utkani u korpus proizvodnih snaga Inka, Lazić je vrlo detaljno i živopisno ilustrovao. Najpre, oslonac američke poljoprivrede činile su biljke, pre svih, kukuruz. Selektivan uzgoj i kultivacija te isprva skromne biljke omogućili su visok prinosa uz minimalan rad, dugotrajno skladištenje i široku primenu – od ishrane ljudi i stoke do proizvodnje brašna, pića i drugih prehrambenih proizvoda. Zato ima mnogo smisla kada Lazić, u jednoj od najupečatljivijih rečenica u ovom rukopisu, ističe da je kukuruz „stvarni vladar svih razvijenih američkih društava”. Povoje proizvodnih snaga su, međutim, posebno pogurale osobene tehnike geoinžinjerstva koje su primenjivane podno Anda. Naizgled nepogodni planinski teren za klasičnu ekspanziju obradivih površina Inke su preuređivale izgradnjom terasa, ograđenih kamenjem i naknadno punjenih plodnom zemljom. Osim delikatnih tehnika đubrenja, koje su omogućile stabilne cikluse autoreparacije zemlje, posebno impresivnim se čini gradnja impozantne mreže kanala za navodnjavanje. Inke su, dakle, uspele da bez preterano tehnički složenih alata počnu da akumuliraju viškove i razvijaju preraspodelu i razmenu dobara. A upravo tim preobražajima proizvodnih snaga stvoreni su i temelji za transformaciju proizvodnih odnosa i pojavu klasnih diferencijacija.

Postupna transformacija proizvodnih snaga je, kako Lazić iscrpno prikazuje u prvom delu rada, najpre dovela do demontiranja krvnosrodničkih zajednica i posledično odvela ka preobražajima u kojima će elementi administrativne i klasne strukture postati itekako izraženi. Od perioda nastanjivanja podno Anda, što će reći, stotinama godina unazad, osnovna forma kolektiva je bila *ayllu*. Ta prvobitna zajednica je bila potpuno agrarno-komunistička po ustrojstvu: vlasništvo nad zemljom je bilo kolektivno, pravo na obradu zemlje potvrđeno radom, a raspodela proizvoda se vršila prema potrebama njenih članova. Izvesna okoštaloost *ayllua*, ukazuje Lazić, proizilazila je iz pasivne zavisnosti od prirodne plodnosti. Tek kada se zbio značajniji porast stanovništva i sve intenzivniji kolektivni rad na poboljšanju obradivih površina, izgradnjom terasa i sistema za navodnjavanje, dogodilo se progresivno napuštanje srodničkih veza kao osnove društvene organizacije. Taj proces se jasno vidi u transformaciji *marce*, odnosno njenom preobražaju iz rodovske u administrativnu teritorijalnu

jedinicu. *Marca* je, ukazuje Lazić, u sebi nosila unutrašnje protivrečnosti, budući da je ta administrativna podela koju su uvele Inke potkopala prvobitni kolektivistički princip. Zbog toga je, razvojem poljoprivrede bazirane na ekstenzivnim infrastrukturama terasa i mreža za navodnjavanje, koji je omogućio stabilizaciju viškova proizvodnje, došlo i do postepenog izdvajanja specijalizovanih grupa iz proizvodnog procesa.

Intenziviranje socijalne diferencijacije je bilo direktan plod transformacije proizvodnih snaga: konkretno, ono se dešavalo nakon ratova i osvajanja, u kojima su upravo apropijacija zemlje i preuzimanje viškova omogućili prve značajnije korake ka dekomponovanju kolektivne svojine i stvaranju društvenih razlika, kada privilegovani status dobijaju posebno ratne vođe (*sinchi*) i religijski posrednici. Društvene strukture se dodatno menjaju razvojem civilizacije *Chimu*, koja, prema Lazićevom mišljenju, predstavlja najnapredniji oblik društvene organizacije u Peruu pre Inka. Društvo *Chimu* je izraslo iz prethodnih plemenskih struktura, ali je razvilo izrazito centralizovan politički sistem, sa vladarom na vrhu koji je kontrolisao i resurse i administrativne jedinice. Osvajanja su, pritom, vladajućoj eliti omogućavala da prisvaja viškove, dok su seljaci ostali organizovani u kolektivne zajednice koje su zadržale elemente *ayllua*. No, iako se privatno vlasništvo nad zemljom postepeno razvijalo, ono je poprimalo specifičnu formu koja nije omogućavala potpunu individualnu ekspropriaciju, ostajući velikim delom pod kontrolom centralne vlasti. Dolaskom Inka u dolinu Kuska (*Cusco*), te tendencije su kulminirale. Inke su, naime, preuzele i transformisale postojeće društvene odnose, uspostavljajući moćnu centralizovanu državu zasnovanu na kombinaciji kolektivnih i hijerarhijskih principa.

Drugi deo rada je posvećen upravo transformacijama u periodu nakon raspada agrarno-komunističkih zajednica i postepenom uspostavljanju klasne stratifikacije. Iako su Inke u početku zadržale kolektivne elemente u vlasništvu nad zemljom, njihova kontrola proizvodnih snaga i preraspodele viškova učvrstila je njihovu poziciju kao vladajuće klase. Ova elita je bila organizovana u strogo hijerarhizovan sistem sa tri glavne grupe: *Capac* Inke, koje su činili pripadnici prvobitne dinastičke elite; *Hahua* Inke, koji su status stekli zahvaljujući vojnoj ili administrativnoj službi; i *Curace*, lokalni upravljači iz pokorenih naroda, koji su integrisani u sistem vlasti Inka. Iako su te grupe imale određene zajedničke privilegije, među njima su postojale značajne razlike u statusu, pravima i društvenim funkcijama. *Capac* Inke su insistirale na kastinskim pravilima i krvnoj čistoti, čak do te mere da su se vladari morali ženiti svojim sestrama kako bi

očuvali legitimitet svoje loze. Istovremeno, pritisak upravljanja ogromnim teritorijama i integracije pokorenih naroda primorao ih je da u vladajuće strukture uključuju aristokratiju drugog etničkog porekla, čime je rigidni plemenski sistem počeo poprimati karakteristike klasne hijerarhije. No, politički i vojni uspeh Inka se u opštem smislu zasnivao na sofisticiranom sistemu kontrole teritorije, administrativnoj podeli rada i centralizovanom upravljanju resursima, što im je, objašnjava Lazić, omogućilo da efikasno održavaju vlast nad podanicima. Ipak, time su istovremeno stvorene unutrašnje tenzije jer je razvoj klasnih odnosa bio neujednačen.

Naime, u potlačenoj klasi su ključnu ulogu igrali zemljoradnici organizovani u *ayllue*, koji su formalno zadržali kolektivne oblike vlasništva nad zemljom, ali su postali podložni sve većim zahtevima vladajuće klase. Seljaci su morali obrađivati tri kategorije zemljišta: zajedničku zemlju svog *ayllua*, zemlju vladajuće klase i zemlju posvećenu bogu Suncu (Intiju). Ta obaveza rada bila je oblik eksploatacije, ali se u svetlu tradicionalne društvene organizacije nije doživljavala kao prisila već kao deo šireg sistema redistribucije dobara. Rad je često bio organizovan kao kolektivna aktivnost, praćen ritualima i svečanostima, čime je umanjivan osećaj prinude. Ipak, povećana eksploatacija seljaka kroz obavezu rada na velikim infrastrukturnim projektima, poput izgradnje kanala, puteva i skladišta, pokazuje da su se odnosi u zajednicama *ayllu* postepeno menjali u korist centralizovane države. Poseban segment potlačene klase činili su *yanacone*, pojedinci koji su potpuno izgubili vezu sa svojim *aylluima* i postali lično zavisni od svojih gospodara. Njihov položaj je bio znatno nepovoljniji od položaja običnih zemljoradnika jer nisu imali pravo na kolektivno vlasništvo nad zemljom, već su potpuno zavisili od nadoknade koju su dobijali za svoj rad. *Yanacone* su predstavljali osobeni oblik proletarijata u pretkapitalističkom društvu, budući da su njihovi radni uslovi podsećali na kasnije feudalne i polufeudalne oblike zavisnosti. Osim seljaka i *yanacona*, postojala je i manja grupa zanatlija, koji su proizvodili luksuzne predmete i ritualne objekte i bili direktno vezani za dvor i vladajuću klasu. Njihov status je bio specifičan jer nisu direktno učestvovali u poljoprivrednoj proizvodnji, ali nisu ni imali autonomiju u upravljanju resursima ili distribuciji svojih proizvoda.

Kontrola proizvodnih snaga je zato, bez obzira na izraženu klasnu diferencijaciju i eksploataciju, stvarala protivrečnosti svoje vrste: dok su vladajuće klase jačale svoj monopol nad viškovima i sredstvima za proizvodnju zasnovanim na eksploataciji, niži slojevi su i dalje opstajali u okvirima tradicionalnih *ayllu* odnosa, što je usporavalo punu konsolidaciju klasne

strukture. Lazić sugerise da je ta kombinacija klasnih i plemenskih elemenata činila sistem nestabilnim. Proces centralizacije vlasti zato nije bio jednoličan ni potpuno završen, kako su elementi plemenskih odnosa opstali paralelno sa klasnim oblicima stratifikacije. Svakako, Lazić primećuje da je novostvoreni društveni poredak bio hibridnog karaktera i otuđa ispunjen protivrečnostima. Time se dolazi do zaključka da je proces formiranja klasnog društva kod Inka specifično oblikovan u dijalektičkoj napetosti između preživljavanja starih plemenskih struktura i njihovog progresivnog razgrađivanja u korist centralizovane vlasti. Ta napetost je posebno bila izražena u vreme španskog osvajanja. Tada se, naime, pokazalo da centralizovana vlast nije uspela potpuno da razgradi tradicionalne društvene veze i izgradi koherentnu klasnu strukturu sposobnu da se odupre spoljnim pretnjama.

No, da li je upravo ta „unutrašnja protivrečnost“, koju autor pronalazi kao glavni razlog kolapsa Inka pred tehnološki opremljenijim Špancima, bila ishod neizbežne istorijske zakonitosti ili pre posledica specifične konstelacije političkih, vojnih i ekonomskih faktora? Lazić zasigurno ne bi pristao na jednostavan teleološki narativ, u kojem bi slom Inka bio sveden na puki ishod vojne inferiornosti ili ekonomske nerazvijenosti. Naprotiv, on ukazuje na to da je problem ležao u unutrašnjem neskladu između administrativno-centralizovane moći i opstanka tradicionalnih oblika kolektivnog života, koji su, iako formalno podređeni centralnom autoritetu, nastavili da funkcionišu prema vlastitim principima redistribucije i solidarnosti. Dok su elitu Inka činile strogo hijerarhizovane aristokratske frakcije, među nižim slojevima društva teško da bi se moglo pronaći nešto nalik homogenoj klasnoj svesti. Pritom, ni centralna vlast nije potpuno preoblikovala njihove društvene odnose u pravcu stabilnog klasnog poretka. Upravo ta dvostruka društvena dinamika, sa istovremenom centralizacijom moći i neuspehom integracijom nižih slojeva u novi klasni sistem, dovela je do situacije u kojoj je carstvo formalno izgledalo kao monolitna struktura, dok je suštinski bilo krhko i podložno spoljnim udarima. Lazić u tom smislu argumentuje da španska osvajanja nisu bila toliko presudan uzrok propasti Inka koliko okidač koji je eksploatisao već postojeće unutrašnje tenzije: nesposobnost administrativnih struktura da istovremeno očuvaju stabilnost i potpuno preobraze društvene odnose. Tako se pokazalo da centralizovana vlast, lišena realne kontrole nad proizvodnim snagama na lokalnom nivou, nije mogla izdržati šok kolonijalne invazije jer nije uspela da prevaziđe sopstvenu unutrašnju kontradikciju: spoj plemenske solidarnosti i imperijalne ekspanzije koji je dugoročno bio neodrživ.

Takav zaključak očigledno pokreće znatno dublja pitanja razumevanja društvenih promena. Ako proizvodnja zaista „pruža samo okvir u kome se razvija konkretnoistorijski totalitet”, kako sam autor ističe, tada se ni ekonomski determinizam ni tradicionalna historiografija ne mogu uzeti kao samodovoljna objašnjenja društvenih promena. Prvi apstrahuje istoriju u rigidne zakonitosti, drugi zakonitost pretvara u niz nepovezanih događaja. Da li je između te dve krajnosti moguće pronaći teorijski balans? Lazić jasno sugerise da je ključ u dijalektičkom zahvatu: promene u materijalnoj proizvodnji jesu neophodan ali ne i dovoljan uslov za razumevanje istorijskih procesa. Drugim rečima, njegovo istraživanje se ne razlikuje od standardnih marksističkih analiza po odbacivanju proizvodnih snaga kao pokretača društvenog razvoja već po insistiranju na tome da se njihovo delovanje ne može posmatrati izolovano od specifičnih istorijskih konstelacija. To nas vodi ka širem pitanju: ako ni ekonomski determinizam ni historiografska deskripcija nisu dovoljni, šta nam donosi takva iscrpna analiza, oslonjena na širok interdisciplinarni korpus izvora, od klasičnih marksističkih studija do tada aktuelnih etnoistorijskih i arheoloških analiza? Lazićevo insistiranje na istraživanju društvenih promena na osnovu međudejstva proizvodnih snaga, svojinskih odnosa i političkih institucija izbegava pojednostavljenja. Njegova metodološka pozicija se ne svodi na linearnu shemu razvoja jer ne podleže teleološkim modelima i davno kritikovanim (pseudo)naturalističkim ambicijama koje razvoj prikazuju kao pravolinijsku progresiju niti se predaje fragmentarnom opisivanju pojedinačnih društava, upadajući time u saznajnu sivu zonu istorijskog partikularizma. Upravo u toj tenziji, u nastojanju da se društveni procesi sagledaju kao istorijski specifični a ipak teorijski obuhvatljivi, leži intrigantnost ove studije – a ona se očigledno ne zaustavlja na slučaju drevnog Perua.

Značaj ove studije otuda nadilazi ono što je njen autor u jednom momentu nazvao istorijsko-eksperimentalna analiza jer se danas u ovom rukopisu mogu pronaći barem tri pouke. Lazić zasigurno u trenucima pisanja nije mogao da pretpostavi da će insistiranje na proizvodnim snagama kao dinamičkom metaboličkom procesu zadobiti posebnu rezonantnost u svetlu trenutne ekološke krize (vid. Janković, 2025). A upravo je ta „sićušna“ teorijska inovacija, gotovo neprimetna u Lazićevom vremenu, otvorila dalekosežnije pitanje: u kojoj meri su svi oblici društvene reprodukcije uslovljeni specifičnim režimima metabolizacije prirodnih materijalnosti? U trenutku kada rasprave o antropocenu, bez obzira na teorijske i terminološke sporove povodom tog pojma, postavljaju ne samo epistemološka već i suštinski politička pitanja, postaje ključno redefinisati način na koji

razumemo izvanljudske materijalnosti. Da li ih, kao što preovladava u klasičnim ekonomskim narativima, posmatramo kao eksternalizovane resurse podložne eksploataciji? Ili ih, u duhu radikalnije materijalističke misli, prepoznamo kao konstitutivne agense društvenih formacija, čije funkcionisanje ne može biti odvojeno od metaboličkih odnosa? I zaista, mnogi bi danas u društvenim naukama rado prigrlili materijalizam kao imenitelj vlastitog pristupa, ali bi se malo ko istinski uhvatio u koštac sa agensima kakvi su kukuruz i zemlja, ne bi li se videla njihova konstitutivnost za društvene odnose. Na ovom mestu postaje jasno da se Lazićev otklon od rigidnog ekonomskog determinizma ne završava samo kao polemika u okvirima marksizma. Naprotiv, gotovo nesvesno, Lazić je došao na trag teorijskih debata koje su postale aktuelne tek krajem 20. i početkom 21. veka, kada teorija svetske ekologije (Moore, 2015; 2016), istorijsko-geografski materijalizam (Harvey, 1996) i urbana politička ekologija (Swyngedouw, 2006) proširuju fokus sa klasičnih tema rada, kapitala i eksploatacije na iscrpljivanje biosfere i metaboličke komponente proizvodnih snaga. U tom pogledu, proširena vizija proizvodnih snaga i metaboličkih tokova nadilazi istorijsku analizu, kako služi kao teorijski okvir za razumevanje procesa kroz koje društva istovremeno proizvode i iscrpljuju uslove vlastite egzistencije.

Iza kritike ekonomskog determinizma u ovom rukopisu naslućuje se i znatno širi otklon prema olakom hipostaziranju političke ekonomije i, naročito, direktivnog stava koji jasno prikazuje kako ekonomska misao i dalje robuje iluziji beskonačnog rasta. Iako Lazić to sigurno nije nameravao, u ovoj analizi se mogu iščitavati i alternativne putanje koje ne slede zapadnocentrične scenarije razvoja (i modernizacije). Posebno interesantnim se čini to što ovaj rukopis, osobenom epistemološkom divergencijom, dolazi u dijalog sa postkolonijalnim i dekolonijalnim pristupima. To se manifestuje upravo u težnji da se društvene formacije, pre nego da budu sagledane kao „nedovršene“ verzije okcidentalnih matica (kapitalističkog) razvoja, istinski sagledaju kao specifični sistemi s vlastitim dinamikama i mogućnostima. Posebnu aktuelnost takvog pristupa potvrđuju savremene antropološke rasprave o podređenim epistemologijama (*subaltern epistemologies*), koje preispituju kolonijalno nasleđe akademskog znanja. Domorodačke ontologije i oblici društvene organizacije, posebno među potomcima Inka i Maja u Južnoj Americi, više se ne tumače kao arhaični ostaci prošlih vremena već kao potencijalne alternative dominantnim ekstraaktivističkim modelima razvoja (Blaser & de la Cadena, 2018; Escobar, 2016; 2018; Strathern, 2018). Takođe, ovakve istorijsko-eksperimentalne

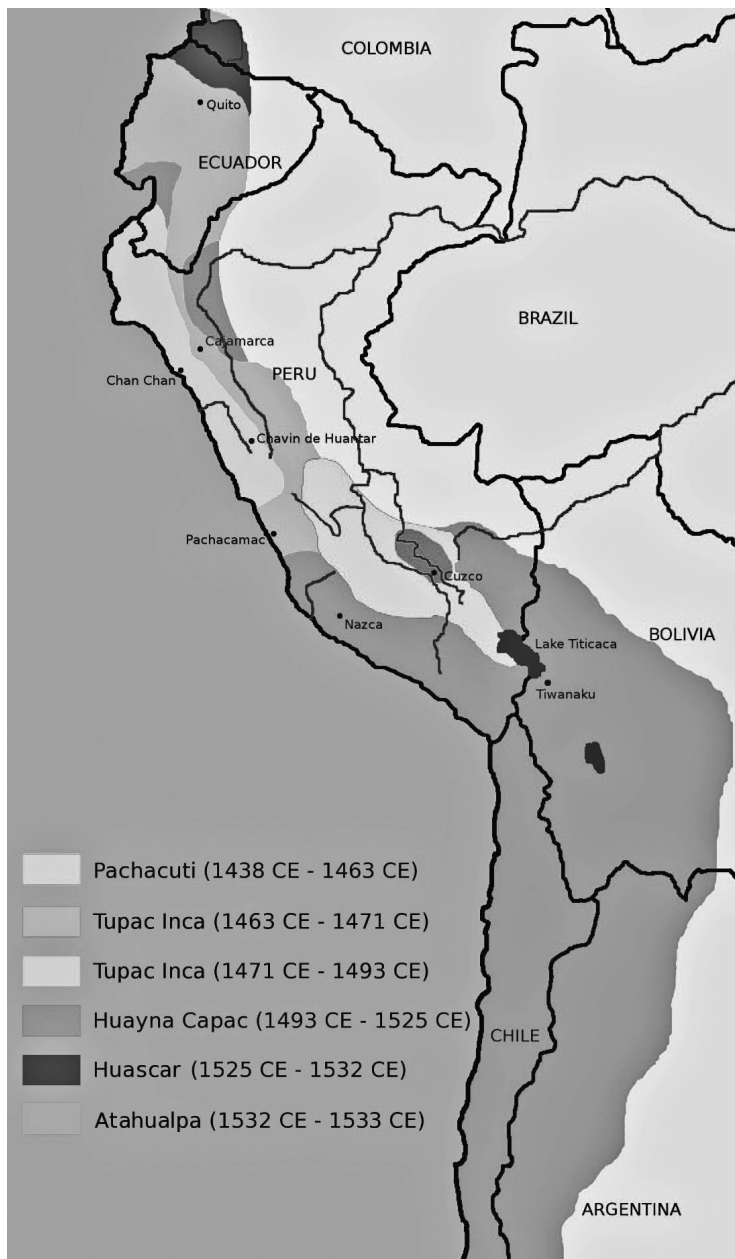
analize su potencijalno značajne i za promatranje alternativnih putanja i preispitivanja dogmatizacije „rasta“. Lazićeva analiza proizvodnih snaga kao metaboličkog procesa nenadano se približava i savremenim debatama o postkapitalističkim ekonomijama, naročito konceptima odrasta (*degrowth*) i postrasta (*post-growth*) (Kallis, Paulson, D'Alisa & Demaria, 2020). Upravo takva transduktivna strategija istraživanja čini Lazićev rad teorijski živim i danas, podsećajući na ono što i sam ističe: „[n]ovost (prema svim ranijim istorijskim formacijama) je u tome što kritika prvi put u sebi nosi i jednu *realnu mogućnost*“.

Ako kritika zaista otvara realne mogućnosti, onda ovaj rukopis postavlja pitanja koja tek čekaju svoje odgovore, naročito ona o budućnosti. Iako se na prvi pogled može činiti da je udaljen od savremenih izazova, šta ako mu relevantnost danas zapravo raste, i to pred kapitalizmom podataka, platformskim modelima eksploatacije rada, intenzivnim klimatskim krizama i sve složenijim geopolitičkim tenzijama? Zašto bi nas zanimalo istorijski pogled na region iz kojeg izvire amazonski sliv, a ne, recimo, tehnološki gigant Džefa Bezosa (*Jeff Bezos*), koji nosi ime te iste reke? U trenutku kada se ekonomska nejednakost, klimatske promene i geopolitičke tenzije prepliću na nove i poprilično nepredvidljive načine, Lazićeva analiza pokazuje da društvene formacije nisu zatvoreni sistemi sa neizbežnom sudbinom već nestabilne konfiguracije u kojima se proizvodne snage, svojinski odnosi i političke strukture neprestano preoblikuju. Baš zbog toga ovaj rukopis predstavlja punokrvnu istorijsko-eksperimentalnu analizu, čiji metodološki zahvat pruža alate za razumevanje i reinterpretaciju sadašnjih transformacija. Lazićeva metodološka otvorenost, odbacivanje rigidnih teorijskih modela i insistiranje na empirijskoj analizi konkretnih društvenih procesa danas mogu ponuditi osnov za refleksiju o savremenim prilikama, bez olakog i nestrpljivog tumačenja kroz prizmu svakodnevnih zbivanja. Nažalost, upravo takav pristup sve više izostaje iz domaće sociologije, koja često pokazuje znake anahronosti, zatvorenosti i nedovoljnog poznavanja savremenih teorijskih debata, sa analizima koje se neretko iscrpljuju u površnim interpretacijama. *Društvene promene u starom Peruu* stoga nisu značajne samo kao prilog istorijskoj sociologiji ili akademski artefakt čija se važnost iscrpljuje u konsekraciji njegovog „starog sjaja“. Naprotiv, ovaj rukopis ostaje intelektualni izazov i putokaz i za one koji se bave istorijskom sociologijom i za one koji tragaju za novim teorijskim alatima za razumevanje društvenih promena u 21. veku.

Literatura

- Abrams, P. (1982). *Historical sociology*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Antonić, S. (2025, u štampi). Lazić i istorijska sociologija. U V. Vuletić, S. Antonić, & S. Janković (ur.), *Kritička sociologija Mladena Lazića: teorijsko i istraživačko nasleđe* (str. XXX–XXX). Beograd: Zavod za udžbenike.
- Blaser, M., & de la Cadena, M. (2018). *A world of many worlds*. Durham, NC: Duke University Press.
- Escobar, A. (2016). Thinking-feeling with the Earth: Territorial struggles and the ontological dimension of the epistemologies of the South. *Revista de Antropología Iberoamericana*, 11(1), 11–32.
- Escobar, A. (2018). *Designs for the pluriverse: Radical interdependence, autonomy, and the making of worlds*. Durham, NC: Duke University Press.
- Grear, A. (2020). Legal imaginaries and the Anthropocene: 'Of' and 'for'. *Law and Critique*, 31(3), 351–366. <https://doi.org/10.1007/s10978-020-09265-6>
- Harvey, D. (1996). *Justice, nature and the geography of difference*. Oxford, UK: Blackwell.
- Janković, S. (2025, u štampi). Proizvodne snage i antropocen: metabolički aranžmani i istorijski materijalizam u opusu Mladena Lazića. U V. Vuletić, S. Antonić, & S. Janković (ur.), *Kritička sociologija Mladena Lazića: teorijsko i istraživačko nasleđe* (str. XXX–XXX). Beograd: Zavod za udžbenike.
- Kallis, G., Paulson, S., D'Alisa, G., & Demaria, F. (2020). *The case for degrowth*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Lazić, M. (1978). Metodološki problemi istraživanja starih društava: Prvi deo. *Naše teme*, 22(3), 45–61.
- Lazić, M. (1979). Metodološki problemi istraživanja starih društava: Drugi deo. *Naše teme*, 23(1), 33–49.
- Mann, M. (1984). The autonomous power of the state: Its origins, mechanisms and results. *European Journal of Sociology*, 25(2), 185–213.
- Marks, K. (1978). *Kapital* (Tom I). Beograd: Kultura.
- Marx, K., & Engels, F. (1998). *The German ideology*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- Moore, J. W. (2015). *Capitalism in the web of life: Ecology and the accumulation of capital*. London, UK: Verso.
- Moore, J. W. (2016). *Anthropocene or Capitalocene? Nature, history, and the crisis of capitalism*. Oakland, CA: PM Press.
- Savransky, M. (2021). After progress: Notes for an ecology of perhaps. *Ephemera: Theory & Politics in Organization*, 21(1), 267–281. <http://www.ephemerajournal.org>
- Skocpol, T. (1979). *States and social revolutions: A comparative analysis of France, Russia and China*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Strathern, M. (2018). Opening up relations. U M. de la Cadena & M. Blaser (ur.), *A world of many worlds* (str. 23–52). Durham, NC: Duke University Press.
- Swyngedouw, E. (2006). Circulations and metabolisms: Hybrid natures and cyborg cities. *Science as Culture*, 15(2), 105–121.
- Tilly, C. (1981). *As sociology meets history*. New York, NY: Academic Press.
- Tilly, C. (1992). *Coercion, capital, and European states, AD 990–1992*. Oxford, UK: Blackwell.

Karta prikazuje različite faze širenja „Carstva Inka”.

Autor ilustracije: korisnik Zenyu (Wikipedia).

Izvor: *World History Encyclopedia*. Slika je u javnom domenu.

Uvod

Jedna od osnovnih namera autora ovog rada je da započne, barem kod nas, revalorizaciju temeljnog marksističkog metodološkog načela: tzv. ekonomskog determinizma. Do kraja vulgarizovano „staljinističkom školom falsifikacija”, to načelo se našlo pod udarom isto tako jednostrane kritike filozofirajućeg marksizma. Nasuprot bezličnog istorijskog mehanizma (u kojem „baza“ snagom prirodnog zakona određuje „nadgradnju“ a istorijsko kretanje je puka funkcija ekonomskog napretka), postavljeno je nepostojanje svakog determinizma (u istoriji je ponekad odlučujuća proizvodnja, drugi put politika, nekad svest ljudi itd.). Individuumu utopljenom u *totalitet* (ljudsku prirodu čini sveukupnost datih društvenih odnosa) suprotstavljena je *ljudska priroda* (sloboda je čovekovo temeljno svojstvo), a represivnoj ideologiji građanska. Za dogmatsko mišljenje proučavanje istorije skoro da je suvišno: ono „zna“ njene opšte zakone. „Humanistički marksizam“ vidi samo njenu represivnu stranu, i to njen površinski brutalni vid. Otuda se on zanima, u najboljem slučaju, za političku istoriju. Dijalektiku, po kojoj su istorijski zakoni proizvod ljudske delatnosti, ni jedan ni drugi pravac ne poznaju jer se ona može jedino konkretno istorijski istraživati. Ekonomski determinizam postulira samo to da je *proizvodna ljudska delatnost* u osnovi svakog istorijskog kretanja, pa tako i proučavanja tog kretanja. Otuda se dosledno kritičko stanovište može razviti upravo u proučavanju konkretnoistorijskog totaliteta (kako je to pokazao Lukač; Lukacs, 1970).¹

1 Kontroverziju u savremenom marksizmu, blisku navedenoj, uočava i P. Anderson: „Opšta pojava u zadnjim decenijama bila je da se marksistički istoričari, autori sada već impresivnog broja istraživanja, nisu uvek direktno bavili teorijskim pitanjima koja je implicirao njihov rad. U isto vreme, marksistički filozofi, koji su nastojali da

Stara društva Srednje i Južne Amerike još su uvek potpuno van vidokrugla naše teorijsko-istorijske misli. Da uzrok tome ne leži u samom predmetu, videće se u ovom istraživanju. „Zaborav“, naprotiv, pripada postojećoj teorijskoj orijentaciji, pre svega njenoj beznadežnoj „disciplino/vanosti“. Umesto napora da se istorija shvati u njenom totalitetu, da sam totalitet bude predmet – i – sredstvo („jedna nauka“), pojedinačno se izučavaju izolovani sadržaji: „marksističke ekonomije“, „filozofije“, „istorije“, „sociologije“, „antropologije“... I koji bi sad „marksistički ekonomista“ zalutao čak u Tawantinsuyu da proučava razmenu (iako bi, gle čuda, baš tamo mogao da nauči zanimljive stvari)? Ta zar bi za „marksističkog istoričara“ bilo zanimljivo da proverava, na primer, Tojnbijevu klasifikaciju (Tojnbi, I, 1971, 73), prema kojoj je andska civilizacija bez ikakvog prethodnika (zbilja, ne bi)? Za „sociologa“ i „filozofa“, naročito „marksističkog“, tamo je, zaista, još manje *posla*.

Ovaj strukovni „marksizam“ jedva može da razume činjenicu da se upravo razvija živa diskusija o tzv. azijatskom načinu proizvodnje (K. Wittfogel, J. Chesneaux, F. Tokei, R. Garaudy itd.). Za objašnjenje njemu su pri ruci *povodi*: sve značajnija svetskoistorijska uloga Kine ili, pak, prilika da se u prenesenom značenju progovori o drugom jednom despotizmu. Zašto su se ranije bavili Azijatima (Marks npr.) ili čak Amerikancima (R. Luxemburg ili H. Kunow npr.), to se tek nazire iz ove perspektive. A razlog je temeljne teorijske prirode. Sa marksističkog stanovišta, sva su ta proučavanja: determinizma proizvodnih snaga, proizvodnih odnosa i nadgradnje; podele rada, klasa i svojine; države i prava; društvenih promena i revolucija itd., u najstrožem smislu *istorijska*. I ako je marksizam ključ za razumevanje istorije (i, svakako, teorijska osnova njenog „energičnog principa“), onda je istraživanje istorije jedini put da se naši pojmovi ispune sadržajem, da pokažu svoju snagu, ali i da upoznaju svoje granice. I to je ona čudna moć dijalektičkih zakona: da sebe postave u opštosti, da bi posredovanjima sebe ukinuli u pojedinačnom i odmah zatim, tako obožaćeni, ponovo postigli univerzalnu vrednost. Tajna tih preobražaja krije se upravo u posredovanjima. A kada njih prevedemo na opšterazumljiv jezik, srećemo se sa istorijskim okolnostima.

Neposredno je jasno koje to istorijske okolnosti čine proučavanje starih američkih društava zanimljivim, i neophodnim, za marksističko

razjasne ili reše osnovne teorijske probleme istorijskog materijalizma, često su to činili znatno udaljeni od specifičnih empirijskih problema koje su postavili istoričari. Ovde je učinjen pokušaj da se istraži stanovište koje posreduje između ova dva“ (Anderson, 1977, 7). Zar je neobična činjenica da je obiman dodatak svojoj knjizi autor posvetio „azijatskom načinu proizvodnje“?

shvatanje istorije. U vreme evropskih „otkrića“ ta društva su se nalazila u epohalnim preobražajima (koji su, doduše, započeli vekovima ranije, ali su se upravo tada ponovo odvijali velikom brzinom, na jedan „koncentrisan“ način). Raspadale su se zajednice agrarnog komunizma i učvršćivala klasna podela na osnovi hipostaziranja podele rada i zatim privatnog zemljoposjedništva. Ova sažeta formulacija otkriva da su na delu svi bitni istorijsko-teorijski pojmovi: besklasno društvo, uzroci raspada zajedničkog vlasništva (i posebne forme tog raspada), formiranje klasa, različiti oblici svojine, nastanak države, pokretači promene i snage starih oblika itd. (za svakog ko uviđa da se i mi sami nalazimo u procesu epohalne društvene promene proučavanje tih pojava je od neprocenjive važnosti). Uostalom, poznato je da je otkriće istorijskog, to jest nastalog, karaktera klasnog društva Marks smatrao svojim osnovnim teorijskim doprinosom. Luxemburg (1975) i Kunow (1957) smatrali su da je neophodno da *dokažu* postojanje agrarnog komunizma, nasuprot građanskim teoretičarima. Ako pri tome nisu videli ključne promene koje su se odigravale u tim društvima – kod Luxemburgove zbog nedostatka činjenica, kod Kunowa zbog određenog dogmatizma – to samo delimično umanjuje tačnost njihovih pogleda za jedan *prethodni* period u razvoju američkih društava.

Još dve okolnosti podržavaju veliki značaj proučavanja starih američkih društava. Pre svega, njihova izolovanost. Imamo pred sobom društva koja su se od lovačko-sakupljačkog perioda, pa do formiranja klasa i privatne svojine, razvijala „samostalno“ (navodnici označavaju nezavisnost od starog sveta; u samoj Americi neprestano postoje veze, difuzija itd.). Za metod, razvijan na izučavanju istorije starog sveta, to je probno polje njegove univerzalnosti.

Naravno, proučavanje veze razvijenijih društava starog sveta (pre svega azijskih) i novog sveta, vekovima pre Kolumbovog „otkrića“, ne spada u ovo istraživanje. Pre svega zbog toga što izrazito preovladava, i sa daleko jačim argumentima, uverenje da te veze, ako su i postojale, ni u čemu bitnom nisu odredile razvoj novog sveta.

Evo, sasvim sumarno izloženo, stanja tog problema (prema: Katz, 1972, 12–15). U osnovi pretpostavke o odlučujućem uticaju nama poznatih „civilizacija“ na „necivilizovane“ stoji poznata difuzionistička tvrdnja o unikatnosti svakog ljudskog pronalaska i njegovom prostorno-vremenskom rasprostriraju. Protagonista tog stava u „slučaju Amerike“ je, na primer, pripadnik bečke škole difuzionista R. Heine-Geldern. Kao dokazi za postojanje veza (permanentnih i odlučujućih?) između Jugoistočne Azije, Dalekog istoka i Amerike navode se: zajedništvo piramidalne

osnove za hram (u Mezoamerici i Kambodži), identični motivi lotosovog cveta (u Indiji i kod Maja), istorodni animalni kulturni objekti na točkovima (Fenikija, Kina u vreme dinastije Han, Hanuco i Tres Zapotecs u Meksiku). Paul Kirchhoff navodi velike sličnosti između religijskih sistema Indije, Kine i Centralne Amerike. Tome se pridodaju i „tvrdi“ razlozi biologa: neki od njih smatraju da je američki pamuk nastao ukrštanjem američkog divljeg pamuka i jedne vrste iz Jugoistočne Azije. Osim toga, slatki krompir Južne Amerike može se naći i u Polineziji. Pedantni Heine-Geldern je čak sastavio i vremensku tablicu tih „prenosa“: između 2000. i 1000. godine pre nove ere pronalazke i kulturu širile su grupe iz Indonezije i sa Dalekog istoka; zatim iz Kine, pa iz bronzanog doba Dongson-kulture Tonkinga i Anama i na kraju (sve do 1200. godine naše ere) misiju su činili Indijci i Kinezi.

Druga strana odgovara jednostavno: ako su kontakti bili tako sistematski i odlučujući, kako to da nisu prenesene i neke druge, daleko važnije, stvari: upotreba lončarskog točka, gvožđa, stakla itd. Na kraju krajeva, zar ne bismo u visokorazvijenoj kulturi Kine ili Indije našli bilo kakav trag tako razuđenih veza?! Tome se mogu dodati još samo neke činjenice. Niko nije doveo u sumnju opšti stav da se poljoprivreda, neophodna osnova svakog društvenog razvoja u Americi, tamo pojavila potpuno samostalno i istovremeno sa njenom pojavom u starom svetu (uporedi npr. Bushnell, 1975). Što se pojedinačnih poređenja tiče: u Mezoamerici poznajemo celokupan razvoj piramida, od manjih i većih (prirodnih) zemljanih brda, preko veštačkih (tj. onih koje su ljudi izgradili), do savršenih kamenih piramida. Na kraju, toliko ima pojedinačnih sličnosti između najrazličitijih kultura i razlika između najrodnijih (npr. u samoj Americi, razvoj metalurgije) da je apsurdno izdvajati bilo šta i pružiti ga kao „dokaz“. Što se (nekih) biologa tiče (prirodne nauke odmah izazivaju strahopoštovanje), ni poreklo kukuruza nije sa sigurnošću utvrđeno (Martin i Leonard, 1969), pa niko nije iz toga zaključio da je evropsko (ili azijsko).

Opšti zaključak (a njega podržava i velika većina istraživača) izgleda ovako. Moguće je (za neke i verovatno) da su ponekad postojali slučajni i izolovani dodiri starog i novog sveta, ali oni nisu, a nisu ni mogli, uticati na društveni razvoj stanovnika Amerike (da li bi mala grupa misionara i trgovaca mogla doneti civilizaciju celim narodima, pita se Katz (1972, 16); Vaillant (1972, 36) zaključuje da postojeća evidencija ne pruža valjan razlog da se prihvati bilo koji izvor za visokorazvijene civilizacije Mezoamerike, izuzev inventivnosti lokalne populacije; S. Pigott, prema Bushnellu (1975, 8), tvrdi da se od prelaska paleolitskih ili mezolitskih lovaca

preko Beringove prevlake u Aziji i Americi odvija „nezavisan tehnološki i društveni razvoj“. Najzad, prema rečima Cerama (1972, 139): „Novi svet predstavlja jednu vrstu gigantske test-cevi, veliku laboratoriju...“ Za našu svrhu to je sasvim dovoljno.

S druge strane, kako je već rečeno, puni sadržaj pojmovi dobijaju tek kada se konkretno istraži njihovo posredovanje. Pokazalo se, na primer, da je oblik proizvodnje uslovio i oblik razmene, *in abstracto*. Ali specifičnu, već na prvi pogled veliku razliku u obliku razmene u Peruu i Meksiku (tamo razmenu vrši „država“, posebnom formom raspodele proizvoda i alokacije stanovništva, dok ovde postoje tržišta, klasa trgovaca *pochteka* itd.) moguće je razumeti samo uz uvođenje prirodnih razlika, tradicije, oblika političkih odnosa itd.

Druga okolnost je više tehničke prirode. Ona se odnosi na relativno obilje i pouzdanost materijala. Ako je pogled prvih Španaca bio zamućen zlatnim sjajem (pa i to ne svih; npr. B. Diaz del Castillo), ubrzo su došli savesni administratori (pre svih možda Polo de Ondegardo), talentovani posmatrači i istraživači (Pedro de Cieza de León), iskreni dušebrižnici (B. Las Casas) i istoričari (P. Sarmiento de Gamboa). Kombinovanjem istorijskih i arheoloških podataka moguće je, sa velikom verovatnoćom, rekonstruisati konkretne procese društvenih promena (ovde su uglavnom nebitne historiografske teškoće preciznog lociranja datuma i imena).

Za marksističku nauku istorije proučavanje starih američkih društava ima i značaj antikritike. Neke specifičnosti u njihovom razvoju pružile su (navodno) pojedinim teoretičarima argumente da odbace (barem univerzalnu) valjanost fundamentalnog metodološkog stava, koji će ovde biti izražen njegovom najlapidarnijom poznatom formulacijom: „Način proizvodnje materijalnog života uslovljava proces socijalnog, političkog i duhovnog života uopšte. Ne određuje svest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svest“ (Marx, 1969, 9). Stara diskusija materijalizma i idealizma ne može se odbaciti opštim frazama. Argumenti „idealista“ postali su konkretnoistorijski i na njih je nužno istim sredstvima odgovoriti. To nije бесплодна rasprava: osnovni pojmovi samo tako dobijaju puniji i održiviji sadržaj.

Kritičko stanovište (prema marksizmu) koje će ovde biti ukratko ispitano zastupa Mumford (1968, 94 i 100–103). Njegova je kritika implicitna (Marks i marksizam se ne spominju), ali je pravac nedvosmislen. Koja je činjenica za Mumforda sporna? Ta što su se gradovi Amerike razvili „na razmerno nepovoljnim mestima, siromašnim prirodnim sredstvima komunikacije i transporta, koja su zahtevala maksimalni ljudski napor u

krčenju džungle ili doterivanju tla da bi se omogućila prehrana... Čak i u danima svog najvećeg bujanja, srednjoamerički gradovi počivali su na nestabilnom sistemu tropske zemljoradnje koja je uglavnom ovisila o jednoj kulturi – kukuruzu“ (Mumford 1968, 102). Mumford (1968, 102–103) zatim navodi nepostojanje sistema za navodnjavanje i bilo kakvih radova za sprečavanje poplava te završava ključnim stavom: „Ovoj primitivnoj kulturi, koja nije poznavala ni metalni alat, ni životinje za vuču, ni točak, ni plug, očito je *nedostajala ona tehnološka baza koja nam se čini neophodnom* za nastanak urbane koncentracije.“

Od ključne važnosti je to što Mumford odmah zatim „tehnološku bazu“ proširuje u „*ekonomske osnove*“, koje su, dakle, „bile nedovoljne“ (!) za stvaranje gradova. Ta otkuda onda ipak gradovi, pita se s pravom čitalac? Otuda, poučava Mumford, što je „idejni nukleus za oblikovanje grada bio prisutan“, to jest „idealni obrazac“, odnosno „neophodni uslovi na kulturnom planu“, a to su: „religiozna supremacija nebeskih božanstava pod okriljem boga Sunca čija je moć utelovljena u ličnosti kralja (!? – M. L.), koji osim toga simbolizira sve žive snage cijele zajednice. Politička i intelektualna ostvarenja Maja uključujući njihove točne matematičke proračune i shvaćanja vremena, bila su dostatna da stvore novi poredak koji se osniva na kozmičkim perspektivama. Iz te koncentrirane duhovne energije oblikovao se i sam grad“ (Mumford, 1968, 103).

Da bismo bolje razumeli Mumforda, treba reći da on u ovom slučaju za pojam grada ne smatra odlučujućim ni koncentraciju stanovništva, ni infrastrukturu, ni nešto treće „materijalno“: „Ja se u potpunosti slažem s ovom širom interpretacijom grada; društvena jezgra važnija je od bilo koje fizičke manifestacije, jer ovde su idealne ljudske namere jače od svih sredstava i pomagala koja su mogli upotrebiti da bi te namere ostvarili“ (Mumford, 1968, 94).

Ostavimo Mumfordu, sa zadovoljstvom, njegovu definiciju grada; ona zaista nije potrebna za razrešavanje problema. Nešto drugo ipak ne treba dopustiti: da opisujući prirodnu i društvenu pozadinu „gradova“ Maja (većina ih istraživača ipak ne smatra gradovima), vrši uopštavanja za čitavu Ameriku. Tenochtitlan, koji on na svoju nesreću pominje uporedo sa Chichen-Itzom, imao je izvanredan geostrateški položaj. Jezero na kome se nalazio omogućavalo je efikasan saobraćaj sa okolnim gradovima, izuzetno plodan mulj, iskorišćen u sistemu *chinampa*, bio je osnova zemljoradnje, a uloženi su i ogromni ljudski naponi da se podignu brane i nasipi za sprečavanje poplava i izlivanja slane u slatka jezera. Katz tako kaže da su jezera predstavljala „izvanredan stimulans za trgovinu, speci-

jalizaciju i za ekonomsku, političku i društvenu integraciju“; 1972, 130). Chan-Chan, glavni grad Chimua, čije je društvo od temeljne važnosti za formiranje društva Inka, nalazio se u plodnoj dolini oslonjen na stotine kilometara veštačkih kanala za navodnjavanje.

U tumačenju porekla svog „idealnog obrasca“, odnosno „idejnog nukleusa“, Mumford je skloniji (vulgarno) materijalističkom tumačenju. Ovde nije reč o „genskoj sklonosti“, „jungovskom kolektivnom prauzoru“, pa ni o pukom slučaju. Autor se sklanja pod okrilje difuzionista, ali samo delimično. Da bi izbegao (njihovu) nelogičnost, po kojoj je prenesena „ideja grada“, a ne i „ideja pluga“, on kaže da je transfer izvršen „veoma rano“ (dakle, pre pojave pluga?!). I tu upada u još očigledniju nelogičnost da su komunikacije utoliko razvijenije ukoliko su sredstva primitivnija. Da se i ne govori o čistoj detinjariji, po kojoj su „trgovci (samo) prenosnici ideja“ (Mumford, 1968, 101).

Potpunu kritiku Mumforda nije moguće dati na ovom mestu, nju predstavlja ovaj rad u celini. Pa ipak, njene osnovne pravce treba naznačiti. Pre svega, jasno je da se pojam „ekonomskih osnova“ ne može iscrpsti pojmom „tehnologije“, a pogotovo onako kako je Mumford shvata (metalni alati, životinje, točak, plug). Sredstva koja on navodi omogućila su, u starom svetu, znatnu kontrolu čoveka nad prirodom: obilnu i stabilnu proizvodnju hrane i zadovoljavanje drugih materijalnih potreba. Ona su omogućila i značajan porast stanovništva, razvijenu podelu rada, silno povećanje razmene, na kraju krajeva i veliki „duhovni“ napredak čovečanstva (up. Childe, 1961). Ali efikasnost tih sredstava ne opravdava široko rasprostranjeno uverenje (koje je postalo osnova skoro svih „materijalističkih“ klasifikacija istorijskih perioda, pa i Morganove) da su ona jedini put za podvrgavanje prirode čovekovim potrebama. Marksov pojam proizvodnih snaga je daleko širi od interpretacije koju je nametnuo Staljin (oruđa za proizvodnju, sa veštinama ljudi koji na njima rade). R. Richta i saradnici (1972) sjajno zapažaju: „Krug proizvodnih snaga koje jedno društvo upotrebljava nije ništa fiksno, dato jednom za uvek: naprotiv, on se menja što se obima i sadržaja tiče. Različita društva oslanjala su se na razne specifične fondove proizvodnih snaga, što se tiče njihove različite socijalne suštine... Prvobitna zajednica (elementarna podela rada i saradnja radnika) bila (je) prva velika proizvodna snaga naturalnog društva“ (Richta, 38–39). Oni pokazuju da su Marks i Engels govorili o „prirodnim proizvodnim snagama koje služe društvu (ljudsko telo, zemlja, prirodni materijal i prirodna energija), i o društvenim proizvodnim snagama, stvorenim direktno delanjem čoveka“. Među njima su navodili kooperaciju i

podelu rada, mašine i tehnologiju, primenu nauke, ljudsku veštinu, nagomilavanje proizvodnje, sredstva komunikacije, kolektivnu radnu snagu, masu stanovništva, a u nekim prilikama i svetsko tržište. Pod pojmom proizvodnih snaga ovde će se, dakle, podrazumevati sva prirodna i proizvedena sredstva koja ljudi upotrebljavaju radi ovladavanja prirodom u svrhu zadovoljavanja materijalnih potreba.

Sada je očigledno da zašiljeni štap i kamena sekira ne predstavljaju (*isključivo*) „ekonomsku osnovu“ starih američkih društava (iako nesumnjivo postavljaju *granice* njihovog razvoja). Proizvodne snage su tamo imale specifičan razvoj i on će biti ispitan. Za sada neka posluže samo ove napomene: Coe (1975) navodi da je jedan zemljoradnik u Petenu mogao da proizvede hranu za više od 12 osoba; Morley-Brainerd (1956) tvrdi da je Maja radio samo 190 dana godišnje na svom polju, a za to vreme proizvodio je više nego dvostruko više od potreba svoje porodice. Ovi rezultati u ovladavanju prirodom omogućili su stvaranje znatnih viškova hrane i oslobodili vreme za izvanekonomske delatnosti. Oni su omogućili odvajanje proizvodne klase ljudi, koji su svoje napore usmerili na „duhovne“ aktivnosti. Ta klasa je mobilisala koncentrisanu snagu proizvođača (u relativnom obilju slobodnog vremena) na izgradnji religijskih centara jer je religija bila osnovna preokupacija neproizvodne klase Maja. Daleko od toga da je ovo razjašnjenje problema „gradova“ Maja; to je samo racionalna osnova od koje svako objašnjenje mora da pođe. (Dostignuta) sposobnost da se proizvode znatni viškovi hrane i slobodnog vremena je ona „ekonomska osnova“ koju nije našao Mumford. A mistifikacija u obliku „koncentrisane duhovne energije“ bila je samo njena posledica.

O rasporedu materijala

Poznata je činjenica da je za dijalektičko-istorijsko mišljenje način izlaganja materije od odlučne važnosti. Stvarno postojeći deterministički red i veza stvari moraju naći adekvatan izraz u redu i vezi misli. U zdravorazumskoj, ideološkoj, predstavi taj poredak je obično pretumban.² Tako se posledice javljaju kao uzroci, a uzroci kao posledice, tajna celog odnosa prikazuje se kao trivijalnost, a trivijalnost kao tajna (npr. analiza vrednosti u marginalističkoj ekonomiji). Marks *nužno* počinje *Kapital* analizom

2 Za razliku od Spinozinog optimizma, Hegel (1975, § 1) kaže: „Filozofija je lišena te prednosti, koju druge nauke imaju, naime, što mogu *pretpostaviti* da su njihovi predmeti predstavom dati neposredno“, kao i da je metoda „saznanja za početak i razvijanje istraživanja unapred kao gotova usvojena.“

robe, kao što je i onakav plan knjige *nužan* da bi se shvatila (prikazala) celina reprodukcije kapitala.³

Okolnost da se u Peruu (i Meksiku) u toku jednog veka dogodio proces raspadanja prvobitne – besklasne zajednice koji je drugde trajao desetina veka pruža istraživaču izvanredne, očigledne pogodnosti, ali i znatne teškoće. Sve je ovde u zaoštrenoј protivrečnosti, novo i staro se isključuju, ali i dopunjuju, pozajmljuju jedno od drugog oblike i razaraju ih. Čelija starog društva, *ayllu* (u Meksiku – *calpulli*), raspada se, a nova još ne stiže da se oformi.

Da bi se rasvetlio ceo taj proces promene, jasno je da u centru istraživanja mora biti upravo *ayllu*, da se s njim mora početi i u odnosu na raspad pojedinih njegovih funkcija i odnosa sve novo razjasniti. Novo društvo, dakle, još nije počelo da se izgrađuje na sopstvenim osnovama, još uvek se ono uspostavlja samo u *kontradikciji* prema starom. Pritom, ovde nije reč samo o maskenbalu, nisu samo stari kostimi na novim glumcima; ni glumca još ne možemo da raspoznamo. Dokle god jedno novo društvo ne počne da se reprodukuje po sebi svojstvenim zakonitostima, dotle ni njegov oblik (vladajući oblik društvenih odnosa) nije u bitnome određen, dotle postoji mogućnost istorijskog „alternativizma”. Inke i Asteci su počeli (naoko) u skoro identičnim okolnostima: plemenska besklasna društva, sa zajedničkom zemljišnom svojinom, izabranim starešinama (u oba slučaja sa istim početnim oblikom diferencijacije: vođe se biraju iz istih porodica itd.). Zahvaljujući vojničkoј ekspanziji i, posredstvom toga, uspostavljenoј vezi sa (nešto) razvijenijim društvima, počinju da se raspadaju agrarno-komunističke zajednice i da se formiraju klasni odnosi. A kako zapravo različito ispada rezultat, od približno iste početne pozicije (i da li bi se do „kraja” – tj. bez dolaska Španaca – razlike razvile ili poništile)? Dok se Inke razvijaju po obrascu koji ćemo, privremeno, uslovno nazvati „azijatski tip proizvodnje” (čvrst *ayllu*, združena svojina vladajuće klase, razvoj političkih odnosa), dotle se Asteci približavaju, opet uslovno, „klasičnom robovlasničkom tipu” (raspad *calpullia*, brojne nove klase, privatna svojina, razmena).

I tu je ključna veza sa istraživanjem savremene društvene revolucije. Staro društvo propada po svojim sopstvenim obrascima (po svojim

3 Da je zbog saznavnih ograničenja Marks morao da izmeni prvobitni plan *Kapitala*, pokazao je Grossman (1974).

„Povijest kapitala postavio je zreli Marks na znanstvene osnove upravo time što ne postupa historiografski, nego apstraktno-teorijski. Držeći se strogo logike stvari i ne obazirući se pri tome na sve smućujuće, jer nebitne momente empirijskog procesa, Marks se približava njegovu povjesnom sadržaju...” Schmidt (1976, 62).

unutrašnjim protivrečnostima), pa se iz *njegove* bitnosti može razumeti „prelazni period“ (tačnije rečeno – proces raspadanja). Proizvodnja robe – njene kontradikcije i propadanje – *još su uvek početne tačke kritike* i njen oslonac. Novost je (prema svim ranijim istorijskim formacijama) u tome što kritika prvi put u sebi nosi i jednu *realnu mogućnost*. Upravo se u tome (za sada) ima razumeti ono „carstvo slobode“.

I deo

„Tehnologija” sadnje kukuruza: zašiljeni štap s osloncem za stopalo

Ilustracija: Felipe Guaman Poma de Ayala, oko 1613.

Izvor: *World History Encyclopedia*. Slika je u javnom domenu.

1. *Ayllu*

Da je *ayllu* bila osnovna ćelija društva Inka, slažu se gotovo svi istraživači (tako, npr., Bouden: „Prvobitna ćelija peruanskog društva bila je *ayllu*“ – 1961, 56). Međutim, samo manji broj njih taj stav vremenski specifikuje onako kako to čini Baudin („prvobitna“). Po svojim osnovnim obeležjima *ayllu* je onaj prvobitni univerzalni oblik organizacije ljudskog društva čiji su više ili manje sačuvani ostaci nađeni u svim preživelim primitivnim zajednicama, a takođe i u arheološkim istraživanjima. On datira iz vremena sakupljačko-lovačkih grupa, dakle vremena krajnje životne oskudice. Njegova ljudskost je još uvek određena prirodnim svojstvima: prirodna podela rada, prirodne/krvne (stvarne i pretpostavljene; i eto prve kontradikcije) veze među ljudima. Kako je zemljoradnja hiljadama godina tek pratila ostale načine proizvodnje sredstava za život, to je ona neposrednost odnosa prijanjala i za nju. Zemlja kao prirodna proizvodna snaga korespondirala je sa prirodnim/srodničkim odnosom zemljoradnika. Proces obrađivanja i prisvajanja proizvoda imao je vlasnička obeležja samo prema spolja, kao plemenska teritorija (nasuprot drugim teritorijama).

Diskusije koje se na ovom mestu obično vode nisu od naročitog interesa za temu, naime: da li je *ayllu* klan, rod ili nešto treće? Besplodnost te diskusije (barem za društvo Inka na stadijumu razvoja na kojem ga mi poznajemo) očigledno proizlazi iz sledeće klasifikacije: „Među antropolozi- ma je postalo uobičajeno da razlikuju klan u kojem se podrijetlo izvodi iz matere, što je vjerovatno stariji običaj, i rod (gens) u kojem djeca pripada- ju očevoj skupini“ (Hawkes, 1966, 141–142). Rowe osporava označavanje *ayllua* terminom klan, pozivajući se na višesmislenost samog pojma *ayllu* (tvrdi da su mu Španci pridavali tri potpuno različita značenja: roda ili

naslednika Inke, što podrazumeva filijaciju preko oca, nasuprot klanu koji implicira filijaciju preko majke; društvene zajednice, odnosno administrativne podele pod vlašću curace; i ponekad matrimonijalnu filijaciju). Teško je, misli Rowe, dati definiciju koja bi pokrivala sva tri značenja (prema Krickebergu, u: de la Vega, 1966). No, tim stavom Rowe samo pokazuje svoju nemoć da dosledno istorijski-razvojno posmatra ovaj predmet. I to ne samo površno, po tome da je (verovatno) „klan“ stariji nego „rod“, već, mnogo značajnije, po tome da „administrativna podela“ predstavlja kvalitativan skok u obliku organizacije društvenih odnosa (društvenu vezu nasuprot neposredno prirodne, srodničke).

U vreme doseljenja u dolinu Cuzco, polovinom 13. veka, kada i počinje period značajan za ovo istraživanje, Inka – *ayllu* pokazuje se sličnim svim drugim „zadugama“ koje poznajemo (slovenskim, germanskim, indijskim, u Americi – astečkom *calpulliju*, južnoameričkoj *hathi* itd.). To su zajednice koje, u skladu sa revolucionarnom promenom u odnosu čoveka prema prirodi, postaju pre svega *proizvodne* zajednice. Dominacija poljoprivrede kao izvora sredstava za održavanje označava i gubljenje one neposrednosti i u odnosu čoveka prema uslovima svog opstanka i u samim međuljudskim odnosima.⁴ Ove promene napreduju upravno srazmerno sa (nužnim) napuštanjem iskorišćavanja pukih zatečenih obradivih površina. Umesto toga, sve veći značaj dobija rad na *pripremi* zemljišta za obrađivanje (izbor najpogodnijeg zemljišta, izgradnja terasa, navodnjavanje, đubrenje). Ovde spada i *odbrana* zemlje od drugih plemena. Sa sve većim ulaganjem rada i zemlja postaje veća dragocenost. Otuda se kao korelat prisvajanja (proizvoda) sve jače ističe *vlasništvo* zajednice nad određenim zemljištem.

Ayllu je vlasnik zemljišta, a svaki član samo *radom* može potvrditi svoje pravo da učestvuje u raspodeli proizvoda. To pravilo je bilo tako jako da su se njegovi tragovi održali i u potpuno razvijenom klasnom društvu: sam vladar je ritualno radio na dan započinjanja poljoprivrednih poslova. Doduše, taj komunistički princip je kod Inka već prevaleo jedan deo puta prema svom raspadanju. Njegov najčistiji oblik u nekim indijskim zajednicama opisuje R. Luxemburg (1975, 78): zemlja, kao zajedničko vlasništvo, zajednički se i obrađuje, u celini, bez ikakve podele na parcele. A proizvodi, kao celina, raspodeljuju se svakom članu zajed-

4 Saavedra ističe da je *ayllu* na osnovu krvnog srodstva počeo postepeno da se menja, gubeći lični karakter i dobijajući teritorijalnu dimenziju. Kada se jedna zajednica porodica nastani u datom području, zemlja počinje da zamenjuje krvne veze kao osnovu društvene organizacije (prema: Baudin, 1961, 56).

nice prema potrebama. *Ayllu* već deli svoju zemlju, dajući parcele na obradu pojedinim porodicama. Ali ta podela i dalje održava *jednakost* među članovima. Jedinica podele, tupu, nije određena površinom parcele već približnom *količinom roda* koju može da dà (zavisno od plodnosti). Zatim, broj tupua neposredno zavisi *od broja članova porodice*. I na kraju, svake dve do tri godine vrši se *redistribucija zemlje*, da bi se prilagodila promenama u veličini porodice i slično.

Iako svaka porodica obrađuje svoj tupu samostalno, u slučaju potrebe susedi uvek dolaze u pomoć. Običaj se zove minca (Baudin, 1961, 71). De la Vega (1975, 157), doduše, tvrdi da je sva zemlja kolektivno obrađivana, ali je tu verovatno pomešao kolektivnu obradu zemlje Inka i Sunca. Ta *solidarnost*, koja je ranije bila uslov opstanka grupe, postojala je na mnogim poljima. Svi nemoćni – udovice, siročad, starci – dobijali su takođe „svoje” tupue, koje su članovi *ayllua* zajednički obrađivali. U slučaju bilo kakve nesreće, recimo elementarnih nepogoda, postradali su mogli da računaju na kolektivnu pomoć svojih bližnjih (taj se običaj održao dugo i pod španskom vlašću). Skoro da je nepotrebno dodavati da je tako raspodeljena zemlja bila neotuđiva, nedeljiva. Ona se, dosledno, nije ni nasleđivala: sin koji bi se oženio dobijao bi svoj tupu.

Ovde se treba zadržati na jednom prividno terminološkom sporu, odnosa *ayllua* i (peruanske) *marce*, da bi se razjasnilo kako samo dosledno istorijsko mišljenje može do kraja da razjasni teškoće. Ako se otkloni (kao koincidencija?) ona čudna podudarnost germanskog i peruanskog naziva, navode se sledeća tumačenja sadržaja pojma *marce*. Za Ugarteu, *marca* je puko udruženje, najčešće dva *ayllua*. Za Markhama, *marca* je obradiva zemlja zajednice. Kunow smatra da je *marca* „teritorija koja je pripadala jednom ayllu” (1957, 242; ostale interpretacije prema Baudin, 1961, 58), ali kasnije upotrebljava taj termin da označi celokupnu zajednicu. Baudin (1961, 58) nastoji da problem reši eklektički, pa tvrdi da „marca... označava selo i njegovu zemlju, koje obuhvata jedan ili više ayllua”. Na pravom tragu je Saavedra, za koga „marca predstavlja završnu fazu u evoluciji ayllua”.

Kao što je već delimično rečeno, *ayllu* su činili krvno vezani srodnici, sa stvarnim ili mitskim zajedničkim pretkom, po pravilu i totemom (*pacarisca*) itd. To su svojstva koja nesumnjivo pokazuju da je on postojao pre nego što je počelo obrađivanje zemlje. Tako i sam Baudin (1961, 57) kaže ranije da je „Inka *ayllu*, nasuprot drugima koji su činili ekonomsku i teritorijalnu zajednicu, ostao čisto srodnička grupa”. Zaposedanje obradivog zemljišta dovodi do pojave *marce*, koja označava samo to tlo i čija

je priroda – zajednički posed – derivirana upravo iz prirodnih veza *ayllua*. Ali to novo posredovanje društvenih veza članova *ayllua*, preko zajedničkog vlasništva, nagrizi samu bit prvobitnih odnosa (ranije su, npr., *ayllui* upravo u svojoj posebnosti sačinjavali pleme; sada oni poseduju jedno: zemlju; povremeno pomaganje članova svedoči o razlaganju zajedništva itd.). Nagrizajući *ayllu*, uz pomoć nove administrativne podele koju su uvele Inke (shodno decimalnom sistemu njihove administracije, strani elementi su ponekad dodavani zajednici, ili su neki od njenih članova oduzimani, da bi se zaokružila statistika – Baudin, 1961, 290), a koja je svojim aritmetičkim principom potpuna kontradikcija krvnim vezama, *marca* potkopava i sopstvene korene. Zajednička svojina se nije mogla održati kada joj je izmaknut princip na kome je bila zasnovana. Dakle, *marca*, koja je, kako bi rekao Toynbee, afilirana *aylluu*, uvodi u njega unutrašnju protivrečnost. Ta protivrečnost je i njoj samoj izmakla tlo ispod nogu.

Da je takav *ayllu* autarhična zajednica, samo se po sebi razume. Ta je autarhičnost, naravno, skoro uvek relativna. Stepen samodovoljnosti jedne zajednice zavisi od specifičnih prirodnih i društvenih uslova. Priroda retko pruža takvu raznovrsnost na jednom mestu, na kojem bi ljudi mogli zadovoljiti sve svoje potrebe, ma koliko one bile nerazvijene. U najvišim planinskim krajevima Perua jedva da je i krompir uspevao. Tu su zajednice svoje stočne viškove razmenjivale za poljoprivredne proizvode nižih i obalskih oblasti, i obrnuto.

S druge strane, rat je bio dopunsko sredstvo za pribavljanje zemlje, namirnica, neophodnih i dragocenih materijala itd. U svrhu odbrane ili napada *ayllui* su se udruživali u plemena, plemena u više i manje čvrste saveze. Tako je *ayllu*, osim proizvodne, predstavljao i vojnu zajednicu. Ta zajednica je birala, prema potrebi, svog privremenog ratnog zapovednika (*sinchi*). Njegova je funkcija prvobitno počinjala izborom, a završavala se prestankom ratnih operacija. Što se neophodnost sukoba češće javljala (porast stanovništva, sve manje slobodnih obradivih površina itd.), to se i funkcija *sinchija* ustaljivala, dok on nije potpuno *napustio proizvodnju*. Princip jednakosti time još uvek nije bio narušen: *sinchi* je *biran* prema sposobnosti i *smenjivan* ako bi se pokazao nesposobnim. Taj princip se kod Inka održao veoma dugo (Inka Viracocha je bio smenjen zbog kuka-vičluka u ratu s Chancama), dok je kod Asteka opstao do kraja: Moctezuma Xocoyotzin (tzv. Moctezuma II) smenjen je i kamenovan zbog izdaje Špancima. Jedan kasniji princip je, međutim, uzdrmao do temelja demokratsku osnovu *ayllua*: *sinchi* je po pravilu *biran iz jedne porodice*.

To napuštanje proizvodnje u početku nije omogućavalo *sinchiju* akumulaciju bogatstva. Za usluge koje je činio *aylluu*, članovi zajednice su mu

obrađivali zemlju. Ali i kasnije, kad je njegovo bogatstvo nesrazmerno poraslo (veće učešće u plenu, veća porodica zbog prava na poligamiju, pokloni itd.), on se ponašao kao narodni vođa.⁵

Drugu grupu koja se postepeno diferencirala u okvirima *ayllua* formirali su posrednici između ljudi i viših sila, saglasno činjenici da je *ayllu* predstavljao i religijsku zajednicu (Krickeberg: „U Peruu, kao i svagde u Americi, klan je predstavljao religijsku... zajednicu“, u: de la Vega, 1966, 290). U skladu sa prvobitnim animizmom, nju su činili čuvari huaca, proroci, vrači... Kao što su se huace odvajale po nekoj neobičnosti, tako su se i „posvećeni“ ljudi prepoznavali po svojoj „izuzetnosti“: bilo u vezi sa čudnim okolnostima rođenja, fizičkog izgleda ili razuma. Zanimljivo je da su se te grupe „posvećenih“ – kao i mnoge druge stvari u Peruu – zadržale i onda kada se stalež sveštenstva čvrsto i ekskluzivno formirao.

Naša su konkretna znanja o tom prvobitnom periodu u razvoju *ayllua* skućena, uostalom kao i sam *ayllu*. Ovde je bitno da se razvojem poljoprivrede (i stočarstva, na visoravnima Anda) i pojavom sve većih i stabilnijih viškova sredstava za život sve jasnije i čvršće diferenciraju pojedine grupe u okviru do tada homogenog *ayllua*. Ta velika podela rada odvijala se dominantno u obliku izdvajanja pojedinih grupa iz procesa proizvodnje, dok je podela rada u okviru same proizvodnje ostala u značajnoj meri nerazvijena. Ta je pojava obeležila celokupan razvoj društva Inka.

Odvajanje pomenutih grupa, iako u sebi nosi jasne znake buduće klase podele, još se odvijala pod nadzorom čvrste zajedničke zemljišne svojine. Granice prisvajanja (dakle, veličina obradive zemlje i njena plodnost) još uvek su bile neprelazne granice za svojinu. Tek je prekoračenje tih granica dovelo u pitanje i prvobitni oblik svojine.

Dodatak I: Astečki *calpulli*

Iako naredni sažeti opis *calpullia* (prema: Katz, 1972, 138–141) pokazuje da je reč o zajednici koja je otišla nešto dalje u razvitku od *ayllua*, ipak su tu zadržane sve bitne osobine agrarno-komunističke zajednice i naznačeni osnovni pravci njenog raspada.

Calpulli je predstavljao osnovnu društvenu jedinicu Asteka u vreme njihovog doseljavanja u dolinu Meksika, kao uostalom i većine naroda

5 Starešine *hathe* – analogona *aylluu* plemena Chucuito sa obale jezera Titicaca – krali su znatan deo svojih velikih stada lama, priređujući velike narodne svečanosti. U doba gladi, njihove su životinje bile na raspolaganju svim članovima zajednice (Katz, 1972, 260–261). I tzv. socijalizam Inka ima korene u tom običaju.

centralnog Meksika. U prevodu, ta reč znači: velika kuća. Označavajući zajednicu življenja na jednom mestu (u selu ili delu grada), *calpulli* tako negira starije veze na kojima je bio zasnovan. Njegovi članovi (više) ne poštuju zajedničkog pretka, pa dakle ni međusobne krvne veze (otuda je prirodno da zajednica više nema ni tabu bračnih veza: ona nije ni endogamna ni egzogamna). Kao i kod *ayllua*, zajedništvo krvi (privremeno) bilo je zamenjeno zajedništvom zemlje. Ona je bila zajednička svojina, koja je pojedinim porodicama samo dodeljena na obrađivanje, te je otuda i neotudiva. To ustupanje je moralo biti radom potvrđivano: dva puta uzastopno neobrađena zemlja gubila se. No, u toj zajedničkoj svojini već su vidljive značajne pukotine: zemlja se *prenosila* na naslednika. To je podrazumevalo i da se zemlja u dugim vremenskim razmacima *nije preraspodeljivala*, što je nužno vodilo do *imovinskih nejednakosti*. A nejednakost je prirodno vodila do smanjenja osećaja solidarnosti među članovima zajednice.

Društveno raslojavanje u *calpulliu* odvijalo se na isti način kao u *aylluu*: počeo je da raste značaj starešine – *calpulleca*. On napušta obradu zemlje, koju preuzimaju ostali članovi zajednice, i bavi se „javnim poslovima“: dodeljuje zemlju, sudi u manjim sporovima, predstavlja zajednicu u plemenskom savetu. Raslojavanje se produbljuje okoštavanjem običaja izbora starešine, njegovim ograničavanjem na jednu privilegovanu porodicu. Taj proces raspadanja plemensko-demokratskih ustanova na „čudan“ način je zbunio istraživače. Jedni su se opredelili za „tezu“, videći u opstanku izbora odlučujući dokaz postojanja demokratske agrarno-komunističke zajednice (Bandelier, Kunow). Drugi su u činjenici ograničenja izbora na članove jedne porodice videli konačnu potvrdu da je društvo Asteka tipično klasno (najčešće, feudalnog tipa; npr. Von Hagen). Na tu „diskusiju“ vrat ćemo se kasnije. Inače, u klasifikatorskoj strasti, taj odsek u rastakanju klana Paul Kirchhoff je nazvao „koničnim klanom“: njegovi članovi su poticali od zajedničkog pretka, ali nisu svi bili u podjednakom srodstvu sa njim. Članovi klana koji su bili bliži po srodstvu tom pretku zauzimali su važniji položaj u strukturi zajednice i obratno (a identičan opis za severozapadnu Indiju i Pendžab daje Luxemburg, 1975, 158).

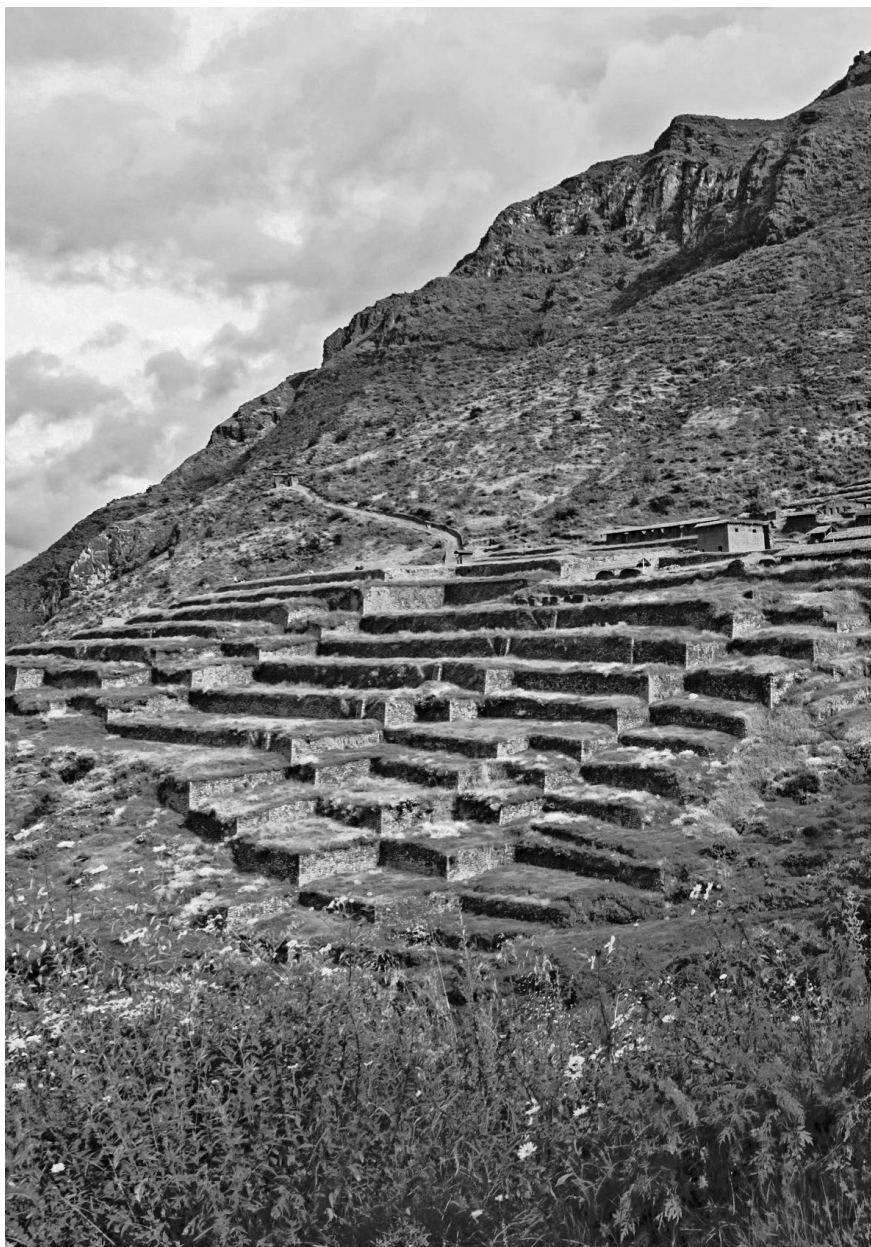
Dodatak II: *Chucuito hatha*

Kao i *ayllu* i *calpulli*, *hatha* je posedovala zemlju kao celina, a članovima su ustupane pojedine parcele koje su, ipak, *zajednički obrađivane*. Kolektivna obrada je obuhvatala i zemlju onih koji, privremeno ili trajno, nisu bili u stanju da je obrađuju: čuvara stada lama, članova zauzetih javnim radovima, bolesnih, udovica itd. No, u tim visinskim predelima (oko

jezera Titicaca) lama je predstavljala veće bogatstvo (značajnije sredstvo za održavanje) nego zemlja. Stoga je razumljivo to što se *diferencijacija među članovima zajednice dalje razvila u sferi vlasništva stoke*. Iako Katz potpuno neanalitički izlaže činjenice o *hathi*, iz njegovog izlaganja jasno proizlazi da su postojala dva fundamentalno različita oblika svojine stoke: *zajednički* i *privatni*. To paralelno postojanje oblika koji međusobno teže da se isključe svedoči da nijedan nije postojao u svojoj punoj formi. I zaista, iako su neki članovi *hathe* posedovali tek po koju lamu, a drugi i po više stotina, u sferi potrošnje te su razlike značajno smanjivane gozbama koje su sistematski priređivali bogatiji članovi. Ni zajednička svojina (koju su činila „velika stada“) nije ostala nedirnuta. Iako je njen osnovni princip neotuđivost, ipak je stoka dodeljivana onim siromašnim pojedincima koji bi nekim (nesrećnim) slučajem ostali bez svoje privatne (nije jasno za šta su još upotrebljavana zajednička stada). Tako je na račun jednog principa čuvan drugi: svojinska nezavisnost jednih članova zajednice od drugih. Ali svojina svoje postiže, indirektno tamo gde ne može direktno: ako nije bilo svojinske zavisnosti, uvedena je lična. Kao „ispomoć“ plemenskim starešinama, *hathe* su dodeljivale pojedine svoje članove, koji su tako dobijali *doživotnu obavezu* da služe (verovatno je to dragocen podatak, „izgubljena karika“, za rasvetljavanje porekla *yanacóna*, relativno brojne i značajne klase u peruanskom društvu, o kojoj će kasnije biti reči).

Iako su osim „posluge“ posedovale i hiljade grla stoke, starešine su bile obavezne da svoje bogatstvo stave na raspolaganje zajednici u svako „vreme krize“. I pored toga što su starešine *hathe* uvek bile iz iste porodice, a plemenske starešine uvek iz iste *hathe*, ipak su svi oni na svoj položaj bili izabrani. Iako su razlike u bogatstvu, načinu života i sl. između starešina i „običnih članova“ *hathe*, odnosno plemena, bile znatne, ipak je starešina bilo ukupno svega četrdeset, na 100.000 članova zajednice (toliko su ih zatekli Španci): jasno je da su te starešine „vladale“, doslovno, po milosti svojih podanika.

Sve opisane kontradikcije *realne su*. Opisujući ih, ne sme se težiti njihovom ublažavanju (kao što se skoro uvek nastoji) već ih, naprotiv, treba isticati. One nisu nelogične već *istorijske*: one su *proizvod raspadanja jednog sveta i stvaranja drugog*.

Poljoprivredne terase u dolini Kuska

Fotografija: Da vid. Preuzeto sa platforme Pexels.

Slika je dostupna za besplatnu upotrebu u obrazovne i komercijalne svrhe
uz navođenje autora i izvora.

2. Specifičan razvoj proizvodnih snaga u Americi

Do sada je činjenica raspadanja *ayllua* pretpostavljana kao takva, a sada je vreme da se ona uzročno objasni. U skici svog metoda Marks kaže: „Nikada neka društvena formacija ne propada pre no što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikada novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju pre no što se materijalni uslovi njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva“ (Marx, 1969, 9–10). Otkriće i razvoj poljoprivrede su ona osnova na kojoj se izvršio revolucionarni preobražaj starog, rodovskog društva, u novo, klasno. Naravno, taj preobražaj je bio spor, kao što je bilo postepeno i prevladavanje poljoprivrede nad drugim oblicima pribavljanja hrane (tako je, oko 3.500 godina posle otkrića poljoprivrede, ona imala skoro beznačajnu ulogu u proizvodnji hrane u Meksiku, dajući samo 10% sredstava za život; ostalo je i dalje poticalo od lova i sakupljanja – Katz, 1972, 21). Komunistička zajednica, u čijem krilu se rodila poljoprivreda, sa svojom prirodnom jednakošću članova, prirodnom solidarnošću, prirodnom podelom rada itd., počivala je na uvek labilnoj ravnoteži proizvodnje i potrošnje. Kada je čovek konačno osvojio ključeve prirodne riznice, pokazalo se da su okviri te zajednice, i unutrašnji i spoljašnji, preuski pa su počeli da pucaju.

Bez obzira na sporove o vremenu prelaska ljudi iz Azije u Ameriku, preko tada postojeće Beringove prelake, nema sumnje da se poljoprivreda

u Americi razvila potpuno autohtono. Naime, između približno 25000. i 9000. godine pre nove ere severoistočna Azija i Aljaska bile su povezane širokom ravnicom. Posle 25. milenijuma čovek se mogao prebaciti u Ameriku u bilo koje vreme, ali je posle 18. milenijuma taj put bio blokiran više od 8.000 godina (Bushnell, 1975, 13). Prema nalazima nekih istraživača, čovek je u Ameriku prešao pre 15.000 godina, a po drugima pre 35–50.000 godina (Katz, 1972, 12).

Ljudi su u Ameriku stigli kao lovci i sakupljači, a veštinu gajenja biljaka su osvojili nezavisno od starog sveta. U tome se slažu svi ozbiljniji istraživači: poljoprivreda američkog kontinenta svakako ima poreklo u samoj Americi (Katz, 1972, 17); pošto je ustanovljeno da se u Meksiku zemlja obrađivala još pre 7.000 godina, nikakvo prenošenje iz starog sveta ne dolazi u obzir jer je, dakle, pojava bila istovremena. Možemo gotovo sigurno pretpostaviti da je celokupna poljoprivredna revolucija u novom svetu postignuta sasvim nezavisno (Hawkes, 1966, 259). Hawkes (1966, 306) smatra da je ta činjenica najsnažniji udarac radikalnom difuzionizmu.

Nagađanja o uzrocima prelaska na revolucionarno novi princip proizvodnje hrane kreću se između dve krajnosti: u prvoj se ističu „unutrašnji“ uzroci (postepena akumulacija iskustva koja se „ospoljuje“ slučajem ili radoznalošću), a u drugoj se naglašavaju „spoljašnji“ uzroci (znatne klimatske promene u Americi, koje su dovele do izumiranja velike divljači i tako usmerile inicijativu na nove izvore hrane). Konkretnu kombinaciju tih faktora, koja sigurno daje pravo rešenje, nije ni moguće utvrditi. Pa ipak, ostaje najvažnija, tvrda činjenica: da je pre više od 8.000 godina u Meksiku, u pećini Ocampo, čovek čuvao tikvice, lima pasulj i bundeve koje je sam posadio (Hawkes, 1966, 306).

Arheološka nagađanja o mestu „prvog pojavljivanja“ zemljoradnje takođe nisu značajna za ovo istraživanje. Može se samo pomenuti da postoje teorije o jednom „prvom mestu“, o dva, o četiri (jug centralnog Meksika, severoistočni Meksiko, jugozapad SAD i obala Perua; ostali se opredeljuju za jedno od tih mesta)...

Kukuruz, taj stvarni vladar svih razvijenih američkih društava (ili, kako to jezgrovito kaže Radin, 1944, 49: „Gde se uzgajanje kukuruza zaustavilo, i civilizacija se zaustavila“) najbolja je slika kontradikcija na kojima su ta društva bila zasnovana. On je savršen proizvod ljudskih znanja i veština, ali je upravo ta njegova savršenost postavila granice mnogim drugim pravcima napretka. On je veoma uspešno preuzeo na sebe obezbeđenje ljudskog opstanka, ali je time suzio prostor za razvoj drugih sredstava za održanje, pre svega usavršavanje alata, mehaničkih znanja

itd., koji su se pokazali odlučujućim za skokoviti napredak starog sveta. I to je ujedno odlučujuća crta razvoja proizvodnih snaga u Americi: zadovoljavanje postojećih i novih ljudskih potreba postizalo se pre svega sve savršenijom upotrebom *već postojećih* sredstava, specifičnim rešavanjem svakog novog pojedinačnog problema. U skladu sa podelom navedenom u Uvodu: u Americi je akcenat bio na „prirodnim proizvodnim snagama“ (zemlji, prirodnom materijalu, prirodnoj energiji, ljudskom telu) i upravo onim „nepropulzivnim“ društvenim proizvodnim snagama (kolektivna radna snaga, ljudska veština). Ono što je u starom svetu teralo napred (podela rada, sredstva za proizvodnju, komunikacije itd.) bilo je izvan centra pažnje u novom. Zbog toga je razumljivo da iz savremene mehaničke perspektive nekom posmatraču „ekonomska osnova“ američkih društava izgleda „nedovoljna“.

Teško bi se mogao dati celovit odgovor na pitanje zbog čega je upravo tako išao razvoj u Americi. Najvažniji su sigurno prirodni uzroci: u Srednjoj i Severnoj Americi nije bilo životinja koje bi preuzele bilo kakvu radnu obavezu (pripitomili su samo psa, ćurku i pčelu), a ni lama u Južnoj Americi nije pogodna za tegljenje. Otuda nije ni moglo biti inicijative za upotrebu točka, a time su i komunikacije, masovna razmena, pa i znatno unapređenje proizvodnje bili bitno ograničeni.

Ni obradivo zemljište često nije omogućavalo (a tako je i danas) upotrebu pluga. Na mnogim mestima je sloj plodne zemlje bio pretanak, a ni ingeniozno smišljene terase i *chinampe* nisu bile pogodne za plug.

Ni podsticaja za široku upotrebu metala (koji najčešće služe za klasifikaciju napretka ljudskih društava, što je u Americi očigledno neprimenjivo) nije bilo. U doba potencijalne upotrebe metala, kamen je, uz češću zamenu, mogao da obavi sve funkcije metala, kaže Childe. Neophodni su bili posebni geografski uslovi jedne aluvijalne ravnice, gde je odgovarajući kamen bio redak, da bi se odomaćila vrednost novog i trajnijeg materijala i stvorila efektivna i opšta potreba za metalom (Childe, 1951, 99).

Svojom naklonošću, obiljem tvrdog vulkanskog kamena, priroda nije postavila nepremostivu prepreku ljudskoj inventivnosti, ali je suzila njen domašaj. U Americi su obrađivali bakar, u Peruu čak i bronz, ali ti metali nigde nisu ušli u široku upotrebu. Time nije bila, privremeno, ograničena efektivnost proizvodnje, ali je opet bitno sužen prostor za sve tehničke i društvene promene koje idu zajedno sa razvojem metalurgije (transport, tehnologija, podela rada, razmena itd.).

Osnovu života u Americi predstavljala je poljoprivreda, a njen stožer je bio kukuruz. Za 5.000 godina razvoja, ljudi su tu biljku (*Zea mays*) toliko

transformisali da ni danas nije tačno ustanovljeno njeno poreklo. Sve što se može o tome sada reći jeste da su „najbliži botanički srodnici kukuruza, *Euchlanea* (teosinta) i *Tripsacum* (gama trava), verovatno pridoneli stvaranju modernih tipova kukuruza“ (Martin, Leonard, 1969, 257). U toku milenijumske selekcije kukuruz je postao najpripitomljenija biljka, izgubivši osnovno prirodno svojstvo: ne može se razmnožavati bez čoveka.

Evo još jednog ključnog rezultata selekcije: „U novo vreme otkriveni ostaci kukuruza, iskopani iz starih ruševina u Novom Meksiku, pokazuju da je čovek tog doba poboljšao usev iz primitivnog ljuskavog kukuruza kokavca s klipovima dugačkim 2,5 inča u neljuskave tvrde klipove kukuruza dugačke 7 inča (17,5 cm)“ (Martin, Leonard, 1969, 257). To je osmelilo jednog istraživača da zaključi: „Razvoj kukuruza od strane praistorijskih Indijanaca nazvan je najznačajnijim dostignućem u poljoprivrednoj istoriji“ (Collier, 1947, 19). I, tako tipično za Ameriku, taj sjajan napredak u proizvodnji bio je praćen identičnim načinom rada: zašiljen drveni štap nogom je, preko posebnog naslona, potiskivan u zemlju, a u dobijenu rupu stavljano je zrno kukuruza.

Osnovne prednosti kukuruza su: *znatna produktivnost, velika hranljiva vrednost* i podobnost za *dugotrajnije uskladištavanje*, uz relativno umerenu količinu rada. Već je rečeno da je Maja poljoprivrednik za manje od dve stotine dana proizveo dva puta veću količinu hrane od potreba svoje porodice. Po Katzu (1972, 129), to se moglo postići za 120 dana. Slična količina daje se i za Asteke (Von Hagen, 1961, 75). U istom duhu govore Bushnell (1975, 25), koji smatra da „ne postoji biljka koja obilnije proizvodi povoljne mutacije u rukama čoveka“, i Ceram (1972, 254), koji naglašava „spektakularan razvoj u veličini i produktivnosti“. Osim toga, de la Vega ističe i njegovu *svestranu upotrebu*: osim zrna za ishranu (skoro uvek u istom obliku, kuvanom; uz to su, „dosledno“, imali veoma nesavršen način mlevenja: trljalo se kamenom preko široke kamene ploče, tako da su žene pravile hleb samo u svećanim prilikama; up. de la Vega, 1975, 269), od brašna se pravilo piće, a od nedozrele stabljike med; kad bi se stabljika osušila, dobijala se vrlo dobra hrana za stoku (de la Vega, 1975, 269).

Koliko je olaka i jednostrana (samo sa stanovišta alata) tvrdnja da su „ekonomske osnove“ u Americi bile nerazvijene i poljoprivreda primitivna (nasuprot Prescottovom gledištu: „Svaki inč dobre zemlje prinudili su da proizvodi najviše što može“ – Prescott, 1961, 107) svedoči podatak da su tamo uzgojili više biljaka nego bilo gde u svetu. Osim krompira, koji je po produktivnosti i hranljivoj vrednosti druga biljka (iza kukuruza; Peruanci su pronašli izvrstan način za konzervisanje krompira: sušili su ga i smrza-

vali; dobijeni proizvod se zvao *chunu*), evo samo još nekih biljaka koje su gajili u Peruu: paprika, tikve, paradajz, krastavac, kinoa (slična pirinču), kikiriki, duvan, koka (ona je smatrana dragocenošću; upotrebljavali su je samo pripadnici vladajuće klase). Kultivisanje biljaka na obali Perua počelo je rano i moralo je biti nezavisno od meksičkih centara. Kukuruz je ovde mnogo kasnije prihvaćen, između 1400. i 1200. godine pre nove ere, a tek u 9. veku pre nove ere hibrid domaćeg i srednjeameričkog kukuruza postao je važan izvor hrane – Bushnell, 1975, 29.

Za svestranost upotrebe tih biljaka najbolji je primer „ćućau“ (agava): njen sok se upotrebljavao za skidanje mrlja i čišćenje rana; od listova se dobijalo liko koje je korišćeno za izradu obuće i užadi, a od prerađenih listova pravile su se tkanine (slabijeg kvaliteta); od finih vlakana plele su se mreže za ptice; od korenja se dobijao sapun (de la Vega, 1975, 279).

U drugom osnovnom izvoru hrane, stoci, cela Amerika je bila vrlo deficitarna. Srednja Amerika nije ni poznavala tako uobičajenu, kombinovanu ekonomiju starog sveta. Kao što je već rečeno, pripitomili su i koristili kao izvor mesa samo ćurku i psa (gajene su i pčele). Na visoravnima Anda, pre svega na platou Puna, Peruanci su koristili veoma bogate pašnjake za gajenje lama i alpaka. Izuzimajući vunu i meso (koje su davale obe ove životinje), lama je korišćena za nošenje tereta. To joj, doduše, nije bila najjača osobina: mogla je da nosi samo oko 75 kg i to 12,5 milja dnevno. Pa ipak, smatrali su je dragocenošću: planinska plemena, koja su u svemu drugom bila oskudna (kukuruz je rastao do 11.500 stopa, krompir do 14.000), držali su za bogata zbog obilja lama („Zajedno sa kukuruzom, lama je sačinjavala osnovu celokupne ekonomije platoa” – Baudin, 1961, 30. Izuzimajući njih, za sva ostala peruanska plemena može se reći da su se hranila dijetalno. U vreme Inka, ta se dijeta prekidala na velikim javnim ritualnim svečanostima, kada je svima deljeno meso. To organizovano trošenje pokazuje brigu Inka za održanje stočnog fonda. Da bi se zaokružila višestranost upotrebe lame, treba znati da su Peruanci njen izmet koristili kao gorivo. S druge strane, lama nikad nije bila toliko pripitomljena da bi se mogla musti.

Pred proizvođače hrane priroda je u Americi stavila znatno veće prepreke nego pred centre civilizacije u starom svetu. Jedan deo tih prepreka briljantno je savladan hiljadugodišnjim naporom „lukavog uma“, koji je proizveo najsavršeniju prehrambenu biljku – kukuruz. Iako su Indijanci selekcijom kukuruza postigli da on uspeva i na siromašnom zemljištu, ipak se pred njima isprečio nedostatak osnovnog sredstva za proizvodnju: obradive zemlje. Dakle, u istoriju razvoja proizvodnih snaga u Americi

spadaju i dostignuća u proizvodnji same zemlje! Naravno, ne misli se ovde na relativno jednostavnu – sa „pronalažačkog“ stanovišta – tehniku iskrčivanja prašume, što se radilo na Jukatanu, Petenu i drugim oblastima Maja.

Početno poglavlje svoje knjige o Inkama Baudin je s pravom nazvao „Neprijateljska okolina“. Planinski delovi Perua bili su obradivi i nastanjeni samo u razbacanim i udaljenim dolinama, okruženim strmim brdima i planinama. Pa ipak su poljoprivrednici našli način da prošire granice tih dolina. Na obroncima brda gradili su terase, podupirali ih kamenim zidovima i na njih korpama donosili zemlju (de la Vega, 1966, 156). Taj sistem izgradnje terasa, kojim je znatno povećana površina obradive zemlje, pronađen je davno pre doseljavanja Inka, a koristili su ga i u drugim krajevima sveta (npr. u Malaji i Polineziji). „Ali terase Inka su bile bolje konstruisane nego bilo koje druge“ (Baudin, 1961, 63).

Na obali, koja je zbog specifičnih klimatskih karakteristika bila pretvorena u pustinju, obradive su površine bile opet u uskim i razdvojenim trakama, u dolinama reka. Pedro de Cieza de Leon kaže da su Indijanci, da bi došli do više plodne zemlje, kopali u pesku široke i duboke rupe u kojima su sadili svoje biljke. U toj dubini hvatala se rosa i biljkama obezbeđivala vlagu (Cieza de Leon, 1969, 18; tako i de la Vega, 1966, 159). S druge strane, Asteci su svladavali suprotne teškoće: Tenochtitlan se nalazio na ostrvu i tu je voda bila iznad veoma plodnog mulja. Indijanci su ipak uspeali da „podignu“ zemlju tako što su pravili „ploveća ostrva“ (tzv. sistem *chinampa*). On se sastojao od splavova načinjenih od pruća, grana itd., prekrivenih muljem, koji je izvlačen sa dna jezera. Te „njive“ su davale izvanredno velike prinose.

Najznačajniji napredak u razvoju proizvodnih snaga, osim stvaranja kukuruza, učinjen je u Americi u tzv. vodenim radovima. Španci su bili impresionirani veličinom mreže kanala za navodnjavanje, njenom gustinom i dužinom.⁶ Oni nisu mogli znati da je ta mreža izgrađena vekovima pre pojave Inka u istoriji. Znači li to da razmatranje hidrauličnih radova ne doprinosi razumevanju društva Inka? Sigurno – ne znači jer to društvo svoj preobražaj duguje dobrim delom apsorpciji društva *Chimu*, koje je nastalo upravo u središtu mreža za navodnjavanje, na severnoj obali Perua. Da li, onda, teorije koje tvrde da postoji stroga kauzalna veza između

6 „Cela zemlja je navodnjena i zasejana, i ništa nije izgubljeno“ (Cieza de Leon, 1969, 18). De la Vega govori o kanalu „dubine preko 20 stopa i dugom preko 120 legva (jedna legva je duža od 5,5 km). Drugi sličan kanal tekao je od juga prema severu, u dužini od preko 150 legva. Ovih kanala za navodnjavanje ima mnogo po celoj Imperiji“ (De la Vega, 1975, 143). Up. i Zarate, 1968, 37.

tih sistema i organizacije društva u državu (s tim što je izgradnja kanala uzrok, a država posledica) dobijaju odlučnu potvrdu? Da li je američki način proizvodnje u stvari „azijatski način“? Je li, dakle, „azijatski način proizvodnje“ univerzalna društveno-ekonomska formacija?

Postojeća znanja ne mogu da potvrde to stanovište, i to zato što su nepotpuna za odlučan sud, ali i zato što ono znanje koje imamo pre upućuje na suprotan zaključak: nema univerzalnog redosleda u toj mreži uzročnosti, odnosi se moraju najkonkretnije istraživati. Opšti zaključci koji bi se mogli izvući iz dosadašnjih istraživanja ne prelaze nivo „opštih mesta“. Izvestan stepen centralizacije društvene organizacije (razgradnje plemensko-demokratskih ustanova) nužno *prethodi* izvođenju velikih javnih radova, *preduslov* je za njihovo organizovanje i nadgledanje (sama konstrukcija pretpostavlja podelu rada, specijaliste i sl.). Taj stepen značajno varira u posebnim slučajevima. S druge strane, ti radovi snažno *produbljuju* postojeće tendencije, hipostazirajući klasnu podelu do raspada plemenske zajednice, pretvarajući (naravno, uz druge činioce) njene prirodne organe u državne institucije. U svemu tome novi mogu biti samo dokazi.

Izgradnja kanala za navodnjavanje započela je *na strogo lokalnom nivou*, u društvu koje je bilo *dominantno plemenski organizovano*. Zatim, obezbeđujući sve veću *gustinu naseljenosti i koncentraciju moći*, kretalo se u širinu, obuhvatajući sve veća prostranstva i složenije sisteme kanala, dovodeći do tipične klasne podele i stvaranja nekog oblika „natplemenskih“ institucija (što će biti detaljnije pokazano na društvu Inka). Taj proces se može pratiti u dolinama severne obale Perua, gde su izvršena intenzivna arheološka iskopavanja u dolini Viru (vidi Katz, 1972, 96). Ona su pokazala da je od početka 3. veka pre nove ere stanovništvo bilo naseljeno na gornjem kraju doline. Otuda je prirodna pretpostavka da je tu i počela izgradnja kanala. U svakom slučaju, nju je sledilo značajno povećanje broja stanovnika. U sledećem (Gallinazo) periodu pojavljuju se naselja svuda po dolini, što je pratila izgradnja mreže kanala koja je obuhvatala celu dolinu. Gustina stanovništva se u toku te četvorovekovne izgradnje uvećala 25 puta.

Sličan proces se odvijao i u drugim dolinama severne obale, a u nekim su radovi dostigli ogromne dimenzije (npr. kanal izgrađen u dolini Chicama bio je dugačak 170 km). Jasno je da je tendencija u građenju zatim išla na povezivanje kanala u različitim dolinama. To povezivanje je dostiglo takve dimenzije da je u jednom momentu obuhvatalo trećinu ukupnih obradivih površina na obali (mreža je povezivala doline: Jequetepeque, Zana, Lambayeque, Leche i Motupe).

Na južnoj obali, gde su reke siromašnije vodom i presušuju više meseci u godini, i kanali su bili manjih dimenzija. Ali oni su u tehničkom pogledu bili savršeniji nego na severu. Tako su, u dolini Nazca, podzemni kanali dovodili vodu sa planina (Katz, 1972, 96).

Kao što se može zamisliti, to tehničko širenje (koje predstavlja silan porast proizvodnih snaga, o čemu svedoči ogroman rast stanovništva) nije bilo obezbeđeno sporazumima i solidarnošću već ratovima i osvajanjem. Svaki napredak u izgradnji kanala bio je praćen i razvojem utvrđenja. Tako su se uz građevinske specijaliste izdvojili i vojni, što je zaoštrilo problem upravljanja društvom. Ovaj trijumvirat (zajedno sa, verovatno najranije odvojenim, religijskim specijalistima) fiksiran je u vladajućoj klasi, o čemu nam svedoči izvanredno realistična lončarija Mochica. Ako se i zadrži izvesna skepsa prema domašaju zaključivanja na osnovu likovnih prikaza (njihovo je dešifrovanje uvek bitno ograničeno stanovištem interpretatora), ostaje nesumnjiva činjenica: upravo na tom terenu, u navodnjavanim dolinama severne obale, Inke su zatekle najrazvijenije peruansko društvo – Chimu – koje je odlučujuće uticalo na oblikovanje samog društva Inka.

Da bi se egzaktno pokazalo šta u razvoju proizvodnih snaga znači izgradnja sistema za navodnjavanje, mogu se navesti sledeća poređenja. U sistemu iskrčivanja i paljenja šume radi dobijanja obradive zemlje, bilo je neophodno 1.200 hektara da bi se moglo prehraniti 100 porodica (npr. u područjima Maja). Na centralnom, meksičkom, platou, gde je zemlja bila plodnija a navodnjavanje nije bilo neophodno, za ishranu stotine porodica bilo je potrebno 600 hektara. Ako bi, pak, zemlja bila navodnjavana, dati broj porodica mogao se prehraniti sa 86 hektara. Na tom području su se, uz navodnjavanje, mogle dobiti i dve žetve godišnje. Na platoima Anda, zbog hladnije klime, kukuruz je mogao uspevati samo ako mu se zrenje ubrzavalo navodnjavanjem. Evo kako Baudin opisuje dostignuća graditelja kanala u planinskom delu Perua: „Kanali, ponekad duži od 60 milja, bili su prosečeni u stenama, išli kroz tunele i prelazili preko dolina na akvduktima dugim 50–60 stopa. Često su snabdevani vodom iz rezervoara, kao onaj kod Nepene, koji su činile kamene brane izgrađene uzduž gudure veličine 4.000 sa 250 stopa. Na planini Sipa, preko puta Pasacanche, podzemni kanali su sačinjavali sistem međusobno povezanih bazena“ (Baudin, 1961, 65). On pominje kanale za navodnjavanje i za odvodnjavanje (Baudin, 1961, 64). I na kraju, ni do današnjeg dana mreža kanala u Peruu nije dostigla veličinu koju je imala u vreme Inka.

U Srednjoj Americi, gde navodnjavanje najčešće ne predstavlja neophodan uslov zemljoradnje, veliki vodeni radovi su izvođeni *u vreme kada*

je plemensko društvo bilo već znatno uzdrmano i kada su se različite klase sasvim jasno ocrtavale. Podela rada je tu već hipostazirana u više grupa koje su se samoreprodukovala, a jake centralističke tendencije samo su konačno potvrđene organizovanjem tih radova. Specifičan „izazov“ (kako bi suvo rekao Toynbee) koji je priroda uputila stanovnicima doline Meksika bio je taj što je jedno od jezera oko kojih su se razvijali gradovi bilo slano. Voda iz njega se, dakle, nije mogla upotrebiti u zemljoradnji. Uz to, kada bi se nivo jezera podigao i njegova voda prelila u druga jezera, predstavljalo je ono opasnost i za udaljenija područja. Inicijativu za veće radove dao je grad Tetzco, sa obale istoimenog slanog jezera, član Trojnog saveza sa Astecima i Tlacopanom, na čijem je čelu tada bio čuveni Netzahualcoyotl. Početkom druge polovine XV veka izgrađena je tamo velika mreža akvadukata i kanala, pomoću koje su navodnjavane terase za poljoprivredu i vrtovi vladara u Tetzcotzingu (Katz, 1972, 154 *passim*).

Iskustvo tih graditelja iskoristio je Tenochtitlan za još veće radove. Podignute su velike brane koje su sprečavale prodiranje slane jezerske vode u slatku. Njima je istovremeno regulisan nivo vode da bi se sprečile poplave. Osim brana, izgrađeni su akvadukti koji su snabdevali grad svežom vodom sa okolnih planina, a u slučaju suše podizali su nivo vode. Tenochtitlan, koji je bio na ostrvu, povezan je velikim nasipima sa obalama jezera, a na određenim razmacima na nasipima nalazili su se pokretni mostovi. Tako su vođeni radovi, osim poljoprivredne, imali i vojnu svrhu.⁷ Ali, podjednako je važna i jedna društvena (u užem smislu) posledica: gradovi u dolini Meksika postali su povezani na jedan dotle nepoznat način: svi su oni sada zajednički zavisili od tih vodenih radova.

U oba ova slučaja (na peruanskoj obali i u dolini Meksika) vidi se, dakle, da su vođeni radovi imali velike društvene posledice. Ali *pravac njihovog delovanja nije identičan*. Dok su kod Peruanaca radovi direktno doprineli raspadanju prvobitne društvene strukture, u Meksiku su oni bili „samo“ dodatni impuls već postojećoj tendenciji. Na dalje razlike je već ukazivano kada se govorilo da je *ayllu* bio mnogo otporniji na promene od *calpullia*, a ti će odnosi postati jasni tek kada se bude razjasnio problem svojine, razmene itd.

Do sada su opisivane one proizvodne snage koje su imale ključnu dinamičnu ulogu u procesu društvenog razvoja u Americi. Potrebne su,

7 U vreme španskog osvajanja pokazalo se da je vođena tvrđava veoma jaka. Zahva-
ljujući pre svega pokretnim mostovima, Cortes je u prvom pokušaju doživeo strašan
poraz, a u drugom je mesecima slamao otpor stanovnika grada. Up. Diaz del Castillo,
1966; Prescott, 1961.

ipak, još neke činjenice da bi se dobila potpunija slika. Navedenim sredstvima za borbu protiv ograničenih površina obradive zemlje treba dodati još jedno, koje su Peruanci majstorski razvili: *đubrenje*. Ekonomija koja ne zna za postupke obogaćivanja tla ima dvostruke ogromne gubitke. Njoj je potrebno mnogo radnog vremena da iskrčuje nove površine za obrađivanje, dok se već iscrpljena zemlja „odmara“. S druge strane, njoj su potrebne i daleko veće zemljišne površine. Primer takve „rasipničke“ ekonomije u Americi su Maje. Nasuprot njima, Peruanci su upotrebljavali najbolje prirodno đubrivo na svetu, guano. Svest o dragocenosti guana bila je takva da je ubijanje ptica koje su ga proizvodile bilo strogo zabranjeno, a Inke su regulisale i intenzitet trošenja, bojeći se da se rezerve ne iscrpu. Osim tog, koristio se životinjski i ljudski izmet (koji je sušen i mrvljen u prah). U primorskim krajevima su se sa uspehom koristile glave sardina kao đubrivo (de la Vega, 1975, 158–159; Cieza de Leon, 1969, 337).

Naravno, *koncentracija radne snage* bila je ona velika proizvodna snaga kojom su, u nedostatku mehaničkih sredstava i životinjske radne snage, izvođeni veliki radovi na izgradnji kanala, podizanju ogromnih religijskih i svetovnih građevina, puteva itd. Dok su u početku prirodne veze roda i plemena obezbeđivale tu koncentraciju, raspadanjem tih veza i formiranjem većih društvenih celina još šire mogućnosti za okupljanje mase radnika na zajedničkim poslovima pružila je koncentracija moći u rukama vladajuće klase. Na izgradnji tvrđave Sacsahuaman radile su svakodnevno desetine hiljada ljudi. Veliki putevi Inka građeni su u začuđujuće kratkom roku jer su za izgradnju istovremeno mobilisana celokupna plemena preko čijeg područja je put trebalo da prolazi.

Dosadašnji pregled pruža racionalnu osnovu kojom se razbijaju sve mistifikacije oko „čudnovatog“ napretka američkih „civilizacija“. On pokazuje da je Marksov pojam razvoja proizvodnih snaga neophodan i dovoljan da se shvate *osnovne tendencije* društvenog razvitka. No, da i sam ne bi postao mistifikacija, on se mora najkonkretnije istorijski istraživati. Tek njegova različita posredovanja u svim oblicima društvenog života omogućuju da se objasni razvoj određenog društva u svoj svojoj specifičnosti. Zato se sada moraju ispitati i neke *negativne* posebnosti porasta proizvodnih snaga u Americi, koje su znatno ograničile društveni napredak i dale mu osobenu boju.

Još od Morgana (1877), koji je klasifikaciju istorije definitivno postavio na materijalističke osnove, postalo je uobičajeno da se kao merilo dostignutog stepena razvoja nekog društva uzme razvoj proizvodne tehnike. Taj princip ima svoj najčešći i najgrublji oblik u podeli na kameno (staro

i mlađe), bakarno, bronzano, gvozdeno doba itd. Nasuprot tako jednostranom gledištu, Marks upotrebljava pojam „društveno-ekonomska formacija”. Ili, kao što kaže Luxemburg (1975, 109): „Kada, međutim, želimo specijalno proučavati forme proizvodnje u društvu, odnos čoveka i prirode nije dostatan, te nas tada u prvom redu zanima neka druga strana ljudskog rada – odnosi u kojima se ljudi međusobno nalaze kod svojeg rada. Ne zanima nas tehnika proizvodnje, već njena društvena organizacija.“ G. Childe (1951) se nalazi negde na sredini između ta dva pristupa, svojim pojmovima „neolitske“ i „urbane revolucije“.

Dosledna primena uobičajene („morganovske“) klasifikacije, pogotovo u Americi, dovodi do beznačajne zbrke. Po njoj bi se Peruanci nalazili celu epohu iznad Meksikanaca jer su znali da proizvode bronzu, dok su ovi drugi došli tek do bakra. Ali šta onda sa starom, ključnom ustanovom *ayllua*, koja se daleko čvršće održava, dok je *calpulli* bliže konačnom raspadu (da se i ne govori o razmeni, koja je u Meksiku uzrokovala pojavu „novca“, o kojem u Peru ne postoje nikakvi tragovi)? Da li kao kriterij uzeti veštinu *dobijanja* metala ili njegovu *upotrebu*? U drugom slučaju mirno možemo zaključiti da je u vreme „otkrića“ Amerika bila u fazi „neolita“, pošto je za sve praktične svrhe kamen apsolutno dominirao nad metalom (i u Peru i u Meksiku). Ali slika „kamenog doba“ u neskladu je i sa razvojem društvenih odnosa i sa tehničkim dostignućima, pa i sa duhovnim razvojem. Ako se, pak, odlučimo da kao klasifikacijski princip izaberemo šire društvene *posledice* koje je obrada metala imala na razvoj starog sveta, onda se pokazuje da ona u Americi nije imala nikakve efekte, da je ostala izolovano znanje koje nije povećalo ni efektivnost oruđa ni oružja, niti je dovelo do proširenja razmene, intenziviranja komunikacija i sl.

Childe (1951, 14) kaže: „Arheološke podele preistorijskog perioda na kameno, bronzano i gvozdeno doba nipošto nisu arbitrarne. One su zasnovane na materijalima koji su upotrebljavani za oruđa za sečenje, posebno sekire, i ta oruđa su jedna od najvažnijih sredstava za proizvodnju. Realistička istorija insistira na njihovom značaju u uobličavanju i determinaciji društvenih sistema i ekonomske organizacije. Bronzana sekira koja zamenjuje (kamenu) nije samo nadmoćnije oruđe, ona takođe pretpostavlja kompleksniju ekonomsku i društvenu strukturu.“ Ili: „Upotreba bronzne uvek uključuje specijalizovane grane proizvodnje i opšte organizovanu trgovinu“ (Childe, 1951, 55). Očigledno je da se ti stavovi ne mogu odnositi na Peru.

Zbrka koja proizlazi, delimično, i iz inertne upotrebe termina, jasno se pokazuje u stavovima autora koji inače na ovaj ili onaj način spominju i

razvoj metalurgije u Americi: „Ovde (u Americi) nije bilo metalnog doba; čovek ovde nikada nije prešao neolitski horizont i njegov alat ostao je isti kao i alat pitekanropa, kamen“ (von Hagen, 1961, 28). „U Americi nije stvarno počelo metalno doba“ (Vaillant, 1972, 156). Ili Katz (1972, 29), koji dostojanstveno tvrdi: „U Americi su nastale velike države i imperije i značajna naučna otkrića su učinili preistorijski ljudi, koji su još uvek živeli u kamenom dobu.“

Koji su razlozi ovako ograničenog uticaja metalurgije na američka društva? Treba pre svega istaći činjenicu da su *metali ovde uglavnom smatrani dragocenošću* te je otuda i najveća veština postignuta u obradi zlata i srebra: „Metalurgija se bila razvila, iako je služila i u Srednjoj Americi i na Andama pre svega za izradu ličnih ukrasa“ (Katz, 1972, 29). Zbog toga se Prescott (1961, 114) vara kad piše: „Alati koje su upotrebljavali bili su od kamena, ili mnogo češće od bakra.“ On, uostalom, ne navodi izvor za takvu tvrdnju. Iako su bakar i bronza upotrebljavani i za izradu oruđa i oružja, nikada nije bio ozbiljnije ugrožen primat vulkanskog kamena. Metali nisu mnogo efikasniji (za tada postojeća primitivna oruđa) od njega, ako postoji obilje dobrog kamena za zamenu. Stoga Katz (1972, 276) ispravno zaključuje: „Inke su upotrebljavale više bakarnog i bronzanog oružja (od Asteka – M. L.). U celini, međutim, razlike u efektivnosti oružja nisu bile naročito značajne.“ A upravo je to *ograničavajuće obilje*, kao što je rečeno, postojalo u Americi. *Metalurški specijalisti su pre svega radili za potrebe vladajuće klase*, pa otuda njihovi proizvodi nisu nikad ni ušli u ozbiljniju konkurenciju sa postojećim kamenim alatima.

Metalurgija je, inače, vodila poreklo iz Južne Amerike, iz Ekvadora ili Perua (Vaillant, 1972, 156). Mochica (severna obala Perua, 4. vek) obrađivali su zlato, srebro i bakar, a bronza se pojavila znatno kasnije. Meksikanci, koji su obradu metala preuzeli sa juga, nikada nisu pronašli bronzau. Centar proizvodnje bronze bio je u Boliviji, a Inke su je proširile na obalu i na Ekvador (Baudin, 1961, 109). Osim tih metala (naravno, i kalaja), Peruanci su poznavali samo još olovo. Tako de la Vega (1966, 99–100) piše da su Inki na poklon donosili olovo. Rudnici olova su bili u provinciji Aymara.

Način topljenja rude veoma je karakterističan za celokupan razvoj američke tehnologije. Von Hagen (prema Cieza de Leon, 1969, 133) opisuje jedan od metalurških centara Inka, u Kurambi. Na najvišem delu brda nalazile su se brojne peći na vetar, ovalnog oblika, sa prečnikom od 8 stopa i zidovima 2 stope debelim; otvori tunela su bili u pravcu severoistoka, odakle su duvali vetrovi sa Amazona. Peći su se zvale *huayra*. Zbog primitivnih mehova Indijanci nisu mogli ručno da proizvedu temperaturu

dovoljno visoku za topljenje metala (tačka topljenja zlata je 1063°C, srebra – 1420°C, a bakra – 1083°C). Zato su koristili jake vetrove, čija su strujanja bila dovoljna da se proizvede željena temperatura.⁸

Problem je, dakle, bio rešen, ali na tako specifičan način da se rešenje nije moglo „preneti“ ni na koji drugi problem: *zaustavljen je transfer*. Toynbee bi rekao: taj „odgovor“ nije sobom otvarao nikakav novi „izazov“. Otuda su u raznim oblastima Indijanci postigli izvanredna dostignuća, ali su ona ostala *izolovana* i *ograničena*. Oni su proizvodili visoke prinose biljaka, ali je alat ostao nerazvijen; pronašli su metale, ali ih nisu proizvodno upotrebljavali; stavljali su točičke na igračke, ali nisu imali čak ni lončarski točak itd. Društvo se razvijalo, ali je tempo bio spor, a granice tog razvoja uvek su bile na horizontu.

Teško je objasniti tu osobenost, a i prerano je za pokušaj davanja odgovora. Naznačiću ipak njegov pravac: sva društva koja su u Americi krenula napred bivala su posle izvesnog vremena potčinjavana od primitivnijih plemena i zarobljavana u njihove autarhične okove. Mučni proces oslobađanja doživio bi uskoro istu sudbinu i tako *ad infinitum*. Ogromni kontinent, i na severu i na jugu, pružao je utočište mnogobrojnim hordama lovaca i primitivnih zemljoradnika, pod čijim se pritiskom slamala još nejaka organizacija naprednih društava. Izostanak kontinuiranog razvoja imao je jednu, naizgled paradoksalnu posledicu: napredovalo se u *znajući* i *upotrebi* određenih tehnika (koje su se prosto presađivale: npr., Inke su dovele u Cuzco Chimu specijaliste za obradu metala – Sieza de Leon, 1969, 328), dok su sredstva – alati i slično – ostajala nepromenjena. Autarhija je postavljala uske granice njihovog usavršavanja.⁹ Samo se tako može razumeti činjenica da su zlatari Inka bili veštiji od današnjih: sa mnogo lošijim alatom oni su mogli da naprave isto tako tanke pločice kao i ovi. Oni su tako savršeno znali da uravnoteže disk, da je on dugo vremena, kada bi bio bačen u vazduh, lebdeo u mestu. Slično kaže Vaillant (1972, 162) za Asteke: njihova umetnost i zanatstvo prevazilazili su proizvode starog sveta na istom mehaničkom nivou. Katz je to izrazio na nemački način: po

8 Zarate (1968, 44): „Visoko u planinama oni grade male peći sa vratima okrenutim jugu, u pravcu odakle pretežno dolazi vetar, i stavljaju u njih metal sa ovčijom (Španci su tako zvali lame – M. L.) balegom. Kada vetar raspali ugalj, srebro i zlato se rastope i pročiste.“ Baudin (1961, 109) kaže da se na taj način topilo samo srebro, dok se temperatura na kojoj se topi bakar dobijala tako što je 8–12 Indijanaca duvalo kroz cevi u vatru.

9 Kao što kaže Baudin (1961, 119), oruđa Inka bila su jednostavna, ali je veština bila velika. Brundage (1967, 88): „Kao hidraulični inženjeri, Inke su bile među najvećima na svetu.“ U ceremoniji *purapucyu* priređivali su, na primer, veštački potop u Cuzcu.

njemu su i Asteci (Katz, 1972, 252) i Inke (Katz, 1972, 305) u tehničkom smislu postigli samo kvantitativan napredak.

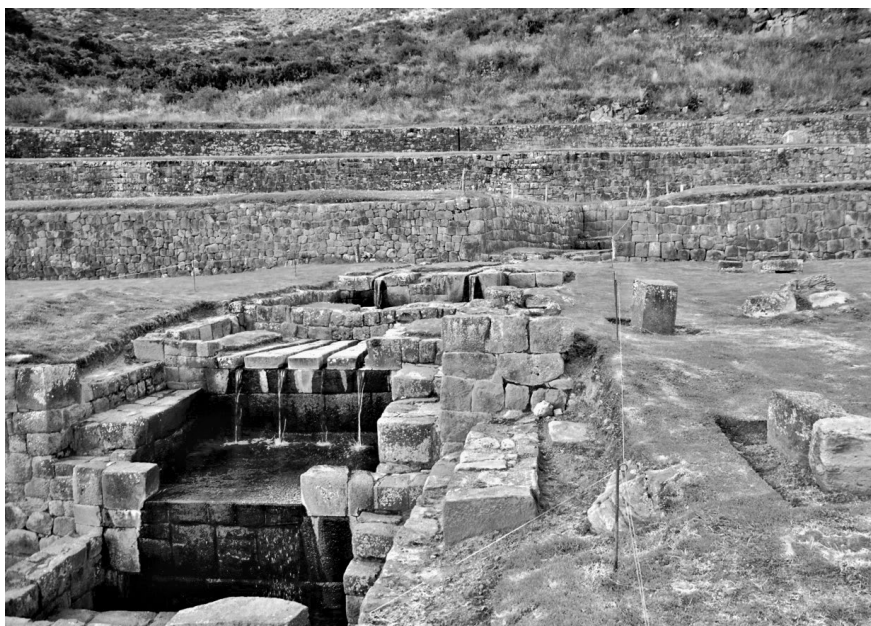
O ogromnom značaju podele rada kao proizvodne snage toliko je pisano da je rasprava o tome na ovom mestu bespredmetna: treba se setiti tekstova Adama Smitha, Marksa, Dirckema. Opšte mesto koje je ona imala u peruanskim društvima određeno je dominacijom autarhične proizvodnje. U njoj je, kao što je poznato, podela rada slabo razvijena. Njen osnovni pravac, u Južnoj Americi, išao je na odvajanje neproizvodnih grupa iz proizvodnje. Od triju tzv. velikih proizvodnih podela rada izvršena je u Peruu, delimično, samo jedna: odvajanje stočarstva i zemljoradnje (u Meksiku nije bilo „stoke“). Do odvajanja trgovine, kao što će se odmah videti, nije ni došlo (za razliku od Meksika, gde je ono značajno). Zanatske veštine su imale samo jednu veliku proizvodnu reperkusiju, usavršavanje vodenih radova. Metalurška dostignuća, na primer, nisu imala nikakav uticaj na stvaranje prehrambenih viškova. Čak je i tu podela rada nailazila na spoljašnje granice. Childe (1951, 99) tvrdi da su za rudarstvo neophodni izraziti specijalisti. U rudnicima u Peruu su, naprotiv, radili po nekoliko dana poljoprivrednici, na smenu, zbog težine rada (Baudin, 1961, 109). Najveći doprinos proizvodnji, dakle, dala je podela rada usavršavanjem specijalista u tehnikama navodnjavanja. Pa ipak, može se reći da je u Americi podela rada kao proizvodna snaga malo doprinela društvenom razvoju.

Kontradikcije društvenog razvoja Amerike ne mogu se shvatiti ako se ne analizira i fundamentalna ograničenost tako snažnih pokretača razvika u starom svetu kao što su tržište i saobraćaj. Proizvodnja upotrebnih vrednosti ima svoju autarhičnu ćelijsku opnu upravo zbog homeostatične ravnoteže rodovske zajednice i prirodne okoline. Neposredna potrošnja je proždirla proizvodnju, a ova nije ni imala drugi podsticaj osim da zadovolji njene potrebe. Kao što je poznato, višak proizvodnje (trajniji, stabilniji, veći) postavio je proizvođaču novi cilj: prometnu, umesto upotrebne vrednosti. Proizvodnja prometne vrednosti omogućava specijalizaciju, usavršavanje sredstava, cirkulaciju (pronalezaka, ideja i slično), jednom rečju, stvaranje imanentnih zakona koji proizvodne snage stalno guraju napred. No, u Peruu su (sa Meksikom je drugačiji slučaj) i rudimentarnim oblicima takvog razvoja stalno postavljane rodovske granice, zatvarajući proizvodnju u njenu autarhičnu ljusku. Kako je to bilo moguće? Pa zbog samog načina proizvodnje koji je ranije opisan. Ceo napredak se sastojao u povećanoj proizvodnji hrane (koja je uglavnom bila uniformna). Apsorbujući viškove, Inke su ono malo raznolikosti mogle da pokriju preraspodelom. U tome su one postupale kao prave plemenske starešine: umesto

razmene, vršile su raspodelu, samo na širem planu (taj transfer rodovskih institucija u „natplemenske“ videćemo još mnogo puta). Ni drugi viškovi nisu mogli dospeti na tržište: dragocenosti (metali, drago kamenje, koka itd.) proizvodile su se isključivo za vladajuću klasu, i to kao celinu (pa su u okviru nje opet preraspodeljivane) ili za pojedince lično (u oba slučaja to je bila proizvodnja upotrebnih vrednosti). Odeća se svagde izrađivala (čak je i Inka morao znati da sebi napravi sandale), a bila je i podvrgnuta tabuima (prema plemenu, društvenom položaju). Pošto će o razmeni biti više reči kasnije, ovde se može jednostavno zaključiti: jedan od najsnažnijih pokretača društvenog napretka u starom svetu u Peruu skoro da uopšte nije postojao.

Razumljivo je da je i saobraćaj bio velikim delom nerazvijen. Društvene prepreke (nepostojanje razmene) pokazale su se ovde težim od prirodnih: sjajna mreža puteva koju su Inke izgradile na neprohodnim terenima služila je dominantno za vojne i upravne svrhe. U Meksiku je, pak, glavnu teškoću za razvoj saobraćaja predstavljalo je nepostojanje bilo kakve pogodne životinje za tegljenje.

Kao privremeni zaključak neka posluži sledeća sažeta konstatacija: specifičan razvoj proizvodnih snaga u Americi doneo je kontradiktorne rezultate. Značajni uspesi u proizvodnji hrane izazvali su, uz sve ostalo, raspadanje prvobitne rodovske društvene strukture. Ti rezultati su postignuti sredstvima čiji razvoj ima granice. A sredstva čijoj unutrašnjoj prirodi pripada stalno prevazilaženje sopstvenih granica (alati i mašinerija, podela rada, tržište) ostala su nerazvijena, skućivši time domašaj društvene revolucije. Otuda tako značajno istovremeno postojanje dva nepomirljiva sveta: agrarno-komunističke zajednice i klasnog društva.

**Hidraulički sistem u Tipónu –
odvođenje i raspodela vode ka poljoprivrednim terasama**

Fotografija: Aga Khan (IT). Izvor: Wikimedia Commons.

Licenca: CC BY-SA 4.0.

3. Razvoj društvenih odnosa do dolaska Inka

Glavna teškoća u proučavanju društva Inka leži u sasvim slabom poznavanju razvijenih društava (pre svega Chimu) koja su im prethodila. U vreme doseljavanja u dolinu Cuzco, verovatno polovinom 13. veka, Inke su bile tipično plemensko agrarno-komunističko društvo, čija je osnovna jedinica bio *ayllu*. Dospevši među isto tako primitivna plemena, oni su dva veka prolazili kroz one spore evolutivne promene koje su delimično već opisane: plemenska demokratija sužena je utoliko što je izbor starešine ograničen na jedan *ayllu*, ali je taj starešina sigurno bio pod kontrolom plemenskog saveta.

Brundage (1974, 120) misli da se to sužavanje kruga izbora dogodilo zato što je *sinchi*, kao ratnički vođa, imao bolje mogućnosti od drugih da svoje sinove izučiti ratnoj veštini. Tako bi oni u sebi ujedinili običaj biranja prema sposobnostima i nasledno „pravo“. Teško da su stvari išle ovako jednostavno i „pozitivno“. Verovatno tu privilegiju jednog *ayllua* treba posmatrati u sklopu niza *diferencijacija* po privilegijama koje su se u to vreme vršile: *sinchi* je sigurno već potpuno napustio proizvodnju i bavio se samo ratnim, sudskim i administrativnim funkcijama (naravno, pod budnim okom saveta); verovatno je akumulisao i značajne religiozne funkcije, a sve to mu je donelo veliki ugled (koji je lako mogao, barem delimično, da se prenese i na porodicu). Osim *sinchija*, ekonomske privilegije su po pravilu uživali „posvećeni ljudi“ itd.

Nasuprot proizvođačima, na osnovu sve stabilnijeg viška proizvoda, zahvaljujući gajenju kukuruza, krompira, lama i slično, formirane su grupe čije su prevashodno zanimanje bili rat, religija i neke tehničke veštine (u koje bi, za sada, spadala i umetnost). Iako nisu morali prisvajati znatnije viškove (i sigurno nisu bili vlasnici zemlje), ipak je jasan *poseban ekonomski položaj* tih ljudi: bili su izuzeti iz svete *obaveze (manuelnog) rada*, koja je ranije bila uslov prisvajanja proizvoda. No, taj postepeni razvoj iznenada je prerastao u ubranu društvenu revoluciju. Pobjeda, i za same Inke neočekivana, nad snažnim plemenskim savezom Chanca, 1458. godine, otvorila im je put za široka osvajanja. Inke tu priliku nisu propustile. Ekstenzivna osvajanja su dovela malo pleme u specifičan položaj. A još značajniji njihov rezultat bio je sudar sa organizovanim društvom na peruanskoj obali i njegova asimilacija. Oblici društvenih odnosa zajednice Chimu ubrzali su postojeće tendencije kod Inka i u mnogim slučajevima dali im gotove obrasce. Zato je neophodno ispitati makar ona rudimentarna znanja koja su sakupljena o obalskim društvima Perua.

Ekonomska osnova tog društvenog razvoja već je izložena. Prvo značajnije društvo koje se pojavilo u Peruu poznato je pod imenom Chavin (VIII–III vek pre nove ere). Kao i u mnogim drugim slučajevima, u arheologiji se ono identifikuje sa „umetničkim stilom“ („Ovaj umetnički stil, sa svojim talasom religioznih građevina, poznat je kao Chavin“ – Katz, 1972, 92; ostali podaci prema Katz i Bushnell, 1975). Doduše, zaključci o njihovoj društvenoj strukturi mogu se doneti samo indirektnim putem. Veća koncentracija stanovništva nigde nije pronađena, kao ni bilo kakvi tragovi rata (oružje, pre svega). Otuda se može zaključiti da su to bile male, lokalne (nepovezane) zajednice. Velika prostorna raširenost tog „stila“ tumači se istovremenim prodiranjem nove, mnogo produktivnije vrste kukuruza. Danas su preostale još samo religiozne građevine, od kojih je Chavin de Huantar među najpoznatijim. Te građevine svedoče o započetoj diferencijaciji, o odvajanju „intelektualnih“ (religijskih) grupa, ali i o ograničenom stepenu te diferencijacije, budući da su to i dalje bile lokalne zajednice.

Vreme posle nestanka „stila“ Chavin vreme je gradnje kanala koje je opisano. Rezultat ove izgradnje, i „vremena ratova“ koje ju je pratilo, bilo je društvo Mochica (neki više vole termin: Proto-Chimu). Ono što se o njemu do sada zna izgleda da opravdava tvrdnju o uobličavanju *klasne osnove* dominantnih društvenih odnosa. Doduše, teorijski argumenti su tu još uvek jači nego konkretnoistorijski. Nesumnjivo je da je to bilo vreme snažnog rasta proizvodnih snaga, koje je dovelo do velikih viškova. Na

osnovu tih viškova ubrzano su uvećani broj i gustina stanovništva (primer: dolina Viru). Oni su takođe omogućavali sve većem broju ljudi da napusti sferu direktne proizvodnje i posveti se drugim društvenim zadacima. Ovi zadaci su neposredno proizlazili iz samog razvoja i odlučujuće su na njega uticali: planiranje i izgradnja kanala, upravljanje uvećanim društvom, ratovanje.

Ratovi su tada dobili pravu proizvodnu ulogu. S jedne strane, ona je omogućena relativno velikim i stabilnim viškom, koji se mogao trajnije oduzimati od pobeđene strane (danak). Ali takvo parazitsko iscrpljivanje je moglo, barem privremeno, sprečiti dublju integraciju (primer: Asteci). Daleko je značajnija *proizvodna integracija* koju su omogućila osvajanja: povezivanje svih kanala jedne doline u celovit sistem (Viru), pa čak i više dolina u mamutske sisteme (Mochica, Chimu). Ljudi koji su obavljali te zadatke prisvojili su i personalizovali njihov društveni značaj. Ako su, po legendi, bogovi poučili ljude da prave kanale, onda je i njihov „administrator“ obavljao neku božansku funkciju (kao i uspešan vojskovođa itd.). Da li su se društvene privilegije ostvarile u nekim značajnijim svojinskim obeležjima, za sada se ne može reći. Na lončariji se, jedino, razlikuju „dve klase“ ljudi: jedni su bolje i preciznije portretisani, a glava im je ukrašena posebnim ornamentom. U ratnim, religijskim i lovnim scenama prikazani su samo oni.

Dalji dokaz klasne diferencijacije (jer ranije su navedeni samo uslovi) predstavljaju *rezultati* razvoja, koje zatičemo u razvijenom klasnom Chimu društvu. Ipak, oni ne govore o stepenu koji je diferencijacija dostigla. Možda jedan negativan nalaz može implicirati rešenje: društvo Mochica još nije počelo da stvara gradove. Pokušaj objašnjenja, koji predlaže Katz (1972, 104–105), da nisu postojali tržišni centri, zato što je država (!) monopolizovala trgovinu, sigurno ne stoji: ni nastanak Cuzca nije imao nikakve veze sa tržišnim centrima. Ako je dominantan oblik društvenih odnosa još uvek rodovski, ako su neproizvodne grupe još uvek članovi roda i plemena, onda se ni njihov način života ne razlikuje *radikalno* od načina života drugih članova zajednice. I zaista, kuće vodećih članova roda samo su nešto veće od ostalih, ali su od istog materijala (sušene cigle); nema „palata“, „dvorova“, „vrtova“ itd. Nema još ni „neprijateljske suprotstavljenosti“ između proizvođačkih i neproizvođačkih grupa; klase su u procesu nastajanja.¹⁰ Otuda se ne može govoriti ni o „državi“; uprav-

10 Kao što se može videti, koristim se Marksovom odredbom klase iz „18. brimera...“, koja je, kao šira, adekvatnija tim početnim oblicima diferencijacije. Uz to, ona sadrži i ključnu karakteristiku: „neprijateljsko suprotstavljanje“ (Marx, 1960, 125).

ne funkcije plemena samo su kvantitativno uvećane. Ovde treba usput napomenuti da svi autori koji se u ovoj studiji navode (izuzev, naravno, Kunowa i Bandeliera, koji nigde u Americi nisu pronašli tragove klasa) potpuno nekritički upotrebljavaju pojam države. Za njih su pojmovi upravljanja i države sinonimi. Kako se problem države postavlja istorijski, pokazaće se kasnije.

I pitanje da li je „država“ Mochica sekularna ili teokratska puko je terminološko izživljavanje. Potpuno je jasno da je neproizvodna grupa imala i svetovne i božje obaveze (za razliku od Maja, kod kojih je u tzv. klasičnom periodu neproizvodna grupa imala zaista „čistu intelektualnu“ ulogu – nema problema navodnjavanja, ni ratova itd.), dok o sukobu u okviru te grupe, barem za nas, ne može biti ni govora.

O periodu između nestanka Mochica i pojave društva Chimu (koje se već u 14. veku znatno razvilo) ne zna se skoro ništa, a nagađa se dosta. Izgleda da je na obali došlo do izvesnog nazadovanja u održavanju mreže kanala, ali je društveni korelat te regresije potpuno nepoznat. U planinskom delu zagonetku predstavlja tzv. period Huari-Tiahuanaco. Stručnjaci opterećeni evroazijskim razvojem kolebaju se ovde između „umetničkog stila“, „univerzalne religije“ i „imperije“ (!). Za ovo istraživanje je značajna činjenica da se *produbljuje tendencija klasne diferencijacije društva*. U (manjim) gradovima, koji se sada prvi put pojavljuju, mogu se već razlikovati bogatije stambene zgrade koje arheolozi zovu „palate“ (među arheolozima preovlađuje gledište da je Tiahuanaco bio samo religijski centar, kao i klasični „gradovi“ Maja).

Proces stvaranja gradova doživeo je vrhunac opet na severnoj obali Perua, u Chan-Chanu, glavnom gradu društva Chimu. Veličina tog grada u doba španskog osvajanja, pošto je već više od pola veka bio pod vlašću Inka, bila je impresivna: računa se da je imao između 50.000 i 100.000 stanovnika. Već sama veličina grada kao da implicira zaključak da su tu tradicionalne veze morale biti prekinute i zamenjene administrativnim; da se umesto rodova i plemena mora javiti neko novo jedinstvo, a umesto demokratske uprave centralna „vlada“. Ali polako, ovde se ne sme prebrzo zaključivati. Jer ubrzo se pokazuje da onaj „jedan“ grad činila grupa od deset malih gradova, od kojih je svaki bio celina za sebe (Katz, 1972, 251): bio je okružen visokim zidom, a unutar zidova su bile „palate“, kuće za stanovanje, religijske zgrade, pa i njive (*canchones*). Kakav je bio odnos tih odvojenih delova prema gradu u celini za sada nije jasno. Sa mnogo više pouzdanosti može se suditi o razlozima podeljenosti. Hipoteza po kojoj

je u svakom delu živela jedna klasa ili socijalna grupa odbačena je, jer joj ništa ne govori u prilog. Preostaje samo ona koja u osnovu podele stavlja tradicionalne strukture – rodove (ili, kako antropolozi više vole da kažu, „klanove“). Ni ovde, ipak, ne treba pre nagliti i tvrditi da Chimu predstavlja tipičnu plemensku zajednicu. Reč je prosto o tome da su u svim razvijenim društvima Amerike bili veoma snažni kontradiktorni društveni odnosi: stari plemenski i novi klasni. Kao, uostalom, i svagde gde je na delu socijalna revolucija.

Pokazalo se, dakle, da je smešan dogmatizam koji vidi jednu stranu protivrečnosti, pa mu se druga čini logički apsurdnom. Kunow i Bandelier pronalaze plemenske institucije, pa onda sva klasna obeležja odbacuju kao „nelogična“. Skoro svi ostali autori vide u Americi kraljeve, vitezove, kmetove i uopšte celu feudalnu strukturu, koju su imputirali još Španci. Tako i moderni dogmati, ideološki zaslepljeni, vide samo dihotomiju kapitalizam–socijalizam. Neka društvena promena vodi ili „očuvanju“ kapitalizma ili „uspostavljanju“ socijalizma. Da bez surovog vaspitanja od strane naroda istorija ide svojim samostalnim tokom, preko glave ideologa, njima ni na pamet ne pada.

Društvo Chimu razvilo se, u prvoj polovini 14. veka, na severnoj obali Perua, na onom istom mestu gde su se i u ranijim periodima pojavljivala najrazvijenija društva Južne Amerike. Iz svoje doline Moche ono se širilo, osvajajući susedne doline (Sana, Pacasmayo, Chicama, Viru, Chao i Santa; Katz, 1972, 254). Njegove opšte proizvodne i društvene pretpostavke već su izložene, i ovde se može prikazati koliko su se one u međuvremenu razvile. Izgradnja kanala dostigla je vrhunac i društvo je potpuno zavisilo od njih. Dovoljno je bilo da Inke ugroze gornje tokove sistema kanala, pa da se Chimu nužno pokori. Masovni organizovan rad, zajedno sa ratovima, produbio je već započetu društvenu diferencijaciju i sada se već, uslovno (tu uslovnost ću pokazati kasnije), može govoriti o *klasama*. *Plemenski starešina se preobražava u vladara*. On je akumulirao vrhovnu upravnu, vojnu i, verovatno, religijsku vlast. Činjenica da su mu pripisivane božanske osobine sigurno svedoči o moći koju je posedovao. Ali njegov preobražaj je tako skorašniji da je u narodnom sećanju precizno zabeleženo njegovo poreklo. U legendi o Naymlapu, osnivaču „dinastije“ vladara doline Lambayeque (koja je ušla u sastav Chimua), kaže se da su davno, sa severa, na floti balsasa došli osvajači. Njihov *vođa* (*Leader*) bio je čovek *ve-like sposobnosti* (*capacity*) i *velike hrabrosti* (*courage*)... Pratilo ga je mnogo ljudi, koji su ga sledili kao svog vladara (*ruler*) i vođu (*leader*). Neki od

njih, koji su se *istakli* (*distinguished*) *izuzetnom hrabrošću*, činili su njegove dostojanstvenike, kojih je bilo 40 (Katz, 1972, 252). Zanimljivo je, da uzgred napomenemo, koliko savremeno tumačenje projektuje u te legende ono što hoće da vidi. Katz (1972, 254) iz te priče izvlači zaključak o „radikalnim socijalnim razlikama“ koje su se naglo razvile, o božanstvenim vladarima i o brojnom (četrdeset!?) „dvorskom plemstvu“ (*court nobility*). Nasuprot tome, očigledno je na delu stari plemenski zakon, po kome je na čelu najspособniji pojedinac. Doduše, ta priča ipak govori o prošlosti. No, da prošlost nije neprelaznim jazom odvojena od sadašnjosti, svedoči druga legenda, o jednom znatno kasnijem vladaru, koji je bio *smenjen* („zbačen“) jer je društvo zbog poplava zapalo u krizu, koju on, znači, nije bio u stanju da prevlada.

Način na koji se reprodukovala vladajuća klasa nepoznat je. Prema još jednoj legendi, koju su Španci uporno nastojali da iskorene (što bi značilo da je imala neku efektivnu ulogu), vladajuća klasa („kraljevi, caciques i plemstvo“) potiče od jednog para zvezda, a narod („obični ljudi, siromašni i radnici“) od drugog para. Iako su legende nepouzdana svedočanstva, prema prethodnom razvoju izgleda verovatno da su se već dosta oštro *izdvojile porodice koje su predodređivale klasnu pripadnost svom potomstvu*. Prelaz iz jedne u drugu klasu nigde u Americi nije bio potpuno zaprečen, pa se može pretpostaviti da tako nije bilo ni kod Chimua.

O strukturi vladajuće klase ne zna se gotovo ništa, izuzev da su u pokorenim dolinama postavljani „guverneri“ (*Cie*), koji su upravljali pomoću već postojećih *curaca* (taj način organizacije „lokalne“ uprave preuzele su Inke). Ovim putem je moguće u jednu „celinu“ obuhvatiti društva sa različito razvijenom društvenom strukturom. Otuda se teško i može govoriti o nekoj homogenoj „vladajućoj klasi“. Postojeća rodovska podela Chan-Chana takođe može da svedoči o još uvek relativno jasnom plemenskom poreklu te klase.

Obradivači zemlje su, kao što se može i očekivati, živeli u agrarno-komunističkim zajednicama, tipa *ayllua*, koji je opisan. Ono što je bitno novo u klasno-svojinskim odnosima u literaturi označava se terminom „kmet“ (*bondsman* – Katz, 1972, 225) ili zakupnik (*tenant*, ponekad i *lease* – Moore, 1975, 18, 28). Upotreba tih kontradiktornih termina – kmetstvo, naime, podrazumeva ličnu *zavisnost* radnika od vlasnika, posredstvom vezanosti za zemlju, dok zakup kao pretpostavku i kao posledicu ima *slobodne* individue – osim iz teorijskih slabosti, proističe i iz veoma oskudnog poznavanja stvarnih odnosa. Zajedničko u oba ta

shvatanja je da je *zemlja postala privatno vlasništvo* pripadnika vladajuće klase. Argumentaciju za taj stav pruža jedan španski izvor (Relaciones Geográficas, II, San Miguel de Piura, 240–241; cit. prema Moore, 1975), u kojem se tvrdi da je u nekim dolinama severne obale sva zemlja pripadala gospodarima na vlasti i da su oni imali zakupnike koji su im plaćali za zemlju. Racionalno zrno tog zaključivanja može se naći u tvrdnji o formiranju nekih vrsta privatnog zemljoposeda – kao što će se kasnije jasno pokazati u oblicima zemljoposeda Inka – dok je „feudalni“ (Moore, 1975; Katz, 1972) plašt čista bajka (bliska ondašnjem španskom duhu). Po sebi se razume da ne postoje konkretniji podaci o načinu formiranja novog oblika svojine kod Chimua. Na kraju, ništa se određenije ne zna ni o samom tom novom obliku.

Pa ipak, neke se hipoteze nameću kada se posmatra prošli i budući razvoj. Mislim da mogu reći da *eksproprijacija zemlje unutar plemena nikad nije bila dominantna forma stvaranja privatnog vlasništva u Americi*. Zajedničko vlasništvo je bilo suviše jako da bi se u njega dirnulo. Vladajuća klasa je tu mogla računati samo sa manjim delom viška proizvoda. Otuda je potražila izvore na drugoj strani. Najvažniji od tih izvora je *stvaranje novih obradivih površina*, proširenjem mreže kanala. Pošto je upravljala proizvodnjom sredstava za proizvodnju (kanala – zemlje), vladajuća klasa je polagala „pravo“ na njihov lavovski deo (kao što su činile Inke, na novoizgrađenim terasama). Stanovništvo, koje je zahvaljujući vrlo produktivnoj zemljoradnji moglo osloboditi značajne viškove rada, jedan deo tih viškova trošilo je obrađujući zemlju starešina, ostavljajući tako „nedirnutom“ osnovu agrarno-komunističke zajednice. Tako se može razumeti *trajno*, naizgled paradoksalno, *paralelno postojanje dvaju suprotnih principa*: privatnog i kolektivnog zemljišnog vlasništva. Specifičan razvoj je ostavio snažne tragove na oblikovanju privatnog vlasništva. Ono je uvek ostalo zarobljeno nekim okvirima rodovskih odnosa (zemlja se, npr., ni u kom obliku nije mogla prodati, a pravo otuđivanja je imao, pa i to ograničeno, samo vladar). Otuda o nekom feudalizmu ne može biti ni govora.

Drugi način prisvajanja predstavljali su ratovi, osvajanja. Dok donose samo danak, oni utiču na raslojavanje pobedničkog naroda (jer veća količina viškova pripada vojnim starešinama, istaknutim ratnicima itd.), ali ne menjaju osnovne svojinske odnose. Kada se, međutim, pojedini delovi osvojene teritorije dodele istaknutim *pojedincima*, sa pravom prisvajanja viškova, onda se opet pojavljuje onaj ograničeni oblik privatne svojine:

privatno prisvajanje viškova uz nemogućnost slobodnog raspolaganja zemljom. Kod Asteka se to privatno dodeljivanje naglo razvilo posle pobeđe nad Tepanecima (up. Davies, 1975, 78; Vaillant, 1972, 100). Kao što će se videti kasnije, kod njih su i klasni odnosi i svojina znatno više napredovali, zbog slabljenja *calpullia* i razbijanja autarhične proizvodnje. Kontradiktoran razvoj je doveo i do dvostruke svesti: i prisvajač viškova i zajednica smatrali su se vlasnicima zemlje. U ovom slučaju eksploator je bio pripadnik drugog društva, a eventualna borba imala je oblik „plemenskog“ rata; u prvom slučaju, zajednica nije osećala da joj je nešto oteto (prisvajana je nezaposednuta novostvorena zemlja). Tako postaje logična činjenica potpunog nepostojanja „neprijateljske suprotstavljenosti“ dveju klasa.¹¹ I utoliko se u Americi ne može govoriti o postojanju klasa.

Poznavanje političke strukture društva Chimu je toliko nedovoljno da se o procesu stvaranja države ovde ne može govoriti. Napomenuću samo to da su dvostruki zadaci vladajuće klase: *unutrašnji* – izgradnja sistema za navodnjavanje, i *spoljašnji* – organizacija osvojenih teritorija, *stvorili predušlove za prerastanje plemenskih „organa“ u institucije države*.

Znanje o tom periodu razvoja najnaprednijeg peruanskog društva iscrpljuje se nekim indikacijama o pojavama koje su ključno određivale pravac i domašaj toga razvitka. Već je napomenuto da je proizvodna podela rada u Južnoj Americi znatno zaostajala. To je bila posledica specifičnog razvoja proizvodnih snaga, koje su veoma dugo mogle rasti u *starim okvirima* autarhične proizvodnje. I prirodni uslovi na obali podržavali su tu autarhičnost. Proširenje potreba se, otuda, javilo pre svega kao stvar luksuza, a „pravo“ na luksuz – kao izuzetnost – pripadalo je „izuzetnim pojedincima“. Jasno je, onda, zašto se specijalizovani zanatski proizvođači javljaju uvek tesno povezani sa vladajućom klasom, a njihovi proizvodi ostaju „s one strane“ nužnosti. Podatak koji imamo o zanatlijama Chimu: da žive uz pripadnike vladajuće klase, koji ih snabdevaju ne samo porudžbinama već i materijalom za izradu, pripada ovom toku izlaganja. Ako ne postoje „slobodne zanatlije“, zar je čudno što nisu postojali ni „slobodni trgovci“? Luksuzni materijali (zlato, srebro, bakar...) bili su potrebni (i dozvoljeni) samo vladajućoj klasi, pa je ona i njihovo pribavljanje držala pod svojom kontrolom. Snabdevanje neophodnim materijalima rešila su peruanska društva opet na svoj spe-

11 Nagoveštaji da je društvo Maja možda propalo zbog klasnih sukoba zasnovani su na tako bednoj argumentaciji (nekoliko polomljenih religioznih objekata) da se ne mogu ozbiljno uzeti u obzir. Up., na primer, Morley – Brainerd, 1956, 70.

cifičan način (koji je snažno sputao razmenu kao pokretača napretka): osnivanjem „kolonija“ u odgovarajućim područjima. Pošto su te kolonije ostajale kao puki delovi „matice“, umesto razmene se, u suštini, pojavila raspodela. Kao što se kaže u jednom španskom izveštaju: „Vladar ima na raspolaganju šest hiljada Indijanaca koji su ga morali snabdevati zlatom, srebrom, chaquirasima (zlatna zrna – M. L.) i bakrom iz planinskih krajeva“ (nav. prema Katz, 1972, 255). Te ograničenosti podele rada, koje su Inke potpuno preuzele, imale su značajne posledice na klasnu diferencijaciju društva i, prirodno, na njegov razvoj.

II deo

Vreme je da se ukratko sumiraju rezultati dosadašnjeg istraživanja. Sad je već sasvim izvesno da se promene u društvenim odnosima i u celokupnoj ljudskoj proizvodnji „izvan sfere nužnosti“ ne mogu racionalno ni celovito razumeti bez analize proizvodnje sredstava za život. Smer prvobitne uzročnosti je nesumnjiv: „...određena proizvodnja određuje određenu potrošnju, raspodelu, razmenu, *određene međusobne odnose ovih različitih momenata*“ (Marks, 1969, 227). Problem nije u tome da se shvati da *iza* te „prvobitne“ uzročnosti postoje „povratno delovanje“, „mreža međusobnih uticaja“ i slično. Prava teškoća leži u nužnosti da se primarna uzročnost najkonkretnije istorijski istraži ako želimo da ona posluži kao istinonošno metodološko načelo. U dogmatskom, apstraktnom obliku, nju koriste Sartrovi „lenji marksisti“. Jednostranu reakciju predstavljaju marksistički „filozofi“, „antropolozi“ itd., protivnici „ekonomskog determinizma“. Najkraće rečeno, oni ne shvataju da je ovde reč o *istraživačkom* načelu, a ne o gotovoj formuli.

Kako proizvodnja postavlja osnovu „umetničkog stila“, „duhovnog razvoja“ itd., pokazaće se kasnije u ovom istraživanju. Sada treba samo ponoviti da kontradikcije u razvoju peruanskog društva u osnovi vode poreklo iz kontradiktornog razvoja proizvodnje. Ako je izgradnja kanala *ukinula ayllu* (i njihovu povezanost u plemenu) kao osnovnu *društvenu* jedinicu, tada je primitivan alat, način uzgajanja kukuruza, očuvao *ayllu* kao osnovnu *proizvodnu jedinicu*. Relativna (izuzev kanala) autarhičnost *ayllua* i nerazvijena proizvodna podela rada uzrokovala su zaostalu razmenu, saobraćaj, slabo izdiferenciranu društvenu strukturu (iako su se klase jasno razlikovale); na kraju i nepostojanje klasnih sukoba. Ova su uprošćavanja, naravno, moguća samo kada uz njih stoji detaljna analiza.

Do sada je izložen prirodan, spori proces raspadanja agrarno-komunističkih zajednica i formiranja klasnog društva. Istorija Inka sažima taj proces u nešto više od jednog veka. Eto zašto je zanimljivo upravo nju detaljnije proučavati. Ubrzana društvena revolucija proizašla je iz sudara njihove relativno primitivne društvene organizacije, bazirane na *aylluu*, sa klasnim društvom Chimu. Istorijska veličina Inka je u njihovoj sposobnosti da asimilišu najnaprednija dostignuća svojih pobeđenih protivnika. Jasno je da je ubrzana revolucija morala da zaoštiri sve protivrečnosti koje su i u prethodnom razvoju opstajale. Pošto je u protivrečnostima tajna svakog društvenog oblika, njih ne treba zataškavati, kao što redom čine istraživači ovog predmeta, već ih upravo treba isticati. Na ovom mestu ću ih samo naznačiti, a radu u celini pripada da ih izloži.

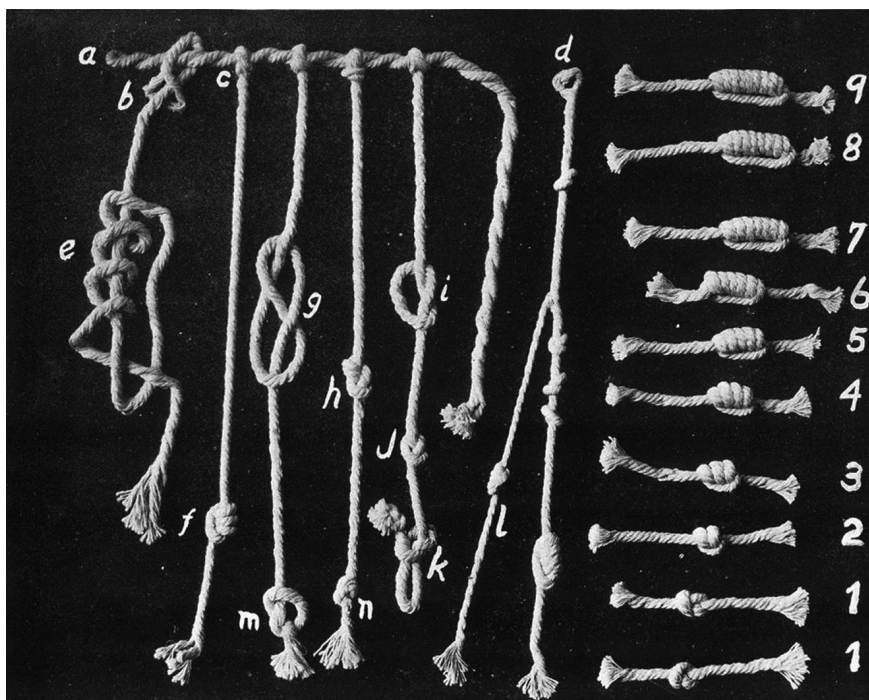
Na početku 16. veka ekspanzivno društvo Inka je već bilo tipično klasno društvo, pa ipak se *unutar* vladajuće i potčinjene klase održala besklasna/pretklasna organizacija *ayllua*. No, dok su obrađivači zemlje svuda bili još potpuno organizovani u *ayllue*, vladajuća klasa je to bila samo delimično, i to upravo njen vrh, same Inke (za razliku od *curaca*). Inke su čak činile kastu u okviru vladajuće klase, što je bio rezultat njihove prvobitne društvene nerazvijenosti, dominantno plemenske organizacije. Uzgred, građanski rat između Atahualpe i Huascara predstavljao je, prema mišljenju istoričara, borbu za nasledstvo (ili, u najboljem slučaju, borbu severnih i južnih provincija). Oni ne vide da je, u suštini, pobeda Atahualpe vodila stvaranju *jedinstvene* vladajuće klase (dok bi pobeda Huascara perpetuirala njenu pocepanost). Njihovi *panace* (Brundage, 1967, 36) *posedovali su* zemlju na tipičan agrarno-komunistički način, ali je same Inke, naravno, *nisu obrađivale*. „Čista krv“ je bila toliko značajna da se, od Pachacutija, Inka (vladar) ženio sopstvenom sestrom. Pa ipak, u početku vojnički, a kasnije upravni zadaci bili su tako veliki da je adoptiran značajan broj tzv. Inka po privilegiji. Potreba povezivanja sa ne-Inka vladajućom klasom nagonila je da se njihove žene ravnopravno primaju u harem Inka, a žene Inka krvi daruju povremeno „značajnim vazalima i gospodarima važnih provincija“ (de la Vega, 1965, 132). Na ovoj pojavi je izgrađen i zaplet drame Inka „Ollanta“. A tu smo već na terenu druge kontradikcije: prevazilaženja i očuvanja plemenskih okvira.

Inke su započele osvajanja kao pleme, odnosno kao plemenski savez, i taj je oblik sačuvan u kastinskoj strukturi, ali njihova politika prema pokorenim neprijateljima pokazuje snažne integracione tendencije (za razliku od Asteka). Oni su masovno raseljavali stanovništvo (mitimakune) po celoj ogromnoj teritoriji, i iz vojno-političkih i iz ekonomskih razloga. Na

taj način su razbijali i mešali plemena. Osim toga, uveli su i obavezu jedinstvenog jezika (*Quechua*), koji su sinovi *curaca* učili u samom Cuzcu. Elastične peruanske religije lako su apsorbovale vrhovna božanstva Inka, čiji su hramovi bili građeni svuda. U vojsci Inka ratovali su svi stanovnici (opet za razliku od Asteka, čiju su vojsku, u najboljem slučaju, činili nezavisni konfederati). Izgleda kao da se već može govoriti o jednom *narodu*.

Pa ipak, ne treba prenačiti. Ne samo što do dublje integracije nije moglo doći za tako kratko vreme u kojem su Inke delovale već je svaka od tih mera jednom nogom bila u prošlosti. Mitimakune su zadržale sva svoja plemenska obeležja i odnos sa starosedecima je po pravilu bio neprijateljski. Iako de la Vega tvrdi da su svi stanovnici znali jezik *Quechua*, to važi samo za vladajuću klasu, a ostalo stanovništvo ga je, u najboljem slučaju, samo delimično razumelo. Opšta karakteristika starih američkih religija bila je sposobnost da prime u svoj panteon svakog novog boga, a da se prethodna struktura ni na koji način ne naruši. Iz toga prirodno sledi i njihova neisključivost, kao i činjenica da slavljenje boga Inti (Sunca) uz sve ostale stare bogove nije stvaralo svest o jednoj religiji. Na kraju, ona jedinstvena vojska delila se u odrede po plemenima, nosila je svoje tradicionalno odelo i borila se pod zapovedništvom svog plemenskog starešine. Jedinstvenost se uspostavljala tek na višim komandnim položajima. Da bi se shvatila druga strana centralizma Inka, treba dodati da su se pod njihovom vlašću našla veoma primitivna andska plemena, kao i razvijena obalska društva, i da Inke unutrašnju strukturu nigde nisu bitno menjale. Otuda su paralelno egzistirala plemenska i klasna društva, agrarno-komunistička i privatna svojina, rodovske i „državne“ institucije. Uz to, retko je u Peruu veća količina proizvoda bila prenošena i redistribuisana, a u vreme Inka je uobičajeni oblik razmene bio gotovo eliminisan (izuzev možda u predelima koji su poslednji bili pokoreni, npr. na krajnjem severu – Tumbes i Puna).

Cilj ovog nesistematskog iznošenja kontradikcija jeste da se pokaže da se u vreme španskog osvajanja peruansko društvo nalazilo u revolucionarnom preobražaju. Prirodu te transformacije treba sada detaljnije istražiti.

Quipu – sistem čvorova korišćen za administrativnu evidenciju u „Carstvu Inka“

Ilustracija: Leslie Leland Locke, 1912.

Izvor: Wikimedia Commons. Slika je u javnom domenu.

4. Promene u klasnim odnosima

Prema uobičajenom marksističkom gledištu, na ovom mestu bi trebalo govoriti o svojini jer je ona temelj klasne podele (up. Popović, 1967, 197). To stanovište, koje u osnovi sledi Engelsove analize iz *Porekla porodice, privatne svojine i države* i *Anti-Duhringa* (odeljci o „teoriji sile“), ispravno naglašava ekonomsku ukorenjenost klasa. Pa ipak, ostaje pitanje da li je svojina uvek heuristički najplodnija polazna tačka. Vodi li njeno izmicanje neizbežno do ponovne inauguracije „teorije sile“? Sigurno ne vodi, ukoliko kao osnovno analitičko sredstvo upotrebimo podelu rada.¹² Da se podela rada može okamenjivati, a da se osnovni svojinski odnosi u bitnome nisu izmenili, pokazano je delimično već u ovom istraživanju. Izdvajanje *sinchija* i istaknutih ratnika iz proizvodnje, odlučno sužavanje izbora vođa na jednu porodicu, opšti porast njenog ugleda itd. izvršeni su pod okriljem zajedničke zemljišne svojine. Iako je povlašćena grupa živela od viškova koje su drugi proizvodili, ne može se još uvek govoriti o eksploataciji jer su proizvođači višak ustupali dobrovoljno, zbog društveno neophodnih delatnosti koje su obavljali *sinchi* i ostali (npr. sveštenstvo). Da u svetu oskudice to otuđenje imanentno teži da se uobliči kao postvarenje, razume se po sebi. Ili, istorijskim jezikom rečeno, te grupe teže

12 I Popović je ovde u nedoumici. On *razlikuje uzroke* nastanka klasa, razvoj sredstava za rad i podele rada od „*izvora* postojanja klasa“, koji predstavlja privatna svojina. Ta neobična metodološka podela (na „*uzroke*“ i „*izvore*“) svedoči o kolebanju koje je posledica nerazjašnjenog odnosa opštih, principijelnih stavova i konkretnoistorijskih istraživanja.

da svoj novi položaj materijalno utvrde. Odlučan preokret nastaje kada se njima ustupi posebno pravo na sredstva za proizvodnju, to jest na zemlju. Doduše, unutrašnja snaga zajednice je još uvek velika, pa posebne površine plemenska aristokratija dobija *izvan* poseda zajednice, prisvajanjem zemlje drugih zajednica (kod Asteka i kod Inka pojedincima je zemlja ustupljena posle početnih osvajanja, na novoosvojenoj teritoriji). No, ova poslednja demonstracija snage zajednice istovremeno je oglašavanje njene konačne nemoći: noge koje će je izneti već su na pragu. Izgubivši kontrolu nad svojim vođstvom, obezbedivši mu *materijalnu osnovu* za dominaciju, zajednica se ubrzo sama našla pod kontrolom svojih osamostaljenih organa.

Problem je sada u sledećem: može li se govoriti o klasama *pre* i *mimo* njihovog „sraščivanja“ sa privatnom svojinom nad sredstvima za proizvodnju (kontrole materijalne reprodukcije društva)? Pozitivan istorijski primer izgleda da daju Maje (u tzv. klasičnom periodu, IV–IX vek). Ekonomska osnova njihovog društva delimično je već prikazana: poljoprivrednik Maja je mogao, uprkos veoma primitivnom alatu, za kratko vreme da proizvede znatne viškove hrane. Od tih viškova u religioznim centrima živelo je sveštenstvo, stvarajući najblistavije intelektualne proizvode stare Amerike (kalendare, matematiku, pismo, astronomiju...). Ne može biti sumnje da je to sveštenstvo predstavljalo zasebnu klasu, što potvrđuju brojni istraživači (up. npr. Bell: „Društvo Maja je oštro podeljeno na klase“, u: Morley – Brainerd, 1956; Coe, 1975, 168, *passim*: „Maje su klasno društvo, sa jasno označenim klasama“). Pa ipak, celokupan način života Maja, a posebno način proizvodnje, odbacuje pretpostavku o svojinskom temelju prisvajanja viškova i govori da su ih poljoprivrednici dobrovoljno ustupali. Proizvodnja je bila potpuno autarhična, a stanovništvo izuzetno retko naseljeno i raštrkano. Ne postoji nikakva evidencija o ratovima u „klasičnom periodu“, kao što nije bilo ni ekonomski neophodnih javnih radova. Sveštenstvo nije moglo imati, niti je imalo, nikakvu proizvodnu ni neku drugu upravnu funkciju. Obavljeni javni radovi na izgradnji hramova i puteva između njih nisu zahtevali sistematsku i dugotrajnu koncentraciju znatne radne snage (njihove najveće piramide iznose samo jednu dvadesetinu piramide Sunca u Teotihuacanu; Morley – Brainerd, 1956, 47). Otuda i zaključak Betty Bell da kod Maja nije postojala bilo kakva „politička organizacija“ (1956, 425, 434) izgleda daleko ubedljiviji nego suprotni zaključci koje navodi Coe. Coe, naime, ne iznosi nikakvu argumentaciju za svoje tvrdnje, izuzev nagađanja Proskouriakoffa da su stele sadržale istorijske napise o vladarima, a ne o bogovima, kao što se do tada mislilo (up. Coe, 1975, 168, 198–200). Coeovo mišljenje je verovatno tačno, ali za tzv. postklasični period, to jest

za vreme posle provala Tolteka i osnivanja „konfederacije“ Maja: Uxmala i Chichen Itze.

Vogtov nalaz u Zinacantanu sugerise realne istorijske puteve nastanka te klasne strukture na neizmenjenoj agrarno-komunističkoj ekonomiji (vidi u Katz, 1972, 70–71). Zinacantan je bio religiozni centar, okružen malim selima. U njemu je tokom godine većinom živela mala grupa Maja, koja je obavljala religiozne obrede. Ostatak godine oni su provodili u selima koja su ih *izabrala* na te funkcije. Te neprofesionalne grupe, očigledno, ne bi mogle preuzeti sva ona intelektualna dostignuća koja su razvile Maje „klasičnog perioda“. Ali možemo pretpostaviti, i to izgleda verovatno, da je tako izgledao početni oblik odvajanja i da je zatim ta grupa počela da usvaja olmečke kulturne rezultate (a svi se istraživači manje-više slažu da su Olmeci razvili sva ona znanja po kojima su se proslavile Maje). Ta su joj „intelektualna dostignuća“ omogućila da se izbori za svoj „profesionalizam“ (jer su sada mogli da se prikažu kao ekskluzivni božanski posrednici, a to su bili u stanju i da „dokažu“, na primer, astronomskim predviđanjima) i tako se *oformi kao posebna klasa, a da bitno ne zadre u opštinsko zemljišno vlasništvo* (na pitanje kakav je bio društveni položaj posednika znanja kod Olmeka ne može se odgovoriti, a ono ovde stvarno nije ni bitno). Naravno, o klasama u Marksovom smislu može se samo uslovno govoriti jer teško da se može zamisliti „neprijateljsko suprotstavljanje“. Sveštenstvo nije imalo čvršći društveno-ekonomski oslonac jer je posedovalo čisto ezoterično znanje. Takav je društveni sistem moguć isključivo na osnovi one primitivne ekonomije kakvu su posedovale Maje.

Podela rada (a ne svojina, koja je u osnovi klasne podele kapitalizma, npr.) nije nužna polazna tačka samo u izučavanju klasa tog primitivnog društva. Preko nje se može razumeti i klasna struktura društava u kojima je državna svojina dominantan oblik prisvajanja. Znači li to da državna hijerarhija ne istupa kao stvarni vlasnik sredstava za proizvodnju? Sigurno da ne znači jer ona kontroliše celinu društvene reprodukcije isto onako kako to čine privatni vlasnici. Ali treba biti sasvim slab dijalektičar da se ne vidi da *posredovanje države uvodi bitne promene*. Položaj u društvenoj podeli rada i pravo prisvajanja u ta dva oblika klasnog društva izmenili su mesta: jednom je *položaj uzrok a prisvajanje posledica*, dok u drugom slučaju *svojina određuje položaj*. Privatna svojina obezbeđuje *automatsku reprodukciju klasa*, dok posredovanje položaja uvodi *diskontinuitet* kao konstitutivni element u tu reprodukciju. *Identifikacija klasa* je daleko lakša u prvom nego u drugom slučaju, a svest potčinjenih o klasnom jedinstvu i „neprijateljskoj suprotstavljenosti“ klasi vlasnika ovde se teško probija (čak se i društveni

teoretičari iz te ideološke magle „izvlače“ pojmom kontraklase, koji prikriva stvarnu kontradikciju; up. npr. S. Šuvar, 1970). Kastinski sistem je pomirio ta dva oblika, ali je u modernoj proizvodnji on neprimenljiv.

Istorija Inka pokazuje *nestabilnost sistema* u kome se prisvajanje vrši posredovanjem položaja u podeli rada. Inke su započele kao osvajачko pleme, ali ih je malobrojnost nagnala da osvojene teritorije čvrsto integrišu u društvenu celinu (za razliku od Asteka, čija je vojnička snaga bila dovoljna da kontroliše heterogena plemena). Međutim, u toj celini oni su nužno morali da preuzmu ulogu organizatora proizvodnje (Asteci su parazitski sisali viškove putem danka). Kao osvajачko pleme u kojem je prirodna zajednica (*ayllu*) još uvek čvrsta, Inke su se pojavile kao kasta. Ali pošto je trebalo da povežu globalno društvo, oni su morali da sarađuju sa već postojećom plemenskom aristokratijom (u primitivnijim, planinskim zajednicama) i vladajućom klasom (u razvijenim obalskim društvima). Tako su oni postojali samo kao vrh vladajuće klase. Ta „nedoslednost“ da deo klase predstavlja kastu razrešena je građanskim ratom, u kome je većina Inka uništena (uz ironičan obrt: po zapovesti jednog Inke).

Da bi moglo da se odbrani od napada moćnog saveza Chanca, malo pleme Inka udružilo se sa obližnjim plemenima iz doline Cuzco (Papris, Mayos, Quihuars). Sjajna pobeda u tom sukobu ohrabrila je ekspanzionističke pretenzije Inka. Da bi ojačale neophodan savez sa konfederatima, Inke su vodećim pripadnicima tih plemena podarile svoj naziv: „Inke po privilegiji“, a uspešna osvajanja su naglo *povećala teritoriju i broj podanika* kojima je trebalo upravljati. Da bi mogli kontrolisati daleko brojnije podanike i nastaviti sa osvajanjima (čekali su ih moćni protivnici: još uvek snažni Chanci, pa Chimu itd.), bivši plemenski ratnici morali su stvoriti relativno *jedinstvenu vojsku* i sami joj se staviti na čelo. Na kraju, u planinskim krajevima, siromašnim zemljom, da bi mogle crpsti viškove, Inke su morale *organizovati stvaranje novih obradivih površina* (izgradnja terasa). Na obali je bilo neophodno upravljati održavanjem i izgradnjom kanala. Na osnovu te tri uloge u podeli rada (proizvodnja, administracija, vojska) Inke su se organizovale kao vladajuća klasa. Zbog svoje malobrojnosti, morale su da se oslone i na već postojeći sloj *curaca* (Garcilaso, 1975, 115, navodi da je bilo preko 4.000 za rat sposobnih Inka; na drugom mestu (Garcilaso, 1975, 117) on pominje 8.000 Inka ratnika, ubrajajući, verovatno, u taj broj i „Inke po privilegiji“; Brundage, 1976, 31–32, daje daleko skromniju procenu: do 1.800 Capac Inka, od toga samo 300–400 odraslih muškaraca, i do 1.500 „Inka po privilegiji“).

Vrh vladajuće klase činile su, dakle, Inke, ali ni taj vrh nije bio homogen. Razlikovale su se tri podgrupe Inka (Brundage, 1976). Na samom vrhu bile su Capac Inke. U njih su ulazili potomci prvobitnih Inka, čije je poreklo po ocu moralo biti apsolutno čisto, dok su majke pripadale, u „najgorem slučaju“, porodicama najviših *curaca* pokorenih naroda. Sve te Inke bile su u nekom srodstvu sa vladarem. Njima su pripadali najviši položaji u vojsci, administraciji, sveštenstvu... Pošto su bili veoma malobrojni, da bi se održali na vrhu hijerarhije, morali su da se ponašaju kao zatvorena grupa (otuda se vladar, npr., ženio svojom rođenom sestrom). Ali kako ih je ipak bilo premalo da bi se isključivo samoreprodukovali, a često i iz „političkih“ razloga, kćeri najviših *curaca* priznavane su posle udaje za *pallas* (tj. prihvatane su kao punopravne žene Inka). I sam vrh, dakle, nije bio potpuno kastinski.

Grupa *Hahua Inka* bila je sastavljena od dve podgrupe. Prvu su činile one „Inke po privilegiji“ koje su svoj status dobile u vreme napada Chanca (najistaknutiji pripadnici savezničkih plemena). Jedinstvo sa tom grupom Capac Inke su održavale tako što su im povremeno davale svoje žene za udaju. Otuda su često postojale i krvne veze među njima. Ta podgrupa *Hahua Inka* zauzimala je vrlo visoke položaje u administrativnom aparatu: bili su provincijski inspektori, nadzornici puteva, mostova, ubirači mostarine itd.

Drugu podgrupu *Hahua Inka* predstavljali su sinovi vladara i njegovih ljubavnica „nižeg porekla“ (devojke posebno odabrane zbog svoje lepote). Njihov položaj nije bio tako strogo utvrđen i varirao je zavisno od sklonosti vladara prema majci, odnosno potomku. Po pravilu, ipak, te su Inke zauzimale niže komandne položaje u vojsci.

Poseban društveni položaj Inka bio je obeležen privilegijama koje su ga vidljivo isticale. To su bile: *llauto* – traka na glavi sa srebrnom pločicom i dva zataknuta pera; zatim naušnice (po kojima su ih Španci zvali *orejones*) od zlata, srebra ili drveta, zavisno od statusa Inke; na kraju, kratko podšišana kosa (izuzev zadnje grupe *Hahua Inka* koje su puštale kosu kao i drugi podanici). Osim tih reprezentativnih obeležja, Inke su imale isključivo pravo da žive u Cuzcu, i to utoliko bliže centru grada ukoliko su bile na višem društvenom položaju (Brundage, 1976). Ipak, formiranje jedne nove društvene klase, uzroke i oblike njene posebne egzistencije najplastičnije ocrtavaju *Yachahuasi*, škole u kojima su se obrazovali mladi pripadnici vladajuće klase (Brundage, 1976, 116; de la Vega, 1966, 143; Baudin, 1961, 45). U njima su ih *amautas* („mudraci“) poučavali religijskim znanjima i ceremonijama, zakonima, vojničkim veštinama, upravljanju (vladanju), računanju i

zapisivanju pomoću *quipisa*, govorništvu, poeziji, muzici, filozofiji i astronomiji (de la Vega, 1966, 145).¹³ Ta *posebna znanja* pokazuju da je podela rada već poprimila nesumnjiva klasna obeležja. Upravljanje društvom i intelektualne funkcije zadobili su pripadnici posebne društvene grupe. Specifično poreklo te klase, ratnički uspesi malog i primitivnog plemena, uslovalo je njenu kontradiktornu prirodu. Kao pleme nasuprot drugim plemenima, ona je zadobila *kastinska obeležja*, ali njena nova društvena funkcija, organizovanje globalnog društvenog sistema na potpuno izmenjenim osnovama, nužno je *prevazilazila ta obeležja* (uvođenje „Inka po privilegiji“, bračne veze sa vodećim pripadnicima drugih zajednica i, pre svega, uključivanje tih pripadnika u vladajuću klasu, doduše još uvek na nižim položajima hijerarhije).

I na ovom mestu se vidi ograničenost većine interpretatora istorije Inka. Realnu kontradikciju između klasnih i kastinskih obeležja oni zabašuruju, opredeljujući se za jednu ili za drugu stranu protivrečnosti, ponekad čak i za obe, ali nikada ih ne dovodeći u vezu (up. npr. Baudin, 1961; tako i Radin, 1944, 130: „Društvo Inka je bilo zasnovano na rigoroznom i jasno odvojenom sistemu kasta“).

Još je značajnija druga kontradikcija. Inke su krenule u osvajanja kao plemensko društvo, organizovano na bazi *ayllua*, koji započeta diferencijacija još nije stigla temeljnije da uzdrma. Našavši se izvanredno brzo u sasvim novoj ulozi, organizatora celokupne društvene reprodukcije, *ayllu* Inka nije stigao da se preobrazi iznutra, dok je prema spolja već igrao ulogu vladajuće klase. Prinudene da potisnu značaj krvnih veza, Inke su se iznutra organizovale na principu *kvaziyallua* (*panaca*, kako ih naziva Brundage). Sprovodeći *administrativnu podelu* svog društva (koja znači negaciju plemenskih okvira), trudile su se da je što više uklope u već postojeće *plemenske* podele. Pokušavajući da stvore jedinstveno društvo, one su do najveće moguće mere ostavljale nedernutim lokalne karakteristike.

Te čudne konvulzije, koje su prirodna posledica činjenice da veliku društvenu revoluciju „politički“ vodi zaostali segment društva, moguće je bilo svladati samo uz čvrstu i elastičnu kičmu globalnog društva. A ta kičma je bila vladajuća klasa. Čvrstinu su joj davale Inke, a elastičnost već odavno formirana vladajuća klasa Chimu. Susrećući se u svojim

13 Collier, 1947, 35: „U okviru plemstva obrazovanje je bilo demokratsko i intenzivno. Administrativna kasta (!? – M. L.) cele imperije bila je dovedena kroz to obrazovanje do jedinstva, najmanje formalnog, a verovatno i stvarnog, sa najvišim naslednicima Inke.“ Iako govori s drugačijom namerom, Collier nedvosmisleno potvrđuje stvaranje jedinstvene vladajuće klase.

osvajanjima i sa primitivnim plemenima i sa razvijenijim klasnim društvima, Inke su sprovodile unifikaciju koristeći se iskustvima tih razvijenijih društava. Stvarnu jedinstvenost je trebalo da obezbedi vladajuća klasa. Vodeće elemente svakog društva (bez obzira na to da li su se već odvojili u zasebnu klasu, ili su u plemenskim okvirima bili *primus inter pares*), uklapale su Inke u svoju hijerarhijsku administraciju, kojoj su same bile na čelu. Ako su u početku imale iste obaveze samo prema Inkama, dok su u svojim društvima zadržale dotadašnju ulogu, prirodno je da su starešine ubrzo prihvatile za sebe povoljnije obrasce i tako se konstituisale u jedinstvenu vladajuću klasu. Taj proces Inke su na različite načine pomagale. Osim pripadnosti jednoj hijerarhiji, *curace* su obavezno učile jezik *Quechua* (Zarate, 1968, 38). No mnogo važnije je to što su njihovi naslednici išli u Cuzco i tamo se obrazovali zajedno sa pripadnicima svoje klase iz celog društva (Brundage, 1967, 116). Tako se stvarala svest o zajedničkom interesu. Katkad su oni mogli dobiti i ženu Inka (de la Vega, 1975, 45–46; Baudin, 1961, 50), kao što su i njihove žene mogle postati *palle*.

Ovde su potrebne dve, naizgled protivrečne, napomene. Kratkotrajna istorija Inka tom je procesu tek naznačila osnovnu tendenciju, koju su Španci u korenu uništili. S druge strane, pobedom u građanskom ratu, Atahualpa je uklonio unutrašnju prepreku tom razvoju, likvidirajući (i fizički) izdvojene, kastinske elemente, u okviru vladajuće klase.

Treći deo vladajuće klase društva Inka činile su, dakle, *curace* (Baudin, 1961, 49; Katz, 1972, 283). Ta grupa još uvek nije bila homogena; staračke bore često su još zaklanjale njenu novu put. Ponegde je ona svoj položaj stabilizovala, prisvojivši sredstva za proizvodnju (Chimu). Na drugim mestima je samo dobijala veći deo viškova, zahvaljujući položaju u podeli rada (planinska plemena). Hijerarhija Inka je obavljala proces homogenizacije i to u korist najrazvijenijeg dela klase, zasnovanog na privatnoj svojini. Jasno je da su Inke, da bi taj proces mogle da prošire, same morale izvršiti eksproprijaciju (o tome će biti više reči u odeljku o svojini).

Na obavljanju društveno neophodnih zadataka ta vladajuća klasa je i zasnivala svoj dominantan položaj. O njima je već bilo govora na različitim mestima. Otuda ih ovde treba ponovo samo ukratko izložiti. Pripadnici klase su pre svega preuzeli kontrolu nad materijalnom reprodukcijom društva, koja se sada odvijala na bitno proširenim osnovama. Izgradnja i održavanje sistema kanala na obali, terasa i drugih zemljanih i vodenih radova u planinskom delu, zatim puteva, gradova i dr. prevazilazili su mogućnosti lokalnih zajednica. Grupa koja je ovladala tim neophodnim zadacima zavladovala je ubrzo i samim zajednicama, predstavljajući njihove opšte

interese. Pošto su ti opšti interesi bili oličeni u posebnoj grupi, same lokalne zajednice su mogle velikim delom da zadrže svoje autarhične ljuske.

Taj istorijski paradoks u Peruu nikada nije bio prevaziđen. Kao posledica, stvorena je vladajuća klasa, dok je ostatak društva (ogromna većina) i dalje nastavio da živi u prvobitnim, *ayllu*, zajednicama. Uzroke te pojave jednim delom treba tražiti u snažnoj zajedničkoj svojini i neobično redukovanoj razmeni. Moore (1975, 53) smatra da je razlog nedovoljne „fleksibilnosti društva“ bio u premaloj količini „ekonomskog viška“. Ako, međutim, situaciju u Peruu uporedimo sa Meksikom (gde sigurno nije proizvođen veći „ekonomski višak“), moramo da odbacimo to objašnjenje. Čini se da je rešenje upravo u većoj sposobnosti Peruanaca da proizvedu nove obradive površine, koje je vladajuća klasa prisvajala, a da (prividno) nije zahvatala u opštinsku svojinu.

Povezivanje lokalnih zajednica, odbrana i proširenje teritorija bili su sledeći veliki zadaci vladajuće klase. Osim proizvodne, ona je, dakle, imala upravnu i vojnu ulogu. Tradicionalne norme su, očigledno, sve više morale biti zamenjivane pravnim normama, koje je opet oktroisala nova klasa, legitimišući njima i svoj novi položaj. Brundage (1974, 223) govori o „dvostrukom standardu pravde“, prema „aristokratiji“ i „običnom narodu“.

Fantastično ovladavanje prirodom, koje je preraslo i u vlast nad ljudima, ovaplotilo se u religioznoj hijerarhiji i povezalo sa njenim svetovnim korelatom. Te različite funkcije ponekad je obavljao jedan deo vladajuće klase, a ponekad njeni različiti delovi. Baudin (1961, 47) tvrdi da je religiozna hijerarhija bila potpuno odvojena od civilne i da joj je na čelu bio vrhovni sveštenik – amauta. No to je samo relativno tačno jer je sam vladar Inka, kao „Sin Sunca“, bio formalno na vrhu religijske piramide, dok su starešine značajnijih hramova u unutrašnjosti zemlje bile takođe Inke („U provincijama... sveštenici su bili domoroci, rođaci poglavica dotičnih provincija; međutim, glavni sveštenik... morao je da bude Inka kako bi se prinošenje žrtava i obredi odvijali kao i oni u glavnom gradu“ (de la Vega, 1975, 50).

Istraživanje specifičnih razlika među podgrupama vladajuće klase ne bi ovde bilo plodonosno.¹⁴ Takođe, nisu od naročitog interesa ni analize spoljašnjih, ritualnih privilegija članova te klase. Gde u društvu vlada opšta

14 Baudin (1961, 54) tvrdi da se kroz vojničku hijerarhiju moglo napredovati na društvenoj lestvici, i kao primer navodi Atahualpinog vojskovođu Calicuchimu. Katz (1972, 283) proširuje mogućnosti za uspon i na pojedince koji su se istakli kao vešti inženjeri. Ali pošto su podaci o ovome jako oskudni, ja se ne bih upuštao u diskusiju o nejednakoј „vertikalnoj propustljivosti“ različitih kanala pokretljivosti.

oskudica, mora i upotreba retkih dobara biti tabuizirana. Zlato, srebro i koku smeli su da upotrebljavaju samo članovi vladajuće klase, isto tako i najfinije tkanine od vune vikunje. Baudin navodi pravo povlašćenih da imaju stolice u kući (Baudin, 1961, 98). Estete (u Zarate, 1968, 111–112) govori o paralelnim mostovima, od kojih je jedan služio za narod, a drugi za povlašćene. „Sveti grad“ Cuzco bio je namenjen samo za *alliyahuarca*y („ljude dobre krvi“ – Brundage, 1974, 11). Na kraju, česta pojava u ranijoj svetskoj istoriji: vladajuća klasa je imala pravo na mnogoženstvo, koje je drugima bilo strogo zabranjeno.

Osnovnu masu stanovništva tog društva činili su poljoprivredni proizvođači, organizovani u *ayllue*. Znači li opstanak *ayllua* to da se u njihovom položaju ništa nije promenilo? Naravno da ne, jer su oni sada znatan deo viška vremena, koji je dobijen unapređenjem proizvodnje, trošili na rad za vladajuću klasu (ostatak viška vremena trošen je na zadovoljenje zajedničkih potreba). Obrađivali su zemlju Inka, Sunca (tj. hramova), *curaca*, čuvali su njihova stada lama; podizali su palate i hramove, skladišta, puteve i mostove; davali su vojnike za ratne pohode; oduziman im je „danak u krvi“, ali za razliku od Turaka, u ženskoj krvi (Moore, 1975, 51–52). Te žene su mogle imati svetovnu funkciju i tada su se zvale *izabrane žene*, ili religioznu – *device Sunca* (Baudin, 1961, 48). Prescott (1961, 94) kaže da su za *device* Sunca birane kćerke *curaca*, a samo izuzetno i žene iz „nižih klasa“.

Ako bi se sada iz brojnih dodatnih obaveza zaključilo da je eksploatisana klasa bila u veoma teškom položaju, bilo bi to brzopleto zaključivanje. Vladajuća klasa je još bila opterećena tradicijama plemenskog života, pohlepa još nije istisnula iz svesti „arhaični“ zadatak plemenskog starešine, brigu za svoje saplemenike. Rad je bio ravnomerno raspoređen tako da nikoga preterano ne iscrpljuje. Opštinska zemlja se obrađivala pre nego zemlja Inka (de la Vega, 1966, 157, navodi sledeći raspored obrade: opštinska zemlja, *curacina*, pa zemlja Inka), a taj rad se izvodio kao kolektivna svečanost, a ne kao siva prinuda. Deo proizvoda sa zemlje vladajuće klase služio je kao opšta rezerva, u slučaju nerodne godine. Tamo gde je rad bio naročito težak, na primer u rudnicima, pripadnici potčinjene klase su se u kratkim intervalima smenjivali, da se niko ne bi preterano iscrpljivao. Ni osvajački ratovi nisu smeli ugroziti osnovni zadatak svake zajednice da obezbedi svoju nesmetanu materijalnu reprodukciju. Tako je od njih oduzimano za vojsku samo onoliko ljudi koliko se moglo izdvojiti a da proizvodnja ne bude ometana. U vreme pobune protiv Španaca, na primer, Manco Inka je bez teškoća mobilisao hiljade

Indijanaca. Ali kada je došlo vreme obrade polja, nikakav autoritet nije mogao sprečiti poljoprivrednike da odu svojim kućama na rad. Na taj način se vojska Inka jednostavno razišla (Hemming, 1972, 205). Na odluku Baudina da te plemenske relikte nazove socijalizmom čovek može samo slegnuti ramenima.

Obe osnovne klase koje su do sada opisivane i čiji se društveni položaj zasnivao na položaju u podeli rada nose jasne tragove svog plemenskog porekla. Ali u Peruu se počela pojavljivati nova klasa ljudi, čije je utemeljenje bilo s one strane prvobitnih odnosa, u principu koji ih je radikalno negirao – u svojini. To su bile *yanacone*. Ukidanje rodovskih odnosa pretpostavlja raskidanje dveju bazičnih veza koje ih sačinjavaju: *ayllu* i *marca* (ukoliko se krvne veze sve više zamenjuju zemljišnim, u marki se fokusiraju dve tačke). Teorijski, dakle, poreklo *yanacona* leži u eksproprijaciji. Istoriografski, način formiranja te klase manje je jasan. Čini mi se da se hipoteza može postaviti na osnovu sledećeg podatka (Katz, 1972, 295): jedan deo *yanacona* obezbeđivala su pojedina sela, šaljući ih „gospodarima“ kao slugu. No, zajednica je tog člana mogla posle izvesnog vremena zameniti nekim drugim članom, dok bi se prvi vraćao u selo. Setimo se sada da je sličan običaj postojao u *Chucuito hathi* (Dodatak 1). Tamo su članovi dodeljivani starešini „na ispomoć“. U plemenskoj strukturi, društveno-ekonomski položaj toga člana nije se bitno menjao, a sigurno ni njegova svest o tom položaju. U klasnoj strukturi društva Inka obe su te promene bile znatno radikalnije. Rad u kućama i na poljima Inka prekinuo je vezu sa *aylluom* i pravo na učešće u *marci*. Između proizvodnje i potrošnje uvukla su se posredovanja, koja bivši član zajednice nije mogao da kontroliše. On više nije proizvodio da bi trošio već je proizvodio za druge i na osnovu toga je od njih dobijao predmete za potrošnju. Kako je to bilo moguće? Pa upravo tako što je bio eksproprian, što su mu uslovi rada (zemlja) bili otuđeni (sve dok zajednica kontroliše svoje starešine, nema eksproprijacije, ma kolika bila nejednakost). Ako se mogućnost povratka u pleme još pozivala na tradiciju, tada je korisnost (za vladajuću klasu) neslobodnog radnika upućivala na nove oblike. I oni su pronađeni u kolektivnoj eksproprijaciji pobunjeničkih i (u poslednjoj fazi) ratom pokorenih plemena (Brundage, 1974, 155, kaže: „Cele zajednice bile su dodeljivane kao 'repartimientos' Inka plemstvu po krvi, koje je živelo od proizvoda njihovog rada“. Up. i Katz, 1972, 295). Time je stvorena masovna baza *yanacona*, ali, što je još važnije, i njihova samoreprodukcija: one više nisu imale kuda da se vrate, pa su se i njihova deca rađala kao *yanacone*.

Položaj *yanacona*, kao i svake nove klase, nije bio sasvim stabilizovan. Stari autori su ih čak smatrali robovima (de la Vega, 1975, 299; 1966, 138, 158 i 242), a izgleda kao da na to navodi i Baudinova primedba (1961, 519): „Vladar je delio yanacone kao poklone svojim podanicima na isti način, kao žene i stoku.“ Ipak, o ropstvu nema ni govora, budući da niko njima nije mogao raspolagati kao sa svojinom, izuzev delimično vladara. Drugi su ih smatrali kmetovima (Pedro de Cieza, 1969, 164–165; Katz, 1972, 295), ali taj termin samo delimično obuhvata obim pojma. Osim onih koji su obrađivali zemlju, mnoge *yanacone* su radile kao kućna poslug, služile su u hramovima, bile nosači u vojsci i slično. Kako je ugled Inke zračio oko njega, tako su i okolni ljudi bili njime kontaminirani. Služenje Inki je postalo čast, a neke svoje sluge on je unapredio i naimenovao ih za lokalne upravljače, „snabdevši ih i ženama“ (Baudin, 1961, 51–52). *Yanacone* se ne mogu, dakle, smatrati ni robovima ni kmetovima. Za njihov položaj bila je odlučujuća činjenica da su lišeni zemlje, te su sredstva za opstanak dobijale od svojih „gospodara“. Pojava takve klase nagoveštavala je novu epohu u razvoju peruanskog društva.

Neke sličnosti sa položajem *yanacona* imao je društveni položaj grupe zanatlija: on se takođe uspostavljao izvan zemljišnog vlasništva. Međutim, zbog nerazvijenosti razmene ta se grupa nikada nije ni razvila ni osamostalila. Zanatlije su bile neposredno vezane za vrhove vladajuće klase, proizvođači za njih lično i dobijajući za uzvrat sredstva za egzistenciju.

Ovaj odeljak treba završiti napomenama o reprodukciji klasa u Peruu. Pošto su klase u istoriji najčešće bile utemeljene na vlasništvu (odnosno na lišenosti vlasništva), to se i klasni položaj prosto prenosio prenošenjem samog vlasništva. Tamo gde je pravo na upravljanje sredstvima za proizvodnju posredovano položajem u podeli rada, reprodukcija klasa je bila složenija. Kastinska okoštalość podele rada predstavljala bi ovde najjednostavnije rešenje: sam položaj je uvek bio nasledan.¹⁵ I društvo Inka je pokazivalo značajne kastinske elemente. Inkama su rođenjem pripadale

15 U nekim modernim društvima (naknadno dodajem: „socijalističkim“ – M. L.), u kojima položaj u podeli rada takođe posreduje prisvajanje, reprodukcija vladajuće klase izuzetno je otežana. Pošto klasa prisvaja kolektivno, ona se i reprodukuje „kolektivno“ (tj. mesto *unutar* nje nije unapred određeno). Pitanje sposobnosti (koje se institucionalno potvrđuje, diplomom itd.) ponovo je zaoštreno. Ono se razrešava dualizmom normativnog i faktičkog prava, u kome po unutrašnjoj nužnosti deluje carstvo nepotizma. Snažno prisustvo subjektivnosti čini taj sistem imanentno nestabilnim. Ta se nestabilnost mora razrešiti ukidanjem klasa ili ukidanjem onog posredovanja (ponovnim neposrednim prisvajanjem, što bi bio anahronizam i otuda samo privremeno rešenje). Druga mogućnost je jedna vrsta spoja Veberove „racionalne birokratije“ i kastinskog sistema, to jest „ograničenog izbora“ sličnog peruanskom obrascu.

najvažnije funkcije u društvu, poljoprivredniku proizvodne, a zanatlijin sin se spremao za zanatliju. Pa ipak, iako su se pojedine grupe u znatnoj meri samoreprodukovala, videli smo da one nisu bile odvojene neprelaznim zidom. Otuda se ne može govoriti o „kastinskoj državi“ Inka (Brundage, 1967). U nasleđivanju su još uvek poštovane i *plemenske tradicije*. Iako su principi zavisili od lokalnih običaja, po pravilu je primogenitura bila podređena *izboru* najsposobnijeg sina na očev položaj (za Inku i za *curace*; up. Moore, 1975).

Dodatak III: Klasne promene u astečkom društvu

Klasna struktura je kod Asteka bila daleko razvijenija nego u Peruu, a promene su bile radikalnije. S druge strane, u ovom se radu tome može posvetiti samo malo prostora, pa ću se ograničiti na opštije napomene. Jedan ključni problem ostao je ovde u suštini nerešen. Koji su uzroci doveli do toga da, na približno podjednako razvijenim proizvodnim snagama (kontroli prirode) u Peruu i Meksiku, klasni odnosi Asteka budu mnogo fleksibilniji, razrađeniji, složeniji, da mnogo brže i radikalnije prekidaju sa starim formama? Navoditi kao objašnjenje uznapredovali raspad *calpullija* (o čemu je bilo govora) znači praviti klasičnu logičku grešku *obscurum per obscurius* jer upravo su razlozi slabljenja *calpullija* nepoznati. Ni razvijena razmena ne može predstavljati dovoljan razlog jer se trgovalo (izvan zajednice) skoro isključivo luksuznim proizvodima, za potrebe (već stvorene) vladajuće klase. Razmena je, dakle, prvobitno posledica i tek se kasnije javila kao uzrok (podsticaj) diferencijacije.

Tvrđi se (Vaillant, 1972, 126) da su u astečkom društvu, sve do učvršćenja „imperije“ (poslednja četvrtina 15. veka), postojali slojevi (*rank*), ali ne i klase. To je verovatno tačno, samo ostaje da se objasni „pripremljenost“ društvene strukture da u relativno kratkom vremenu pretrpi revolucionarne promene. Takođe, svi Bandelierovi argumenti kojima se poriče klasna osnova astečkog društva čiste su tautologije. Tako on tvrdi da među starim Meksikancima nije moglo biti nikakve podele na više i niže klase, na plemstvo i obične ljude, na nasledna zanimanja (kao što su sveštenici, ratnici, trgovci, zanatlije, obrađivači zemlje itd.), zato što je to bilo plemensko društvo „u kome svi članovi imaju jednaka prava“ (Bandelier, 1880, 599).

Značaj rata u raslojavanju tog društva ne sme se potceniti (a da je takav značaj rata moguć samo u određenim ekonomskim uslovima, pokazano je ranije). Stalni sukobi – koji su poticali i iz ekonomske nužde, zbog

ograničenosti prirodnih resursa – doveli su do stvaranja institucionalizovanih elitnih vojničkih grupa. Ugled koji su uživali članovi reda „Orla“ i „Jaguara“ materijalizovao se posle uspešnih ratova protiv Atzacapotzalca (1429–1433): najistaknutiji među njima dobili su, mimo *calpullija*, parcele osvojene zemlje na uživanje (Katz, 1972, 146–147). Praksa individualnog dodeljivanja zemlje nastavljena je tokom daljih osvajanja Asteka. Osim „ekonomske osnove moći vojničke aristokratije“ (Katz), osvajanja su stvorila potrebu za upravljanjem pokorenim područjima, koje se dominantno sastojalo u administriranju velikih danaka. Nove upravne funkcije preuzimali su, uz istaknute ratnike, *pilli* – sinovi „uglednika“, pre svega članovi porodice vladara (*Huey Tlatoani*; reč „*pilli*“ prvobitno je označavao dete ili sina, ali je kasnije dobio značenje španskog *hidalga*, tj. „sina nekoga (od važnosti)“; Soustelle, 1972, 67). Tako se, uz sveštenstvo, formirala vladajuća klasa astečkog društva. Njen poseban položaj i samosvest cementirao je sistem školovanja, koji se rascepio u dve potpuno odvojene institucije. U *calmecacu* su se obrazovali budući sveštenici, administratori i slično, članovi vladajuće klase. *Telpochcalli* je pripremao buduće „obične građane“ (Soustelle, 1972, 175).

Iako su klase bile jasno razdvojene, one su ipak bile prilično otvorene, sve do početka 16. veka. Katz (1972, 209) to tumači daljom ekspanzijom astečkog društva, koja je rađala potrebu za sve većom administracijom. Izuzev *pillija* i sinova drugih „uglednika“, u *calmecac* su mogli ići i sinovi trgovaca (*pochteca*). Ako bi se običan ratnik istakao u borbi, mogao je biti primljen u niži red istaknutih ratnika, tzv. smeđe vitezo-ve. Tako Soustelle (1972, 65) tvrdi da je posle pobe-
de nad Tutotepecima Moctezuma II unapredio u više oficire 260 ratnika koji su se istakli u borbi. Izgleda da su u sveštenike (dakle, i u *calmecac*) primani ljudi iz svih slojeva (Soustelle se poziva na Sahaguna – 1972, 175). Taj period značajne društvene otvorenosti završio se poznatom „aristokratskom kontrarevolucijom“ (Soustelle, 1972, 76; Davies, 1975, 214; Bandelier, 1880, 596–8; Katz, 1972, 259).

Različiti autori različito ocenjuju njenu širinu i domašaj, a zanimljivo je da Bandelier, koji negira samo postojanje takve pojave, daje o njoj najbogatiju argumentaciju. On navodi Tezozomoca i Durana (sa kojima se slažu i Acosta, Herrera, Torquemada, Vetancurt), koji kažu da je Moctezuma II, uz pomoć „plemenskog saveta“, smenio sa položaja sve ljude „nižeg porekla“, pa čak i nelegitimnu decu aristokratije, i na njihovo mesto postavio aristokratiju „čiste krvi“. Bandelier (1880, 596–8) primećuje da se to nije moglo dogoditi jer u plemenskom društvu nema aristokratije. Ja

bih dodao da se ne može govoriti o „kontrarevoluciji“ ni o „reakciji“ jer je društvena otvorenost, protiv koje se vladajuća klasa pobunila, poticala iz (u osnovi prevladanog) plemenskog društva. Uzrok te promene Katz vidi u zaoštrenosti protivrečnosti astečkog društva, koja se dogodila zbog neuspeha daljih osvajачkih ratova. Zbog toga su rastućoj vladajućoj klasi bili zatvoreni spoljašnji putevi napredovanja, te je morala posegnuti za unutrašnjom preraspodelom moći.

Najbrojniju društvenu grupu u Tenochtitlanu činili su, naravno, obrađivači zemlje (*macehualtin*). Organizovani u *calpulli*, ipak su se u nečemu dosta razlikovali od peruanskih zemljoradnika; zbog nepostojanja periodične preraspodele zemlje, među članovima *calpullija* pojavile su se znatne imovinske razlike. No, o raspadu prvobitne zajednice daleko oštrije svedoči pojava tzv. robova (*tlatlacotin*). Ta je grupa imala različito poreklo, a otuda i raznovrsna prava. U težem su položaju bili *tlatlacotini* iz drugih zajednica, ratni zarobljenici (koji bi izbegli žrtvovanje), zatim oni dobijeni kao danak ili kupljeni na tržištu. Takođe je teži bio položaj onih *tlatlacotina* koji su na taj položaj dospeli po kazni, zbog „političkog delikta“ (zavera protiv vladara ili ustanova i sl.) i zbog kriminalnih delikata (krađa, ubistvo, paljevina itd.). U ličnu zavisnost od drugog čoveka moglo se doći i zbog duga, a postojalo je i dobrovoljno prodavanje (npr. za namirnice, u godinama gladi). Ekonomska uloga te klase bila je manje značajna (zemlju vladajuće klase obrađivali su *mayeques*, klasa slična *yanaconama* u Peruu), izuzev možda prenošenja robe za trgovce (*pochteca*). Oni su u obradi zemlje i u kućnim poslovima pomagali bogatijim članovima *calpullija*, dakle *macehualtin*. Prirodno je onda što su, izuzev radne obaveze, uživali većinu „građanskih prava“. Mogli su se ženiti (i za „slobodne“ žene), posedovati svojinu, zarobljavati plen u ratu, a njihova pravna zaštita (*oslobađanje*) bila je institucionalizovana. Na kraju, niko se u Tenochtitlanu nije rađao kao *tlacotli* (Soustelle, 1972, 91).

Mayeques, ljudi bez zemlje, čije poreklo nije definitivno utvrđeno (Soustelle 1972, 89; Katz, 1972, 226), potvrđuju obe strane raspadanja prvobitne zajednice. Pošto je zemlja bila neotuđiva, a oni nisu pripadali nikakvoj zajednici, njihov status „bezemljaša“ morao je ostati trajan. S druge strane, zbog toga što se privatno pravo na određenu zemlju već velikim delom institucionalizovalo, oni su mogli dobiti zemlju u zakup. Jasno je da *mayeques*, kao ljudi izvan zajednice (*calpullija*) i bez učešća u opštinskoj zemlji, nisu mogli imati ni građanska prava.

Najekspanzivnija klasa astečkog društva bili su trgovci *pochteca*. Treba precizirati: oni su imali monopol na „međunarodnu“ trgovinu i trgovali

su za vladara i istaknutije pripadnike vladajuće klase, kao i za svoj račun. Pratilo ih je prokletstvo klase u usponu. Srećni deo: bili su cenjeni, deca su im se školovala u *calmecacu*, imali su sopstveno udruženje („gildu“), pa čak i nezavisan sudski aparat. Nesreća: u društvu sa herojskom plemenskom tradicijom tako prozaičan način akumulacije nije mogao biti javno odobran. Zato su oni svoje bogatstvo trošili na sjajnim banketima, tajno organizovanim za pripadnike svog sloja.

***Qollqa* – skladišta za proizvodne viškove kukuruza
koje su Inke redistribuisale**

Ilustracija: Stevage

Izvor: World History Encyclopedia. Licenca: CC BY-SA 4.0.

5. Promene u svojinskim odnosima

Da je za ovaj rad važnija društvena sadržina od pravne forme svojinskih odnosa, nije potrebno detaljnije obrazložiti. Kontrola materijalne reprodukcije društva imala je u Peruu, zbog specifičnog razvitka, kontraktoran karakter. Naime, tradicionalna snaga *ayllua* se uspešno suprotstavljala težnji vladajuće klase da zadobije potpuniji monopol nad odlučivanjem u procesu proizvodnje. Otuda su se različiti oblici privatnog vlasništva javljali uvek *uporedo* sa opštinskim zemljišnim vlasništvom.¹⁶

16 U klasnoj istoriji postoje dva osnovna oblika monopola nad sredstvima za proizvodnju: neposredni i posredni. U prvom slučaju, individuum svoje prisvajanje bazira na vlasništvu (tumač te tautologije je pravo, a poslednji čuvar država). U drugom slučaju, vlasništvo proizlazi iz položaja u podeli rada. Ili, preciznije i tačnije, ovde je reč o „državnom” vlasništvu. Ekonomski monopol individue posredovan je položajem u državnoj hijerarhiji. No kako hijerarhija opstoji samo kao celina, to se i pojedinačno prisvajanje javlja samo kao *učešće*, kao deo ukupnog prisvajanja, srazmeran položaju u hijerarhiji. Tamo klasu sjedinjuje opštost interesa privatnih vlasnika; ovde je sjedinjuje privatni interes opštih vlasnika: tek klasa kao celina predstavlja vlasnika. Ta klasa pribegava posredovanju države u prisvajanju jer je previše slaba da svoj posed prikaže kao svoje pravo. U vremenu oskudice (a to je vreme dosadašnje klasne istorije), privatno prisvajanje je materijalno, dakle neposredno. Otuda ono mora biti stalno i podvrgnuto zakonu akumulacije. Svako posredovanje unosi u njega slučajnost i diskontinuitet. Zato ono teži da ukine ta posredovanja i da se na sebi zasnjuje. Državna svojina je imanentno nestabilan i prelazni oblik. U tom smislu, sledeći S. Eisenstadta, govori i M. Popović (1067, 262): „Nije li to sociološka (!? – M. L.) zakonitost da se birokratija javlja, pre svega i u značajnijoj meri, u društvima prelaznih istorijskih razdoblja?” Marks i Engels (1964, 18): „Pored opštinske svojine razvija se već pokretna, a kasnije i nepokretna privatna svojina, ali kao oblik koji se odvaja od

Na početku svojih osvajanja Inke su ekspropisale jedan deo zemlje (bila je to zemlja u planinskim predelima, po pravilu novostvorena obradiva površina na terasama) i prisvajale su proizvode sa nje kao *ayllu*, to jest kao zajednički vlasnici. Naravno, to je bilo moguće zbog toga što su im i društveni odnosi bili *ayllu* tipa. Iz toga je proizašla ona čuvena tripartitna podela zemlje: na opštinsku, Inkinu i Sunčevu. Iako se o toj podeli i danas najčešće govori, Moore (1975, 12–14) s pravom smatra da je ta uobičajena slika o zemljišnom vlasništvu Inka nepokretna (*immobile*) i netačna jer zamaćuje daleko komplikovanije stvarne odnose.

Postepeno, jačanjem uloge vladara Inka i preuzimanjem administrativnih funkcija ostalih Inka, zajednička svojina je poprimila i neka lična obeležja. Takav razvoj, uz praksu Inka da na pokorenim (različito razvijenim) područjima ostave „nedirnite“ oblike svojinskih odnosa, doveo je do vrlo složene slike tih odnosa. Pokušaj sistematizacije oblika svojine treba neprestano da prati svest o činjenici da se oni uspostavljaju na osnovi raspada plemenskog društva i *ayllua* te da do tog raspada dolazi pod udarima vladajuće klase, koja se i sama još nije oslobodila plemenskih okova.

Nad značajnim delom zemlje, dakle, seoska zadruga – *ayllu* – imala je potpuni monopol. Vladajućoj klasi nije pripadao nikakav prihod sa tih zemljišta: „Samo žetva sa one zemlje koja je za njegov (Inkin) račun obrađivana predstavljala je danak koji je dobijao, a ne sa indijanske zemlje“ (de la Vega, 1975, 100). Moore (1975, 20) je u pravu kada kaže da je sa stanovišta ekonomske realnosti bespredmetan spor da li je, pravno, sva zemlja pripadala Inki ili seoskim opštinama i da je tu odlučujuće pitanje raspolaganja vrednošću (*value*). Taj spor je imao praktičan značaj za Špance, koji su bili zainteresovani za „suverenitet“ nad zemljištem (up. Baudin, 1961, 79).

Najbliža derivacija tog oblika svojine je zajednička svojina Inka, koju su oni posedovali kao vladajuća klasa. To je prvobitni oblik onog posrednog monopola. Proizvodi sa ekspropisanih parcela, koje su (kao radnu rentu) obrađivali pokoreni narodi, služili su za zadovoljenje potreba Inka. Individualno, ti proizvodi su raspodeljivani po principima *ayllua*, to jest morale su biti zadovoljene potrebe svih članova. No, kako se i sam *ayllu* raspadao, formirajući hijerarhijsku strukturu, to je i učešće u raspodeli bilo srazmerno položaju u hijerarhiji (najviše je pripadalo vladaru itd.). Osim individualnih potreba, iz tih prihoda zadovoljavane su i opšte potrebe:

norme i podređen je opštinskoj svojini. Građani države imaju samo u svojoj zajednici vlast nad svojim radnim robovima i već stoga su vezani za oblik opštinske svojine. To je združena privatna svojina aktivnih građana države.

izdržavanje vojske, javnih radova (putevi, građevine i slično), snažno razvijenih religioznih institucija (posebne njive Sunca), kao i – jasan trag plemenskih običaja – pomoć stanovništvu u slučaju nerodnih godina. De la Vega (1975, 211) govori o „spremištima... po svim velikim i malim naseljima... za držanje namirnica kojima će se žiteljima priteći za nevoljnih i nerodnih godina; ...ta spremišta se snabdevaju iz prinosa kraljevskih imanja i onih koja su pripadala Suncu“ (tako i Cieza de Leon, 1969, 1/8, 171). Proizvodi za opšte potrebe čuvani su u skladištima koja su bila izgrađena po svim krajevima pod vlašću Inka. Osim te zemlje, u pokorenim „provincijama“, *rodovi Inka* su posedovali zemlju u okolini Cuzca. Ona je bila potpuno odvojena od „poreske zemlje Inka“ (Moore, 1975, 135) i predstavljala je posebno zajedničko vlasništvo (u okviru opšteg).

Taj posredni oblik prisvajanja, na osnovu pripadništva vladajućoj klasi, srazmerno hijerarhijskom položaju, ubrzo je bio dopunjen neposrednim prelazom ka (individualnoj) privatnoj svojini. Prirodno je da je vladar prvi počeo samostalno da raspolaze zemljom kao svojim vlasništvom. To, naravno, ne znači da treba prihvatiti sledeće Baudinovo mišljenje, koji, tvrdeći da su glavni izvor privatne svojine predstavljali pokloni Inke, kaže: „Samo je suveren mogao ucepiti u postojeći režim, koji on nije menjao, novu formu vlasništva, koju je sam izmislio (*devised*)“ (Baudin, 1961, 75). Nije ovde bitno voluntarističko shvatanje istorije, kome je Baudin inače sklon. Ali da bi se nešto poklanjalo, to se mora i posedovati! Inka je prvobitno raspolagao zemljom kao predstavnik zajednice, kao utelovljenje „volje svih“. Njegov preobražaj iz sluge naroda u gospodara nad njim sigurno je tesno povezan sa prelaskom one labilne granice kada je zemljom počeo da raspolaze po svojim potrebama. U tome je odlučujuću ulogu odigrao susret sa razvijenijim oblicima svojine koji su postojali na severnoj obali. Dvosmislenost tog prelaza Moore (1975, 34) izražava nejasnom formulom: „Vlasništvo Inke je postojalo u ‘više’ ili ‘manje individualnom smislu’, a poklanjano je ono prvo.“ Praktično, ta dvosmislenost se vidi u sledećem: prvo, niko osim Inke nije imao pravo da zemlju poklanja jer je jedino on mogao da predstavlja celinu zajednice; drugo, poklonjena zemlja se ni na koji način nije mogla otuđiti, pa čak ni podeliti (naslednicima), jer je suverenitet u krajnjoj instanci zadržala zajednica.

Time su ujedno ocrtane i granice do kojih se kod Inka razvilo privatno vlasništvo. Iz posrednog vlasništva, zajedničkog prisvajanja vladajuće klase, izlučilo se privatno. Postojale su njive sa kojih je plodove uživao samo vladar, a i njive poklonjene (ustupljene) istaknutim pripadnicima vladajuće klase. Pokloni su davani za zasluge u ratu, za konstrukciju važnih javnih

objekata i iz „političkih razloga“ – *curacama* (Baudin, 1961, 75). Kao poklon su se, osim zemlje, mogli dobiti: lame, odeća, vredni dragoceni proizvodi i žene. Besmisleno zaključuje Moore da su poklone (u zemljištu) dobijali pripadnici poljoprivredne klase, „pošto je prisustvo u vreme setve bilo neophodno da bi se učestvovalo u raspodeli plodova“ (dakle, „zemlju su obrađivali vlasnici“ – Moore, 1975, 240). Radilo se, kao što smo videli, o ritualnom prisustvu, a tom se ritualu pokoravao i sam vladar, koji sigurno nije bio poljoprivrednik. S druge strane, i „polje“ u kojem se zasluživala nagrada i vrste poklona nedvosmisleno i neposredno dokazuju da se nije moglo raditi o eksploataciji klasi.

Inka je „nezakonitim“ sinovima poklanjao zemlje i imanja, koja su zvali *chacaras* (Baudin, 1969, 41). Uz to, a to je posebno važno, te su njive (barem Inkine) obrađivali seljaci bezemljaši – *yanacóna*, a ne članovi seoske opštine (Moore, 1975, 53). Time je eksproprijacija obespravljenih bila potvrđena. Posle smrti vlasnika, te se njive nisu vraćale da bi ponovo bile preraspodeljene. Inke je nasleđivala njihova mnogobrojna porodica: zakonite i „nezakonite“ žene, njihova deca, kao i čuvari njegove mumije. Njive ostalih pripadnika vladajuće klase takođe je nasleđivala porodica. Ali na toj liniji odlučno su se ukopale stare norme i zaustavile napredovanje novog. Naslednici su zemlju, koja je ponovo postala neotuđiva, posedovali kolektivno i ravnopravno, to jest svakom je pripadao srazmerni deo proizvoda sa nje („Posle smrti vlasnika (*owner*) zemlje, naslednici su je zajednički posedovali, bez prava da je podele... plodove su svi zajednički uživali... delilo se na toliko delova, koliko je bilo osoba...” – Polo, 1872, 162).

Osim navedenih, postojao je još jedan oblik privatnog poseda zemlje, za koji Moore smatra da je imao odlučujuću važnost. To je vlasništvo koje se razvilo pre Inka, pre svega na teritoriji *Chimu*, a i u drugim delovima „imperije“ (Moore, 1975, 14, 18, 28). Pozivajući se na jedan izvor (*Relaciones geográficas de Indias* – M. J. de la Espada), Moore čak tvrdi da je u nekim obalskim dolinama sva zemlja pripadala *curacama* i da su je oni pod zakup izdavali poljoprivrednicima – bezemljašima. Ako se podsetimo snažnog prisustva organizacije *ayllu* u društvu *Chimu*, ta tvrdnja izgleda brzopleta: previše se u njoj oseća uticaj špansko-evropskog feudalnog duha. Stoga je u pravu Means: „Ideja privatne svojine, kakvu mi poznajemo, nikada nije bila karakteristična za andska starosedelačka društva. Tek sa razvojem pojma starešinstva izmenio se pojam svojine“ – Means, 1925, 438). Ipak, sigurno je da su u razvijenijim društvima Perua *curace* bile prigrabile jedan deo opštinske zemlje i raspolagale njime kao ograničeni vlasnici. Pošto je njihov položaj bio nasledan (nasleđivao ih je uvek neko iz

porodice, bez obzira na to da li je redosled nasleđivanja bio utvrđen ili je izborom potvrđivan najsposobniji sin), to se i pravo na zemlju automatski prenosilo. Spor između Rowea i Moore o tome da li je svaki individualni posed morao biti dodeljen „milošću Inke“ (Rowe) ili se to ne odnosi na zemlju *curaca* (Moore) bespredmetan je. S obzirom na to da su Inke posle osvajanja ostavljale nedirnite zemljišne odnose (izuzev što su prisvajale deo njiva), ukoliko su *curace* ostajale na vlasti, Inka im je sigurno potvrđivao pravo na posed, što je predstavljalo formalan čin. Tako i Bushnell (1975, 134): lokalne obalske starešine su zadržavale svoja nasledna imanja i pored podele zemlje na tri uobičajena dela.

Oblici prenošenja zemljišne svojine najjasnije svedoče o stepenu njenog razvoja. Moore (1975, 18–19) navodi pet takvih oblika, a ovde ćemo ih ukratko ispitati. Periodična *redistribucija marce* je stari oblik, preostao iz pretklasnog društva. Kako je to još uvek bila najrasprostranjenija forma prenošenja, jasno je da su se stari svojinski odnosi uporno održavali pred naletom klasnih, odnosno da je privatizacija još uvek respektovala stare obrasce. Na novoosvojenim područjima vršena je takođe redistribucija zemlje: veće ili manje površine dodeljivane su „Inki“ i „Suncu“. *Marcu* to prenošenje u osnovi nije pogađalo, čak i ako su ponekad zahvatani njeni posedi. Međutim, ukoliko se *ayllu Inka* raslojavao a plemenske institucije prerastale u državne organe, ta svojina je pružala osnovu za pojavu posredne i neposredne privatne svojine. Iz toga *ipso facto* sledi da Moore pogrešno u taj oblik svrstava dodeljivanje zemlje *mitimakunama* (kolonizatorima). Sa stanovišta svojine, to dodeljivanje je potpuno ravnodušno jer se svodi na puko prostorno prenošenje. *Pokloni* Inke objavljuju proboj privatne svojine. Tu je ona najpotpunije razvijena jer je to jedini slučaj kada može da se otuđi. Ipak, očigledno je da ona u sebi još nosi svoju suptrotnost: kada se odvoji od Inke, svojina ponovo zadobija neke stare granice. No, u utrobi ona čuva i razrešenje temeljne kontradikcije posrednog vlasništva: *nasleđivanje*. Nasleđivanje obezbeđuje održanje svojine, njen *raison d'être*, i pretpostavka je kumulacije, njenog imanentnog principa. To preokretanje je otuđenje ljudskog prisvajanja, koje prati celokupnu klasnu istoriju, ali koje je i uslov napretka. U Peruu je nasleđivanje obezbedilo samo prvu svrhu, pa i to delimično.

Nema sumnje da su, osim snage starih ustanova, tome doprineli i relativno nerazvijena podela rada i unutrašnje granice koje postavlja zemlja kao osnovni oblik bogatstva. Poslednja forma prenošenja sastojala se u vezanosti nekog zemljišta uz određeno „*zanimanje ili službu*“. Ovde je očigledno reč o konkretnom i primitivnom učešću u posrednoj svojini (u

finansijskom žargonu govorili bismo o „plati“). Vrhovni suverenitet nad tom zemljom zadržavala je hijerarhija vladajuće klase.

Na ovom mestu bi se mogla sumirati diskusija koju su vodili Baudin i Moore o tipu vladajuće klase u Peruu, s obzirom na svojinu. Naime, Baudin (1961, 80) navodi tri vrste zemljišne svojine u Peruu: 1) „nacionalna (državna) svojina“: javne zgrade, polja, pašnjaci, šume, plantaže koke i rudnici; 2) „zemlja koju je kolektivno posedovala zajednica“ i 3) „privatna svojina“ (koja je „bila najmanje značajna“) – kuće, okućnice itd., i zemlje dobijene kao poklon. Vidimo da je ova slika neprecizna i netačna. Na primer: ko je „poklonio“ vladaru zemlju koju je on delio na poklon? Itd.

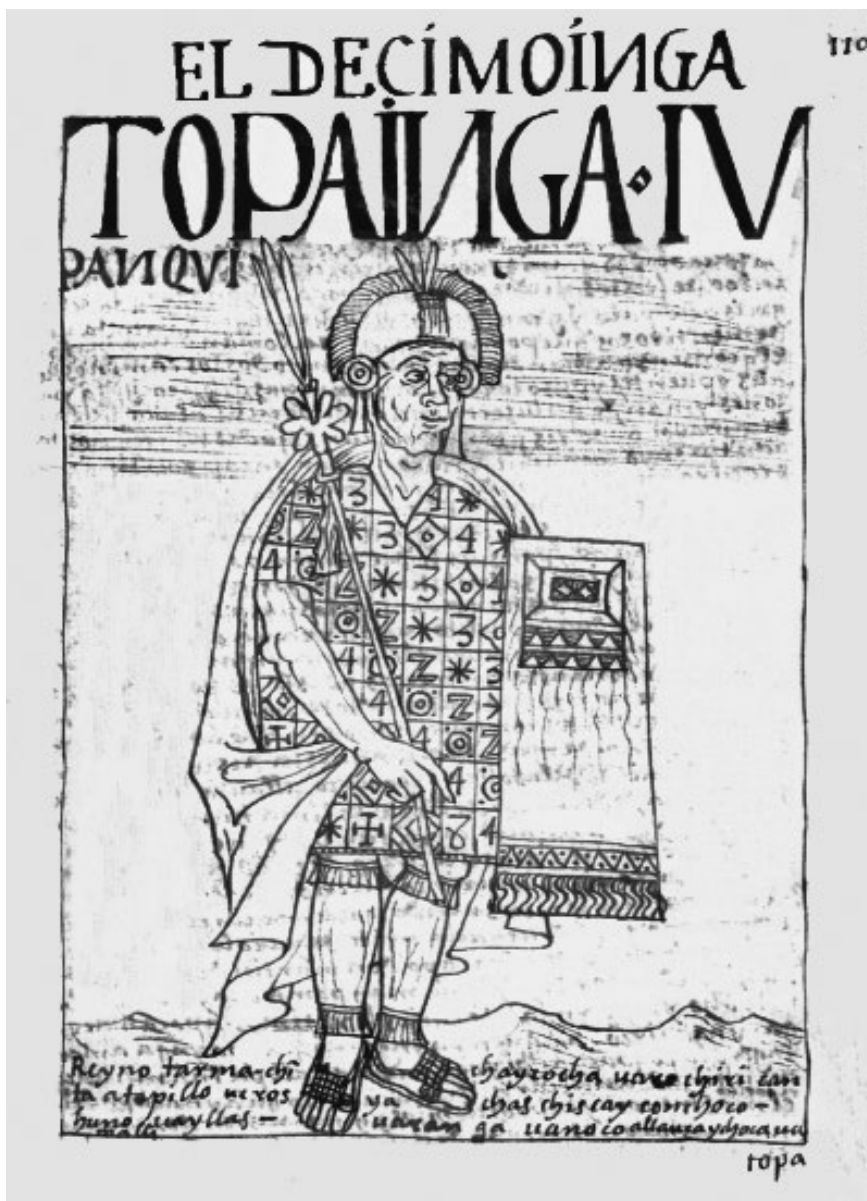
Dakle, da li je u pravu Baudin, koji tvrdi da je to bila tipična birokratija, koja je svoj položaj zasnivala na monopolu nad državnom svojinom, ili Moore, koja smatra da je u pitanju tipična klasa privatnih vlasnika zemljoposjednika? Ovde je pokazano da je hijerarhija Inka, koja je eksproprialala jedan deo opštinske zemlje, ali ni sama još nije potpuno prevladala tradicionalne okvire *ayllua*, inaugurisala posredni oblik privatnog prisvajanja; kao i da se taj nestabilni oblik, podstaknut susretom sa neposrednom privatnom svojinom u razvijenijim obalskim društvima, i sam počeo raspadati.¹⁷ Od ta tri oblika zemljišnih odnosa (*marca*, posredna i neposredna svojina), po ukupnoj površini zemlje dominirala je *marca*, po društvenoj moći posredna svojina, a po tendenciji neposredna privatna svojina, koja je unosila revolucionarni princip u društvene odnose.

I drugi oblici prirodnog bogatstva morali su, *mutatis mutandis*, biti podvrgnuti istim zakonima. Ovo se pre svega odnosi na rudnike i plantaže koke. Već je napomenuto da su metali i koka smatrani dragocenostima, te je njihova upotreba bila ograničena na članove vladajuće klase. Otuda su i rudnici i plantaže koke bili vlasništvo vladajuće klase. Eksproprijacija *marce* ovde je bila potpuna. Dakle, u principu su ta bogatstva pripadala Inkama (kolektivno), s tim što je i ovde počela da se diferencira neposredna svojina. Tako je vladar neke rudnike i plantaže, kao poklone, dodelio istaknutim *curacama* (Moore, 1975, 29; Baudin, 1961, 80; „Sve farme koke pripadale su Inki... izuzev nekoliko malih delova dodeljenih starešinama i *camayus-ima*“ – Polo, 1872, 158).

Po celokupnoj literaturi izgleda kao da je vlasništvo stoke pretrpelo najveće izmene. Nigde se, naime, ne spominju opštinska stada lama. Mi

17 De la Vega (1966, 158) piše: „Plemstvo, kao što su *curace*, npr., dobijalo je zemlju proporcionalno veličini svoga domaćinstva, tj. prema tome da li ima žene ili konkubine, sinove ili robove oba pola (misli na *yanacóna* – M. L.). Ovaj je zakon primenjivan i na Inke, koji su tako imali svoje lične zemljišne posede, pored onog što su dobijali sa poseda (*domain*) kralja i Sunca.“

smo, međutim, videli da su ona postojala u plemenu *Chucuito* (Deo I, Glava I, Dodatak II). Pošto Inke nisu dublje zadirale u svojinske odnose na pokorenim teritorijama, može se sa sigurnošću pretpostaviti da je zajednička svojina stoke opstala u nerazvijenim planinskim plemenima i pod njihovom vlašću. Na distribuciju i vlasništvo stoke uticali su prirodni, kao i društveni uslovi. U planinskim krajevima postojalo je obilje lama, dok u obalskom delu Perua za njihovo održavanje nisu postojali prirodni preduslovi. Zato de la Vega (1975, 172) kaže: „Prost svet obično je oskudevao u pogledu stoke“ (osim *Colla*, stanovnika visoravni, koji su je mnogo imali – M. L.). Plemenski obrasci vladavine Inka vide se iz činjenice da je vladar svakom podaniku (starešini porodice) obezbeđivao par lama, a pripadala su im i njihova mladunčad (Baudin, 1961, 51). Taj, kao i druge plemenske atavizme, Baudin „naivno“ proglašava socijalističkim. Nasuprot tome, Cieza de Leon (1959, 159): „Ako neki kraj ne bi imao stoku, Inka im je davao hiljade grla; mogli su koristiti vunena odela, ali ih nisu smeli ubijati, izuzev u vreme koje on odredi.“ Dalje su stvari tekle „normalno“ (s tim što je, kako je i Marks tvrdio, pokretna svojina brže napredovala prema privatnom vlasništvu). Osim vladara, koji je sigurno bio najveći vlasnik stoke, i drugi članovi vladajuće klase individualno su posedovali stada (Polo, 1872, 146; Moore, 1975, 38; Baudin, 1961, 31; Brundage, 1967, 11). O združenoj svojini stoke vladajuće klase nema u literaturi posebnih napomena (jedan njen oblik predstavljaju „Sunčeva“ stada, koja spominje de la Vega, 1975, 152: „Ovaj hram imao je mnogo stoke i zemlje...“; tako i Polo, 1872, 160). Logička izvođenja može obaviti i sam čitalac.

Túpac Inka Yupanqui – vladar Inka i simbol političkog preobražaja

Ilustracija: Felipe Guaman Poma de Ayala, oko 1615.

Izvor: *El primer nueva corónica y buen gobierno*.

Slika je u javnom domenu.

6. Nastanak političkih odnosa

Kao što se već moglo primetiti, u dosadašnjem tekstu je izbegavan termin „država“, koji se inače u celokupnoj literaturi o ovom predmetu koristi da označi političke odnose peruanskih (ili meksičkih itd.) društava (uobičajena je i specifikacija oblika političkih odnosa: govori se, npr., o „monarhiji“ i „monarhu“, „imperiji“, „despotizmu“ i sl.). Ta *nekritička* upotreba savremenog pojmovnog inventara samo je posledica neistorijskog pristupa pojavama (naoko paradoksalno: ukoliko više historiografije, utoliko manje istorije). Pošto je u prethodnim odeljcima pokazano da se u društvu Inka radilo o *nastanku* klasnosvojinskih odnosa (u procesu raspadanja prvobitne zajednice), jasno je da se i država ne može uzeti kao gotova činjenica. Jer njeno je postojanje samo *posledica* uspostavljanja klasnosvojinskog monopola. To stanovište je nužno, bez obzira na to da li se polazi od Veberovog formalnog insistiranja na *sili* kao suštini „političke zajednice“ (Veber, 1976, Tom II, 7) ili od Marksovog naglašavanja posebnih klasnih *interesa*, koji u politici nastoje da se sprovedu „u opštem obliku, u obliku koji ima opštu društvenu prinudnu silu“ („Pismo F. Bolteu“, nav. prema Popović, 1967, 258). I Veber kasnije specifikuje: „...jedna ‘politička’ zajednica egzistira kao posebna tvorevina samo onda i samo ukoliko ta zajednica nije samo ‘privredna zajednica’, tj. kad poseduje poretke koji regulišu druge stvari, a ne direktno ekonomsko raspolaganje materijalnim dobrima i uslugama“ (Veber, 1976, Tom II, 8). Oдавде sledi da tek raspadanje *marce* (koja je „privredna zajednica“ i koja supsumira sve ostale

aktivnosti) stvara prostor za formiranje „političke zajednice“. A mi smo videli da propadanje *marce* nipošto nije bila gotova stvar.

Dok su Inke vodile odbrambene plemenske ratove, pa i osvajачke (uključujući pobjedu nad snažnim *plemenskim* savezom *Chanca*), dotle se ni na koji način ne može govoriti o bilo kom obliku političkih odnosa. Poljoprivrednici su se *ad hoc* organizovali u čete pod vođstvom *sinchija* i cela bi se ta struktura raspala posle završetka rata. „U vremenu ‘pre Inka’, kada bi izbio rat, stanovnici su birali jednoga koji je bio poznat kao hrabar ratnik... Tog čoveka bi sledili i njegove naredbe slušali u toku rata. Kad bi rat bio završen, on je postajao privatni čovek kao što je bio i ranije, kao i ostali ljudi, i oni mu nisu plaćali danak ni pre, ni posle“ (de Gamboa 1907, 38).

Ni postepena uzurpacija položaja plemenskog starešine od bivšeg ratnog zapovednika i njegove porodice nije bitno promenila odnose. Još nisu bili stvoreni ekonomski preduslovi koji bi omogućili formiranje posebnih interesa različitih grupa i doveli do zamene opštih interesa posebnim, koji se prikazuju kao opšti. Pobjedničko pleme Inka je od pobeđenih oduzimalo viškove u vidu danka i zatim ih raspodeljivalo po plemenskim principima, dakle, zadovoljavajući potrebe svih svojih članova (iako su se te potrebe već diferencirale prema hijerarhiji koja se počela izgrađivati). Proširenje osvajanja i na razvijenija obalska društva (pre svega – Chimu) uzrokovalo je mnoge ključne promene. Izvlačenje trajnih i sve većih viškova nije se više moglo obavljati u obliku plena. Ono se moralo konstituisati u način proizvodnje, a organizatori tog načina proizvodnje postale su Inke (formirajući se kao vladajuća klasa i uz pomoć već postojeće vladajuće klase ili njenih zametaka). Uz to, trebalo je organizovati i sada već ogromnu teritoriju i stanovništvo, za šta su plemenski obrasci malobrojnih Inka – za razliku od Asteka, na primer – bili potpuno neadekvatni. Najzad, Inke su kod Chimu našle niz već gotovih obrazaca za rešenje tih novih zadataka.

Brzina kojom je uspostavljena politička struktura društva Inka (za samo tri generacije: pod Pachacutijem, Topa Inkom i Huayna Capacom) može se razumeti samo uz njihovu izvanrednu sposobnost da usvajaju i primenjuju najbolja rešenja do kojih su dugim razvojem došla razvijena društva. Naravno, taj nagli prelaz plemenskog društva u političko morao je ostaviti niz kontradikcija. Nova je građevina bila skoro sva od starih cigala.

Kičmu celog sistema političkih odnosa činila je (nedosledna) decimalna hijerarhija, koju je, smatra de Gamboa (1907, 146), uveo Topa Inka

Yupanqui, odnosno koja je najverovatnije u njegovo vreme preuzeta od Chimua. Na njenom vrhu stajao je vladar, a na dnu starešina 10 domaćinstava (*chunca-camayuc*). Između njih su bili: starešina 50 domaćinstava, 100 (*pachaca*), 500, 1.000, te starešina 10.000 domaćinstava. Četvoricu ovih nadgledao je „onaj koji vidi sve“ (*tucricuc*). Nad *tucricucima* su bila još četiri „vicekralja“ (kako su ih zvali Španci) jer je *Tawantinsuyu* bila podeljena na „četiri strane sveta“ (što znači ta reč u prevodu). Ta četiri upravljača bila su podređena direktno vladaru (de la Vega, 1975, 53, 59; de Gamboa, 1907; Polo, 1872, 155; Baudin, 1961, 154–155).

Najviše položaje popunjavale su, naravno, Inke. Radi potpunije kontrole, paralelno sa tom administracijom, vladar je imenovao brojne nadzornike, inspektore, poverljive izveštače i slično. Ta administrativna podela kao da radikalno negira principe rodovsko-plemenskih veza. Pa ipak, ako ih je s jedne strane ukidala, ona ih je i čuvala: jer radilo se o statističkoj aproksimaciji, pod kojom se uglavnom zadržala stara podela na *ayllue* i plemena, kao što su i *curace* zadržale svoja ovlašćenja, ali im je dodata obaveza prema samoj hijerarhiji. Sistem naimenovanja na položaje bio je takođe derivacija tradicionalnih lokalnih običaja. Inke su potvrđivale *curacu* koji je, prema postojećem pravilu, položaj nasleđivao ili dobijao kombinacijom izbora i nasledstva (naravno, ukoliko se ne bi radilo o pobuni i slično).

Mišljenje Kunowa i Trimborna – da je cela ta struktura ostavila ne-dirnutom plemensku organizaciju – predstavlja krajnost, kao i suprotno stanovište, da je ta organizacija bila potpuno razorena, da bi se formirale „statističke“ grupe (up. Baudin, 1961, 137, 138). Zadržavši naizgled iste ljude na istim položajima, administrativna hijerarhija je izmakla kontroli svakog plemena i konstituisala se u nezavisnu silu.

Osnovni zadatak te administracije (osim političkog, tj. obezbeđivanja *celine* društva) bio je ekonomski: organizacija proizvodnje i prikupljanje viškova. Tako de la Vega (1975, 56) nabraja sledeće dužnosti „dekuriona“ (*chunca-camayuc*): „Obaveštavanje guvernera ili bilo kog drugog službenika zaduženog za nabavku raznih potrepština, kao što su: žito za jelo i se-tvu, ili vuna za odeću, ili opravka kuće, ako je oronula ili srušena, ili bilo koja druga veća ili manja potreba.“ Oni su nadzirali poljoprivredne poslove, određivali ljude za javne radove itd. Taj je posao bio olakšan preciznom statistikom, koja je toliko impresionirala Špance, vođenom pomoću relativno praktičnog pomagala – *quipusa*. *Quipu-camayoci* (čitači *quipusa*) imali su evidenciju o celokupnim resursima zemlje: ljudskim, prirodnim

i proizvedenim. Zahvaljujući tome mogla se organizovati racionalna eksploatacija bogatstava.

Administracija je imala i vojničke zadatke. Ona je mobilisala seljačku vojsku i stavljala joj se na čelo u pohodima. Upravo organizacija vojske pokazuje da proces nastanka *države* Inka još nije bio završen do dolaska Španaca, da je prerastanje plemenskih organa u političke institucije *bilo u toku*. Vojničke redove (kao Asteci), ili bilo koji oblik stajaće vojske, Inke nisu poznavale sve do pred kraj svoje istorije (tek je Huayna Capac organizovao svoju ličnu gardu od pripadnika plemena Canaris – up. Sarmiento, 1907, 162). Postojao je samo najuži krug „oficira“, dok su seljake-vojnike u borbi predvodile njihove plemenske starešine. Formacija četa, njihovo oružje i oprema zadržavali su striktno svoja plemenska obeležja. Bila je to vojska koja je pobeđivala brojnošću, a ne posebnom veštinom ili organizacijom. Zato je i otpor Špancima bio daleko slabiji od astečkog.

Sledeća veoma važna funkcija administracije bila je sudska. Ako je vojska pokazivala snažne tragove plemenskog društva, onda je pravo nedvosmisleno svedočilo o nastanku klasnog društva i sa naivnom iskrenošću pokazivalo o čijem je „pravu“ reč. *Zločin protiv hijerarhije*, nepoznat u dotadašnjoj istoriji, postao je najstrašniji mogući zločin: „Ono što je država uvela bila je cela mreža novih zločina povezanih sa održavanjem te države“ (Moore, 1975, 85). „Nikakav drugi prekršaj nije se s tolikom strogošću kažnjavao kao pobuna“, kaže de la Vega (1976, 289) i potvrđuje de Leon (1969, 27): „...oni koji su se bunili bili su kažnjeni sa velikom strogošću i ne manjom surovošću“. Politički zločin (u kojem od samog početka figurira i „zločin uvrede veličanstva“) mora biti sankcionisan jednom *silom* „iznad društva. Tako su svi teži prekršaji bili izuzeti od tradicionalne kompetencije *ayllua* i o njima je presuđivala centralna uprava. „Najteži prekršaji bili su oni za koje se smatralo da su učinjeni protiv Inke i zvali su ih *capaocha*. Takve su zločine kažnjavali *ochacamayo* i drugi službenici Inke... Postojala je jasna razlika između zločina protiv Inke i zločina koji nisu bili upereni protiv Inke. Neki postupak učinjen protiv Inke, njegove svojine ili njegovog autoriteta bio je daleko veći zločin nego isti takav postupak protiv nekog građanina (*citizen*)“ (Moore, 1975, 81–82). Razumljivo je što je u tom prvobitnom razdoblju i *dvostruka priroda* (klasnog) prava jasno izlazila na videlo: Inke su imale „jedan zakon za plemstvo, a drugi za obične ljude“ (Bushnell, 1975, 134). „Kazne su se razlikovale prema tome da li su se odnosile na masu naroda ili na elitu. Uopšte uzev, one su bile blaže za

prve nego za druge“ (Baudin, 1961, 160). „Svaki prekršaj zakona učinjen od strane plemića uvek je bio blaže kažnjavao nego isti postupak od strane običnog čoveka“ (Moore, 1975, 75).

Protivrečnosti koje prate propadanje plemenskih i stvaranje političkih odnosa vrlo se jasno vide na problemu tzv. *mitimakuna*. Nesumnjivo je da je preseljavanje jednog dela plemena u druge krajeve bio u Peruu stari običaj. On je bio diktiran ekonomskim razlozima: zbog oštarih klimatskih razlika, stanovnici visoravni nisu mogli gajiti biljke, stanovnici obale stoku itd. Osim razmenom, taj je problem rešavan tako što je deo plemena odlazio u kraj sa suprotnom klimom, uzgajajući tamo neophodne biljke (ili životinje), ali zadržavajući sva izvorna plemenska obeležja, predstavljajući i dalje deo prvobitne celine. Tako de Ondegardo (1872, 164) piše da su ljudi u Collao, gde kukuruz nije mogao da rodi, imali zemlju na obali i tamo išli da je obrađuju. Baudin (1961, 131) napominje da je pre Inka jedan deo Chinchu, a i Chimu, išao u planine, zbog pašnjaka.

Inke su ovaj običaj pretvorile u sistem. Cieza de Leon (1969, 57) navodi da je sistematsku upotrebu *mitimakuna* uveo Inka Pachacuti („reformator sveta“, pobednik nad Chancima), a sa njim se slaže i Sarmiento (1907, 121). One su respektovale stare ekonomske razloge, šaljući stanovnike iz prenaseljenih predela u slabije naseljene. One su uz to pomoću *mitimakuna* i kvalitativno unapređivale proizvodnju, upućujući kao instruktore vešte poljoprivrednike u krajeve gde se zemlja obrađivala sa manje veštine (Baudin, 1961, 132). U tim postupcima je nova činjenica da oni nisu diktirani potrebama plemena koje se preseljava već *širim društvenim potrebama*. Otuda i odluka o preseljavanjima nije više pripadala plemenima već jednoj „višoj“ celini, *hijerarhijskoj administraciji*.

Ali osim tih „indirektnih“ političkih razloga, postojale su i direktne političko-vojne potrebe za proširenjem sistema *mitimakuna*. Inke su u graničnim područjima naseljavale pripadnike udaljenijih i ratobornih plemena, stvarajući od njih „vojne krajišnike“. Osim toga, u skoro pokorena ili nemirna područja dovodile su pripadnike sebi lojalnih plemena, da bi ih kontrolisali i sprečavali pobune. Tako de la Vega (1975, 304) navodi: „...beše neophodno preseljavati mnoge nacije iz tih u druge provincije, i umesto njih dovoditi druge iz mirnijih i miroljubivijih krajeva, jer to beše sredstvo kome su ovi kraljevi pribegavali da bi zaštitili državu od pobuna...“. On pominje i konkretan primer: kaže da je na teritoriju Chanca bilo preseljeno 10.000 ljudi „iz miroljubivih provincija“ (de la Vega, 1969, 181). Uz vojno-policijske razloge, koje Moore

(1975, 114) opravdano smatra i nekom vrstom policije: „Mitimakune su plašile domoroce, a domoroci su plašili mitimakune.“ S druge strane, de Leon (1969, 62 i 232) insistira na ekonomskim razlozima preseljavanja. Ekonomsku svrhu preseljavanja stanovništva, među ostalim, naglašava i Katz (1972, 275).

Na prvi pogled izgleda da je to komadanje i mešanje plemena vodilo razbijanju njihovih okvira i uspostavljanju jednog celovitog „naroda“. U stvarnosti, međutim, ni do kakve asimilacije nije dolazilo.¹⁸ *Mitimakune* su zadržavale sva svoja plemenska obeležja: vodile su ih njihove (plemenske) starešine (izuzev „krajishnika“ kojima su zapovedale Inke); govorile su svojim jezikom (osim, naravno, *curaca*, koji su učili *Quechua*); obavezno su zadržavale tradicionalna odela i druge plemenske znakove; poštovale (osim *Intija*) svoje tradicionalne bogove itd. Političko i plemensko društvo i ovde su, dakle, nerazmršivo isprepleteni. Svaki korak prema novom Peruu oni su činili uz osvrtnje na staro.

Proces izgradnje političkih odnosa može se videti i po promenama u statusu vladara. Doduše, izgleda kao da se taj status može dedukovati iz činjenice da su u Peruu klase već jasno oformljene, kao i iz piramidalne organizacije vladajuće klase. U tom smislu govore sve one uobičajene napomene o „božanstvenom autokrati“, „orijentalnom despotu“, „monarhu i dinastiji“ itd. Jedna okolnost, međutim, čini onu dedukciju nesigurnom: ne treba zaboraviti da je među samim Inkama, na vrhu vladajuće klase, još bio snažan uticaj prvobitne organizacije *ayllu*, njenih plemensko-demokratskih odnosa i sl.

Ovde, u stvari, opet nalazimo primer one nagle društvene revolucije, kojoj su bile podvrgnute Inke (čime se hoće reći da su je nesvesno izvodile), sa svim nedoslednostima koje su iz toga sledile. Tok rata s *Chancima* je pokazao da je, uz sva ograničenja izbora, to jest sužavanje okvira plemenske demokratije, starešina Inka dominantno imao status *sinchija*. Pošto nije dokazao svoje ratničke sposobnosti, *Viracocha Inka* je bio *smenjen*, a na njegovo mesto *postavljen* je *Inka Yupanqui* (kasnije nazvan *Pachacuti* – de Gamboa, 1907, 85). Sjajni vojnički uspesi *Pachacutija* i njegovog sina-naslednika *Topa Inke* (koji je svoje „nasledstvo“ mo-

18 Tako zaključuje i Moore (1975, 103). Drugi njen zaključak, da činjenica što su mitimakune obrađivale zemlju svedoči o maloj količini „ekonomskog viška“ (Moore, 1975, 105), potpuno je neosnovan. Vojnički sistem Inka počivao je na plemenskoj osnovi poljoprivrednika-ratnika i bio je vrlo daleko od plaćene stajaće armije. Uostalom, dobre osobine vojske koja brani neposredno svoja sopstvena polja uočila je, na primer, Austrija, stvarajući vojnu krajinu prema Turcima.

rao *zaslužiti* dokazivanjem sposobnosti vojskovođe, npr. pokoravanjem *Chimua*), kombinovani sa neophodnim društvenim promenama koje su ih pratile (a koje su onda legendarno pripisivane njihovom „geniju“), učvrstili su položaj vladara nasuprot starim demokratskim ustanovama. To, međutim, ne znači da je „divinizacija“ vladara (o kojoj govori, npr. Brundage (1967, 57) imala stvarno sakrosantna obeležja, kao ni da se može govoriti o „čistom i potpunom despotizmu“ (Prescott 1961, 46; Bushnell, 1975, 134).

Protiv prvog stanovišta svedoče relativno česti pokušaji među Inkama da se vladar zbaci i na njegovo mesto postavi drugi, o čemu ima dosta podataka kod starih španskih istoričara (nesumnjivo je, doduše, da to pokazuje novi položaj vladara, ali ne i njegovu „božanstvenost“, koja se prečesto dovodi u sumnju). Sarmiento (1907, 147, 155) kaže da je protiv *Topa Inke* pokušao pobunu njegov brat *Tupac Capac*, a da je i protiv *Huayna Capaca* bila organizovana zavera. O pobuni u Cuzcu protiv Huayne govori i Cieza de Leon (1969, 251), a i S. C. Pachacuti-Yamqui (1873, 104–105): staralac Huayna Capac pokušao je da prigrabi presto, ali ga je u tome sprečio „savet 12 vrhovnih savetnika“. Tako se i ovde potvrđuje značaj bivšeg plemenskog saveta. Konačno, tu je i građanski rat između Atahualpe i Huascara.

Drugo stanovište (o „čistom despotizmu“) najodlučnije odbacuje Cieza de Leon (1969, 171): „Svi se slažu [u ovome] – da pre nego što preduzmu bilo šta što je značajno, oni [Inke] diskutuju o tome sa svojim savetnicima i podređuju svoje mišljenje mišljenju većine.“ I de la Vega (1966, 63–4) kaže da je „sve važne odluke koje su se ticale Imperije donosio ‘Državni savet’, koji su činili vladar i četiri ‘vice-kralja’“. I Baudin (1961, 134) navodi isti sastav saveta. Poma de Ayala ga proširuje na 16 ljudi, osim vladara i dodaje da „siromašni ljudi i ljudi izvan vladajuće kaste nikada nisu bili izabrani u Savet“ (prema: de la Vega, 1966, 239–40). S druge strane, Markham (1892, 35) zapaža: „on (Inka) bio je ograničen sistemom pravila i običaja, čije su klice bile nasleđene iz davne prošlosti“.

Na kraju, nije li beznačajan otpor Špancima indirektan dokaz potpune krutosti hijerarhije jer je zarobljavanje Atahualpe potpuno paralisalo Inke? Čini se da ovo objašnjenje samo delimično pogađa prave uzroke i da su mnogo veću važnost imale okolnosti stvorene građanskim ratom. Ko se u trenutku zarobljavanja Atahualpe mogao staviti na čelo otpora? Capac Inke su bile sistematski istrebljene, a onaj preostatak nije imao ni snage ni

autoriteta (kao pobeđena stranka) da organizuje armiju (to ne bi dozvolile ni Atahualpine vojskovođe). S druge strane, u Atahualpinoj stranci nije bilo pojedinca koji bi se, prema vladajućoj tradiciji, usudio da pretenduje na mesto vladara (zar nije njegov najsposobniji „general“ Chalcuchima bio „plebejskog“ porekla?).

Bilo kako bilo, u tome što tvrdi Katz (1972, 335) – da u Peruu, za razliku od Asteka, nije bilo ostataka stare demokratske plemenske organizacije, po kojoj su se odluke mogle donositi mimo ili protiv volje vladara – postoji zrno soli. Plemenska organizacija u Peruu, u mnogim svojim bitnim aspektima, prerasla je u političku. Produbljivanje klasne diferencijacije i svojinsko raslojavanje usloveli su razvoj političkih odnosa. Nagle i kratkotrajne promene (kod Inka su ih prekinuli Španci; sa društvom *Chimu* stvar stoji, naravno, drugačije) izazvale su mnoge kontradikcije u tom procesu. Možemo, dakle, govoriti o *državi* Inka u *nastajanju*. Ili, kako to u statičnom obliku kaže Moore (1975, 1), o „ranoj formi države“. Kao integrativne agense ona navodi i jedinstven administrativni i poreski sistem, jezik i religiju (Moore, 1975, 121). Ovde treba dodati (osim već analiziranih procesa) i sistem puteva i prenošenja informacija (čuveni *chasquis*).

Suprotno stanovište zauzima Kunow (u: „Die Soziale Verfassung des Inkareiches“ prema: Baudin, 1961, 259). On smatra da u Peruu nije postojala država već samo aglomeracija naroda, silom skupljenih pod jednu upravu. Po njemu je jedina i osnovna institucija socijalnog jedinstva bio klan. Protiv tog stanovišta je, čini mi se, izneto sasvim dovoljno argumenata. Istovremeno je cela diskusija (npr. Baudina i Mooreove) o tome da li je država Inka bila „birokratska“ ili pak „država privatnih vlasnika zemlje“ prosto „antidatirana“. Prirodno je što su se nove pojave formirale uz pomoć starih obrazaca. Ustanove nastale u plemenskom društvu dobijale su potpuno izmenjenu funkciju. Novi sadržaji su razarali njihove prvobitne okvire, ali su ovi istovremeno postavljali granice revolucionarnom procesu.

Prihvatajući ideju J. Murra (prema: Katz, 1972, 291) da su Inke transformisale na nivo države principe uzajamnih obaveza koji su vladali u seoskom društvu, Moore (1975, 111) zapaža da je političko dostignuće Inka u proširenju lokalnih metoda upravljanja na jednu imperiju. Ona ispravno zaključuje da je kvantitativan rast uzrokovao kvalitativnu promenu i da je delegiranje vlasti samo postalo jedna od snaga promene (isto). Treba li joj zameriti što ne vidi i drugu stranu dijalektičkog pro-

cesa? Odlučno razrešenje tih kontradikcija onemogućeno je španskim osvajanjem. Pa ipak, osnovni pravci razvoja društva Inka jasno su utemeljeni: to se društvo već raspalo na klase, vladajuća klasa je već stekla monopol nad posrednom, a delimično i nad neposrednom privatnom svojinom, a velikim delom je već uspela i da se organizuje u čuvara svog klasnog interesa, državu. Sve društvene pojave u starom Peruu mogu se racionalno objasniti samo ako se shvate kao „momenti“ u transformaciji plemenskog u klasno društvo.

Mreža puteva „Carstva Inka“ – preko 40.000 km komunikacionih veza

Ilustracija: Manco Capac

Izvor: *World History Encyclopedia*. Licenca: CC BY-SA 4.0.

7. Problem opadanja razmene u Peruu

Može izgledati neobično da se na ovom mestu piše o razmeni, a ne – kao što je uobičajeno – iza proizvodnje. Iako autarhična seoska privreda postavlja uske granice razvoju razmene, opisane društvene promene u Peruu još su više suzile te granice: bez njih se atrofija razmene ne bi mogla razumeti. S druge strane, tipičan plemenski obrazac (pre)raspodele, kojim su Inke supstituisale razmenu, bitno je sputao društvenu i svojinsku diferencijaciju (treba se samo setiti Meksika, gde se snažno razvijaju klase trgovaca i zanatlija, *tlatlacotin* i *mayeques*), omogućujući trajno paralelno postojanje plemenskog i klasnog društva. Otuda i potreba da se o razmeni piše na posebnom mestu.

Nema sumnje da su postojali prirodni uslovi za razvoj razmene u Peruu. Zbog velikih klimatskih razlika između obale i visoravni Anda, kao i prašuma Amazona, postojale su i znatne razlike u biljnom i životinjskom svetu, pa i u rudnom bogatstvu između tih oblasti. Stanovnici visoravni su, da bi došli do kukuruza koji kod njih nije uspevao, razmenjivali za njega viškove svojih lama. Bio je to onaj poznati oblik „ćutljive trgovine“ (*silent trade* – Baudin, 1961, 163). Na obali su ljudi mogli ponuditi: pamuk, voće, ribu, školjke; na visoravni još i metale, vunu, krompir, *maguey*; u prašumama: drvo, perje i koku. Uz to, razvijala se potreba i za luksuznim predmetima: finim tekstilom, dragim kamenjem, dragocenim metalima, opsidijanom. Da je, prema mišljenju arheologa, trgovina u Peruu pre Inka bila veoma razvijena, svedoči i široko prihvaćena hipoteza da su veliki centar Huari osnovali trgovci iz *Tiahuanaca* (Katz, 1972, 244;

„U vreme Tiahuanaco perioda postojala je opšta razmena dobara“ – Baudin, 1961, 164; „Postojala je aktivna i raznovrsna trgovina na Andima u stara vremena“ – Means, 1925, 442). Čak i u 15. veku, u područjima koja nisu bila pod vlašću Inka postojali su snažni trgovački centri. De Cieza de Leon (1969, 295) kaže da su stanovnici ostrva Puna (na severnoj obali), pre nego što su ih pokorile Inke (*Huayna Capac*), bili poznati kao „trgovci i gusari. Rat i trgovina su obogatili Punu...“ (tako i Von Hagen, u: Prescott, 1961, 396; Brundage, 1974, 199).

I neka plemena u severnom Čileu, kao i Chibchas (u Kolumbiji), bila su se „specijalizovala za trgovinu“ (Baudin, 1961, 165). Očigledno je, dakle, da ni prirodni uslovi, kao ni autarhična proizvodnja, nisu dovoljni da se objasni regresija razmene u društvu Inka.

Pre rasprave o uzrocima opadanja, treba ukratko izložiti stanje. „Ostaci ostataka“ razmene u Peruu bili su razdvojeni u dva nezavisna kruga: po jednom su cirkulisali proizvodi poljoprivrednika, po drugom su zadovoljavane potrebe vladajuće klase. U prvom slučaju, na tzv. sajmovima, koje pominju hroničari, žene su trampile ono malo prehrambenih viškova koje su pružali tupu (setimo se: njihova je veličina i bila određena potrebama domaćinstva – Moore, 1975, 86; Baudin, 1961, 167 i 335; Prescott, 1961, 106, kaže da su ti sajmovi održavani tri puta mesečno; de la Vega (1975, 177): „Trampili su jedne stvari za druge, tj. samo stvari za jelo i ništa više, jer nisu prodavali ni odeću, ni kuće, niti imanja“).

Da bi se shvatilo kako na približno istom nivou razvoja proizvodnih snaga može izgledati razmena, evo samo jednog dela opisa tržišta u Meksiku, iz pera očevica B. D. del Castilla (1966, 144): „Na trgu se nalazila ogromna količina robe... Svaka vrsta je imala svoje posebno mesto, koje je bilo obeleženo znakom. Tamo su bili sledeći artikli – zlato, srebro, drago kamenje, perje, ogrtači, čokolada, štavljena i neštavljena koža, sandale i druge izrađevine od korena i vlakana (biljke) nequen i veliki broj muških i ženskih robova, od kojih su neki bili vezani ogrlicom oko vrata za dugačke motke. Na tržištu mesa bilo je kokoši, divljači i pasa. Povrće, voće, so, hleb, med i slatki kolači različitih vrsta takođe su bili ovde. Druga mesta na trgu bila su određena za lončarsku robu, drveni kućni nameštaj, kao što su stolovi i klupe, drvo za loženje, papir, slatku trsku punjenu duvanom pomešanim sa tečnim čilibarom, bakarne sekire i alat, i drvene posude jako oslikane. Brojne žene su imale ribu i male veknice napravljene od mekog blata koje nalaze u jezeru i koje podsećaju na sir. Izrađivači kamenih sekira bili su jako zaposleni oblikujući ih od grubog materijala, a trgovci zlatom imali su metal u zrnju, kakav je došao iz rudnika, u provid-

nim cevima, tako da se mogu izbrojati i zlato je vrednovano kao toliko i toliko ogrtača, toliko zrna kakaa. Ceo je skver bio okružen sa piazzas, pod kojima su bile uskladištene velike količine proizvoda i gde su takođe bile prodavnice za različite vrste roba.“

S obzirom na krajnju ograničenost ponude i na okolnost da su „privatna putovanja“ u Peruu bila strogo regulisana,¹⁹ izvesno je da je ta razmena bila veoma malog obima i potpuno lokalnog karaktera. Vladajuća klasa je razmenjivala dragocenosti na unutrašnjem i spoljašnjem planu. U prvom slučaju, to je bila „pokrivena“ razmena. *Curace* su poklanjale Inki proizvode iz svojih krajeva, a on je njih darivao ženama, kokom, zemljom itd. (zlato, simbol boga Sunca *Intija*, nije se smelo iznositi iz Cuzca). Daleko značajnija je bila, naravno, spoljašnja trgovina, o kojoj najbolje svedoči splav koji je sreo *Ruiz*, južno od *Pahame*. Splav je plovio iz *Tumbeza* (koji su držale Inke) i nosio je zlato, srebro, ogledala, vaze, tekstil, drago kamenje i školjke (Baudin, 1961, 169). Po predmetima, čija je upotreba bila dozvoljena isključivo članovima vladajuće klase, jasno je za čiji račun su se ti proizvodi razmenjivali. Sve što se još može reći o toj trgovini jeste da se odvijala u obliku trampe. S čim se trampilo, za šta, kojom učestalošću, ko je vršio trampu i slično, sve to ostaje nerazjašnjeno. Baudin (1961, 169–170) doduše kaže da hroničari spominju trgovce i da im je *Topa Inka* dao dozvolu da se svuda kreću. Ipak, izgleda da su to bili trgovci tek pokorenih područja i da su oni brzo nestajali kao socijalna grupa, kao što je i razmena pod Inkama jenjavala.

Očigledno je i da se uz tako ograničenu razmenu novac u Peruu nije mogao pojaviti. Isto je tako jasno da je u Meksiku stvar stajala drugačije. Kao što kaže Vaillant, kod Asteka je „zrno kakao imalo standardnu vrednost“. Teškoća koja se pred istraživače isprečila sastoji se u tome da li zrna kakao treba smatrati novcem ili ne. Iz te teškoće oni nastoje da se izvu-ku površnim odgovorom: „kao novac“ (*as money* – Coe, 1975, 22); „njihov novac“ (Morley–Brainerd, 1956, 161); „valuta“ (currency – Katz, 1972,

19 „Svaka je provincija izrađivala ono što je mogla da proizvede (od materijala koji je imala) tako da njeni stanovnici nisu morali da putuju okolo... Prvi princip Inka vladavine bio je da svaki čovek treba da živi na jednom mestu i nikada da se sa njega ne pokreće“ – de la Vega, 1966, 161. Kako to Moore (1975, 11) ubedljivo pokazuje, ta su putovanja ipak bila moguća, ali uz dozvolu odgovarajućeg starešine. O tome da se pod određenim uslovima moglo putovati i zbog privatnih potreba, svedoči nedovoljno razjašnjen običaj obaveznog plaćanja mostarine koji spominju mnogi hroničari – up. Cieza de Leon, 1969, 282; F. de Xerez (u: Zarate, 1968, 78); M. de Estete: „Na svim tim mostovima postoje čuvari kao u Španiji, čija je dužnost da skupljaju takse“ (u: Zarate, 1968, 125). Te „takse“ su, naravno, bile u naturi.

127) itd. Marksova analiza pruža jasan odgovor: „Sad, kad je, *s društvenog gledišta oblik 'opšteg ekvivalenta' srastao sa prirodnim oblikom te specifične robe*, postaje ova *novčanom robom*, tj. funkcioniše kao *novac*. Ona dobija *specifičnu društvenu funkciju*, a stoga i *društveni monopol*, da *u okviru robnog sveta* igra ulogu opšteg ekvivalenta” (Marx, 1947, I, 34; podv. Marks). Pošto zrna kakaoa još nisu bila stekla monopol (kao ekvivalent su služila i zrna zlata – Vaillant, 1972, 139; bakarni noževi – Vaillant, 1972, 139; nefrit – Morley, Brainerd, 1956, 180) itd., jasno je da je kakao služio samo kao opšti ekvivalent.

Ostaje sada da se naznače mogući pravci razmišljanja o uzrocima te „čudne“ pojave opadanja razmene. Odmah treba, s Mooreovom, odbaciti kao uzrok nekakav svesni plan vladara ili Inka uopšte (Moore, 1975, 87–88). Jedan običaj, kojim je i pre vladavine Inka znatno smanjena razmena u Peruu, a koji se i u njihovo vreme održao, već je opisan. To je kolonizacija geografski „komplementarnih“ predela. Plemena sa obale slala su svoje pripadnike u planine, i obratno, i tako zadovoljavala neophodne potrebe *u svojim okvirima* (izbegavajući da razmenjuju). Ovde se proizvođači nisu postavljali *individualno*, *nasuprot* drugim proizvođačima, već kao članovi zajednice, koji radom zadovoljavaju zajedničke potrebe. Međutim, pošto se u zajedničkoj zemljišnoj svojini (koja je u osnovi tog procesa) već dogodila izvesna diferencijacija (naime, parcele su *dodeljivane* i individualno obrađivane, pa se, dakle, svaki proizvođač javljao kao *vlasnik proizvoda*), pojavio se plemenski starešina kao supstrat tog prvobitnog jedinstva, kao njegovo oličenje. To *otuđenje* jedinstva, kao njegovo *posredovanje*, moralo je da obavi svoj zadatak u otuđenom obliku. Ono je to uskoro činilo kao *sila iznad* plemena.

Takav razvoj, koji se događao *u okviru* jednog plemena, Inke su prenele na celokupno društvo kojim su vladale. Oličavajući jedinstvo celokupnog tog društva, one su prikupljale sve njegove viškove u svoja ogromna skladišta. Iz njih su, naravno, prvo zadovoljavale sve svoje potrebe (odnosno potrebe vladajuće klase). Tek zatim Inke su ponovo nastupale kao supstituisana opštost i *raspodeljivale* ostatak viška prema potrebama *svih* članova društva. U tom smislu je ranije govoreno da je u Peruu razmena bila zamenjena (pre)raspodelom. O tome Murra (nav. prema Katz, 1972, 292) kaže sledeće: „Pošto je kruna bila monopolisala prinudni rad seljaka i proizvodne napore slugu za službu državi i ukinula trgovinu, ona je imala na raspolaganju velike zalihe, od kojih je samo deo bio upotrebljavan na dvoru. Veći je deo bio raspodeljivan tamo gde se mislilo da je najviše potreban. U tom smislu država Inka je funkcionisala kao tržište; ona je

apsorbovala višak proizvodnje samodovoljnog stanovništva i 'razmenjivala' ga, hraneći kraljevu porodicu, vojsku i radnike, i deleći veći deo kao darove i dobročinstva.“ Značajno je što Murra naglašava *kontinuitet plemenskih obrazaca* koje su Inke „transponovale“ na nivo države.

Postoji još jedan važan uzrok koji je omogućio da Inke svedu razmenu na plemenski oblik raspodele. To je ograničenost proizvodne podele rada i njeno tesno povezivanje sa klasnom strukturom. Razvoj proizvodnih snaga vrlo je malo izmenio autarhičnu proizvodnju poljoprivrednika. „Specijalisti“ koji su bili neophodni za izgradnju kanala, terasa, puteva, velikih svetovnih i religijskih građevina itd. bili su pripadnici vladajuće klase. Zanatlije su bile u nekoj vrsti lične vezanosti za vladajuću klasu jer su proizvodile isključivo za nju (uvek su to bile dragocenosti, dakle „tabuirani“ proizvodi) i za uzvrat su dobijale sredstva za održavanje. Nije, dakle, postojala (za razliku od Meksika) nijedna klasa koja bi svoje proizvode mogla da ponudi na tržištu („slobodni“ viškovi poljoprivrednika bili su minimalni). Razmena je u Peruu bila uhvaćena u „makaze“ kontradikcije između plemenske i klasne prirode društva.

A regresija razmene otupila je oštricu te kontradikcije, značajno usporavajući klasnu i svojinsku diferencijaciju društva. Dok društvo Asteka, slično njegovom tržištu, podseća na živo pulsirajuće srce, iz društva Inka izbija hladni dah hibernacije. Nije li takav zaključak u suprotnosti sa osnovnom idejom ovog rada o „društvenim promenama“? Nipošto, jer on se odnosi na perspektivu razvoja. No, spoljašnja sila koja je do temelja razorila ta društva učinila je traganje za perspektivama jalovim.

8. Zaključna razmatranja

Mislim da se na završetku ovog istraživanja može konstatovati: metodološka ispravnost temeljnog principa ekonomskog determinizma potvrđena je i na ovom „istorijsko-eksperimentalnom“ materijalu. Polazeći od promena koje su se odvijale u proizvodnoj ljudskoj delatnosti (celokupnost odnosa čoveka prema prirodi u svrhu zadovoljenja materijalnih potreba), mogle su se rekonstruisati i racionalno objasniti promene u osnovnim oblicima društvenih odnosa. Nastanak klasa, raspadanje *marce* i formiranje privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju, formiranje političkih odnosa itd. prirodne su *posledice* razvoja materijalne proizvodnje. Ali posebni oblici klasnosvojinskih i političkih odnosa (po kojima, na kraju, razlikujemo jedno društvo od drugog) nipošto se ne mogu dedukovati iz tog razvoja. Proizvodnja pruža samo *okvir* u kome se razvija konkretnoistorijski totalitet. Kao što se promene koje su rekonstruisane ne bi mogle razumeti bez analize proizvodnje, tako se bez konkretnoistorijskog istraživanja ne bi mogao dostići totalitet. I kruti determinizam i istoriografija pokazuju se kao apstrakcije. U istraživanjima zakonitosti istorijskog razvoja prvi apstrahuje istoriju, a drugi zakonitost.

Nivo razvijenosti proizvodnih snaga u Peruu i Meksiku bio je približno isti; on je uslovio raspad prvobitne zajednice i formiranje klasnog društva. Ali u svemu ostalom, Inke i Asteci su pošli različitim putem: snažan *ayllu* – slab *calpulli*; u Peruu – polarizacija klasa, od kojih je vladajuća strogo hijerarhizovana, a zemljoradnička striktno ravnopravna; u Meksiku – ceo niz novih klasa (trgovci, zanatlije, *mayerques*, *tlatlacotin*), a klasni sistem znatno otvoreniji; u Peruu – dominacija *marce* i posredne privatne svojine, u Meksiku – snažan razvoj neposredne privatne svojine; u Peruu

– znatan napredak ka političkom društvu, u Meksiku – daleko jači plemenski obrasci; u Peruu – odumiranje razmene transformacijom u plemenski oblik (pre)raspodele, u Meksiku – snažan razvoj razmene (kojem granice postavlja nepostojanje teglećih životinja, te otuda i točka – dakle, bitno otežan transport).

Sada je očigledno da proučavanje zakona istorijskog razvoja nije ništa drugo nego istraživanje konkretne istorije, a da se ona može razumeti samo kao zakonit razvoj, pri čemu su zakoni proizvod ljudske delatnosti, i to pre svega delatnosti u materijalnoj proizvodnji. Tako se na osnovu konkretnoistorijske analize nedvosmisleno odbacuje tvrdnja da je „azijatski način proizvodnje“ univerzalna društveno-ekonomska formacija. Način na koji je vladajuća klasa kontrolisala proizvodnju nije u svim prvobitnim klasnim društvima bio isti. Stoga ni klasifikacija u Uvodu, prema kojoj je društvo Inka uslovno svrstano u azijatske tipove a društvo Asteka u klasične robovlasničke (po tendenciji razvoja), precizno govoreći, nije tačna.

Za konačni odgovor Mumfordu treba još ukratko analizirati takozvani paradoks materijalnog i duhovnog razvoja u staroj Americi. Činjenica je, naime, da su u nekim oblastima duhovnog života Maje „klasičnog perioda“ (čije je društvo, pa tako i proizvodnja, bilo slabije razvijeno od, recimo, društva Inka) dostigle vrhunac kojem se drugi u Americi nisu ni približili. Maje su poznavale pismo; njihova astronomska znanja su bila velika, a po njima konstruisan kalendar čak je precizniji od našeg današnjeg; „matematičari“ su znali za nulu; njihova arhitektura, skulptura, pa i slikarstvo imaju trajnu umetničku vrednost. Nasuprot tome, Inke i Asteci daleko zaostaju za Majama u tim oblastima duhovnog života, pa je čak evidentno i opadanje u poređenju sa društvima koja su im prethodila (naravno, ako izuzmemo novu, za sada još potpuno nedokazanu tvrdnju Thomasa Barthela da su crteži na tkaninama Inka predstavljali piktografsko pismo; on smatra da je do sada dešifrovao religiozne tekstove – up. Katz, 1972, 306). Ali, izvlačiti iz tih činjenica tezu o odvojenosti materijalnog i duhovnog razvoja znači praviti nedopuštene skokove u zaključivanju. Ne sme se zaboraviti da su „intelektualne grupe“ u to vreme bile veoma ograničene (baš zbog nedovoljno razvijene proizvodnje). Koncentrisani duhovni napor one su mogle usmeriti samo na isto tako ograničen broj oblasti. Sveštenici Maja, koji nisu imali nikakve proizvodne ni političke zadatke (pa su tako i mogli biti lako i bez traga uklonjeni s istorijske scene), posvetili su se isključivo ezoteričkim „apstraktnim“ (matematičko-astronomskim), to jest religijskim oblastima. (Gotovo) celokupan intelektualni napor Inka trošio se na zadovoljavanje praktičnih potreba. „Slobodnolebdeća inteli-

gencija“, pa čak i iluzija o njoj, tada je bila nezamisliva. Teorijski zadaci su bili najneposrednije moguće diktirani društvenim potrebama (tako savršena reglementacija nemoguća je u savremenom društvu; pa ipak, sada proklamovana uska zavisnost intelektualnog rada od neposrednih društvenih potreba može dovesti do teških posledica, kao što se i dogodilo sa društvenim naukama, pa velikim delom i umetnošću, u Istočnoj Evropi). Otuda, ako se pažljivije razmisli, ne postoji nikakav „paradoks“ već logičan razvoj: tamo gde je usmeren intelektualni napor, postignuti su i najveći rezultati. A da je potreba za lepim univerzalna, govore nam drama „Ollanta“ (čak i ako je nastala posle španskog osvajanja, sigurno nastavlja tradiciju drama starijih Inka), sačuvane poeme i himne.

Prilog:

Pregled determinističkog reda u promenama društva Inka

Hronologija	Promene u proizvodnji	Klasne promene	Svojinske promene	Političke promene
1250. (doseljavanje u Cuzco)	Autarhična proizvodnja, primitivna poljoprivreda; mali i nestabilni viškovi	Plemensko društvo organizovano u <i>ayllu</i>	Zajednička zemljišna svojina – <i>marca</i>	Plemenska demokratija
1438. (pobeda nad Chancima, početna osvajanja)	Izgradnja terasa, povećanje proizvodnje, stabilniji i veći viškovi Znatno povećanje viškova dobijenih kao danak	Okamenjivanje društvene podele rada Samoreprodukcija „specijalista“, još uvek pod kontrolom plemena Inke kao vladajuće pleme prerastaju u klasu		
1470. (osvajanje Chimua)	Inke kao organizatori kvalitativno nove proizvodnje (kanali, terase, đubrenje...), veliki i stabilni viškovi	Vladajuća klasa, čiji je „kastinski“ vrh Inka	Posredna privatna svojina	
1530. (građanski rat)	Stagnacija u proizvodnji	Stvaranje jedinstvene vladajuće klase	Pojava neposredne privatne svojine	Prerastanje plemenskih „organa“ u političke institucije
1532–1533. (špansko osvajanje)				

Legenda:

Ovaj „pregled“ treba shvatiti uslovno, isključivo kao prilog istraživanju. Na vremenskom kontinuumu, godine imaju samo orijentacioni značaj.

Literatura

Navedena literatura koja se posebno odnosi na Ameriku

- Bandelier, A. F. (1877). Art of war and mode of warfare of the ancient Mexicans. In *10th Annual Report of the Peabody Museum*. Cambridge: Peabody Museum.
- Bandelier, A. F. (1878). On the distribution and tenure of lands, and the customs with respect to inheritance among the ancient Mexicans. In *11th Annual Report of the Peabody Museum*. Cambridge: Peabody Museum.
- Bandelier, A. F. (1880). On the social organization and mode of government of the ancient Mexicans. In *12th Annual Report of the Peabody Museum*. Cambridge: Peabody Museum.
- Baudin, L. (1961). *A socialist empire*. Princeton: Van Nostrand.
- Brundage, B. C. (1967). *Lords of Cuzco*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Brundage, B. C. (1974). *Empire of the Inca*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Bushnell, G. H. S. (1975). *The first Americans*. London: Macdonald and Jane's.
- del Castillo, B. D. (1966). *The true history of the conquest of Mexico*. New York: March of America Facsimile Series.
- Ceram, O. W. (1972). *The first American*. New York: Mentor Books.
- Coe, M. D. (1975). *The Maya*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Collier, J. (1947). *Indians of the Americas*. New York: Mentor Books.
- Davies, N. (1975). *The Aztecs*. New York: Macmillan.
- Estete, M. (1872). The narrative of the journey made by El Señor Captain Hernando Pizarro. In *Reports on the Discovery of Peru*. London: Hakluyt Society.
- de Gamboa, P. S. (1907). *History of the Incas*. London: Hakluyt Society.
- von Hagen, V. W. (1961). *Realm of the Incas*. New York: Mentor Books.

- von Hagen, V. W. (1961). *The Aztec*. New York: Mentor Books.
- von Hagen, V. W. (1960). *World of the Maya*. New York: Mentor Books.
- von Hagen, V. W. (1975). *The ancient sun kingdoms of the Americas*. London: Paladin.
- Hemming, J. (1972). *The conquest of the Incas*. London: Abacus.
- Katz, P. (1972). *The ancient American civilizations*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Kirkpatrick, E. A. (1957). *Španski osvajači*. Novi Sad: Eos.
- Kunow, H. (1957). *Opšta privredna istorija*. Beograd: Kultura.
- de Cieza de León, P. (1969). *The Incas*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Luxemburg, R. (1975). *Uvod u nacionalnu ekonomiju*. Zagreb: August Cesarec.
- Markham, C. R. (1892). *A history of Peru*. Chicago: Rand McNally.
- Means, P. A. (1925). *A study of ancient Andean social institutions*. New Haven: Yale University Press.
- de Molina, C. (1875). The fables and rites of the Incas. In *Narratives of the Rites and Laws of the Incas*. London: Hakluyt Society.
- Montesinos, E. (1920). *Memorias antiguas historialles del Peru*. London: Hakluyt Society.
- Moore, S. E. (1975). *Power and property in Inca Peru*. Westport: Greenwood Press.
- Morley, S., & Brainerd, G. (1956). *The ancient Maya*. Stanford: Stanford University Press.
- Ollanta: An ancient Ynca drama* (1871). London: Trübner & Co.
- Polo de Ondegardo (1872). Report of the lineage of the Yncas. In *Rites and Laws of the Incas*. London: Hakluyt Society.
- Pachacuti-Yamqui, J. de S. C. (1873). An account of the antiquities of Peru. In *Narratives of the Rites and Laws of the Incas*. London: Hakluyt Society.
- Pizarro, H. (1872). Letter to the Royal Audience of Santo Domingo. In *Reports on the Discovery of Peru*. London: Hakluyt Society.
- Prescott, W. H. (1961). *The conquest of Peru*. New York: Mentor Books.
- Prescott, W. H. (1961). *The conquest of Mexico*. New York: Mentor Books.
- Quinn, D. B. (1971). *North American discovery*. New York: Harper and Row.
- Radin, P. (1944). *The story of the American Indian*. New York: Liveright Publishing Corporation.
- Soustelle, J. (1972). *Daily life of the Aztecs*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Vaillant, G. C. (1972). *Aztecs of Mexico*. Harmondsworth: Penguin Books.
- de la Vega, G. (1966). *The Incas*. New York: Avon Books.
- de la Vega, G. (1975). *Kraljevski komentari o Inkama*. Beograd: Prosveta.
- Xeres, E. (1872). Verdadera relacion de la conquista del Peru y provincia del Cuzco. In *Reports on the Discovery of Peru*. London: Hakluyt Society.
- Zárate, A. de. (1968). *The discovery and conquest of Peru*. Harmondsworth: Penguin Books.

Ostala literatura

- Anderson, P. (1977). *Lineages of the absolutist state*. London: NLB.
- Childe, G. (1951). *Man makes himself*. New York: Mentor Books.
- Durkheim, E. (1972). *O podeli društvenog rada*. Beograd: Prosveta.
- Engels, F. (1945). *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*. Zagreb: Naprijed.
- Engels, F. (1946). *Anti-Dühring*. Zagreb: Naprijed.
- Grossman, H. (1974). *Plan i metod „Kapitala”*. Beograd: BIGZ.
- Hawkes, J. (1966). *Prethistorija*. Zagreb: Naprijed.
- Hegel, G. W. F. (1975). *Nauka logike*. Beograd: Prosveta.
- Korsch, K. (1970). *Marksizam i filozofija*. Beograd: Komunist.
- Labriola, A. (1976). *Materijalističko shvatanje istorije*. Beograd: BIGZ.
- Lukács, G. (1970). *Povijest i klasna svijest*. Zagreb: Naprijed.
- Martin-Wo, Leonard J. (1969). *Ratarstvo*. Beograd: Znanje.
- Marx, K. (1969). *Prilog kritici političke ekonomije*. Beograd: Kultura.
- Marx, K. (1974). *Temelji slobode*. Zagreb: Naprijed.
- Marx, K. (1974). *Grundrisse*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Marx, K. (1947). *Kapital*. Beograd: Kultura.
- Marx, K. (1960). *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte*. Beograd: Kultura.
- Marx, K., & Engels, F. (1964). *Nemačka ideologija*. Beograd: Kultura.
- Morgan, L. (1877). *Ancient society*. London: Macmillan.
- Mumford, L. (1968). *Grad u historiji*. Zagreb: Naprijed.
- Popović, M. (1967). *Problemi društvene strukture*. Beograd: Kultura.
- Rihta, R. (1972). *Civilizacija na raskršću*. Beograd: Komunist.
- Sartre, J. P. (1970). *Egzistencijalizam i marksizam*. Beograd: Nolit.
- Schmidt, A. (1976). *Povijest i struktura*. Beograd: Komunist.
- Toynbee, A. (1970). *Istraživanje istorije*. Beograd: Prosveta.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.42(85)

316.32(85)

ЛАЗИЋ, Младен, 1950–

Društvene promene u starom Peruu : istorijsko
istraživanje principa ekonomskog determinizma na društvu
Inka / Mladen Lazić. – Beograd : Univerzitet, Filozofski fakultet,
Institut za sociološka istraživanja, 2025 (Beograd : Službeni
glasnik). – 123 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 100. – Str. 9–21: Predgovor / Stefan Janković. – Napomene
i bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija: str. 20–21 i
121–123.

ISBN 978-86-6427-380-0

а) Перу – Друштвене промене

б) Перу – Друштвени развој

COBISS.SR-ID 176888073

Profesor emeritus Mladen Lazić je živi klasik srpske sociologije, a ova knjiga je sjajan primer monografije iz istorijske sociologije – vrhunski spoj teorije i istorijske građe. Napisana još 1977, studija je tada razbila ukočene obrasce mišljenja i anticipirala nalaze novijih istraživanja. Sada, dopunjena ilustracijama i mapama, knjiga postaje dostupna i široj publici, pa je njena vrednost još veća. Velika je stvar to što se ovim izdanjem ispravlja višedecenijski propust i omogućava da delo zauzme zasluženno mesto u našoj sociološkoj tradiciji.

Dr Slobodan Antonić, redovni profesor,
Odeljenje za sociologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Studija *Društvene promene u starom Peruu* predstavlja podsticajno štivo kako za istoričare i sociologe, tako i za sve one koji razmišljaju o emancipaciji društva danas. Lazić pokazuje da ekonomski determinizam ne treba shvatati dogmatski već kao istraživački princip koji uvek mora biti vezan za konkretnu istorijsku formu. Na primeru Inka ubedljivo demonstrira kako su proizvodne snage oblikovane interakcijom društva i prirodnog okruženja, otkrivajući i njihove mogućnosti i ograničenja. Ova knjiga stoga nije samo istorijska analiza već i prilog teorijskim raspravama koje traju i danas.

Dr Marjan Ivković, naučni saradnik,
Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu

Uz tematsku originalnost, studiju odlikuje izuzetna i raznovrsna građa, retkost u tadašnjoj jugoslovenskoj sociologiji. Lazić iscrpno prikazuje kako su promene u proizvodnim snagama vodile do transformacije odnosa i pojave klasne diferencijacije, pri čemu su zadržani i mnogi tradicionalni oblici. Time otkriva hibridni i protivrečni karakter andskih društava, koja su postala posebno ranjiva pred španskim osvajanjem. Štampana u celini i dopunjena ilustracijama, ova knjiga daje dragocen doprinos znanju o pretkolonijalnoj Americi i ostaje neizostavno polazište za dalje istraživače ovih tema.

Dr Irena Petrović, docentkinja,
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

